

vigilia

J.-M. Lustiger:
Európa szellemi dimenziója

Paul Ricoeur:
A rossz botránya

Maróth Miklós:
A keresztény erények

Lukácsy Sándor: Vadászmise

Rapcsányi László:
A Pápai Állam utolsó évtizedei

Márton László: Írás-tudatlanul

Ludwig Tieck elbeszélése

Beszélgetés Göncz Árpáddal

1990

7



DOMBI MIHÁLY: Vízből és vérből készített üdvösséges fürdők	481
JEAN-MARIE LUSTIGER: Európa szellemi dimenziója (<i>Lőrinszky Ildikó fordítása</i>)	482
MARÓTH MIKLÓS: A keresztény erények. A bátorság	491
MARTIN KÄMPCHEN: Szegényekkel vagy szegényként élni? (<i>Nováky Éva fordítása</i>)	496
LUKÁCSY SÁNDOR: Vadászmise	503
RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: Tudósítás a Pápai Állam utolsó évtizedeiről (I. rész)	506
ADRIÁNYI GÁBOR: A katolikus Luther-kép kialakulása és történeti változása (<i>kiegészítés</i>)	513
KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Egy irodalmi leporelló (<i>útirajz</i>)	514
PIERRE EMMANUEL: Párbaj; Harmat; Másik (<i>versek; Szabó Ferenc fordításai</i>)	518
NÉMETH G. BÉLA: Ludwig Tieck, a kezdeményező	519
LUDWIG TIECK: A szőke Eckbert (<i>Tömöry Anna fordítása</i>)	520
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Szél; Felé (versek)	512
JEAN COCTEAU: Mintha mennél (<i>vers; Szegzárdy-Csengery József fordítása</i>)	552
PAUL RICOEUR: A rossz botránya (<i>Angyalosi Gergely fordítása</i>)	531
TALÁLKOZÁSAINK A SZENTÍRÁSSAL	
MÁRTON LÁSZLÓ: Írás-tudatlanul	535
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE	
Göncz Árpáddal (<i>Szörényi László</i>)	538
MAI MEDITÁCIÓK	
MOHÁS LÍVIA: A boldogság paradoxona	550
NAPLÓ	
FILOZÓFIA Ancsel Éva: Az aszimmetrikus ember (<i>Boros István</i>)	553
FILM A hallgatás és a sötétség országa (<i>György Lajos</i>)	554
IRODALOM Mészöly Miklós: A pille magánya (<i>Jolanta Jastrzębska</i>)	556
Tandori Dezső: Vigyázz magadra, ne törődj velem (<i>Mohai V. Lajos</i>)	557
SZÍNHÁZ Szép Ernő: A völgyény (<i>Erdei János</i>)	558
ZENE Fesztivál (<i>Fáy Miklós</i>)	559
A Monteverdi Kamarakórus lemeze (<i>Czigány Ildikó</i>)	560

A címlapon Szent András apostol (Liptószentandrás), a hátlapon Szent Dorottya (Barka) szobra, Magyar Nemzeti Galéria

A penitencia tartó léleknek hálaadása és ájtatos kívánsága

*Vajba az én testem egészen és mindenképpen tökéletes Orgona volna!
Vajba minden tagjaim muzsika szerszámok volnának! Hogy azoknak
bangjával, és énekével, mind az Egek, mind a föld kereksege mindenütt
zengenének. Vajba minden csontjaimnak veleje, minden ereimnek
vércsöppjei; de kiváltképpen az én szívem, és az elmém, minden ő belső
érzékenységével, egyebek nem volnának, hanem Kerubimi és Szerafimi
nyelvek, melyekkel Tégedet, oh én drága Jézusom, oh egyetlenegy
szerelmem! Oh én szívemnek mindenek felett-való kívánsága, méltán,
és hozzád illendőképpen dicsérhetnélek és dicsőíthetnélek, mind most,
mind az örökkévalóság által, amen.*

Megelőző orvosság azoknak, kik pokolban égnek

*Itt jól fontold meg a te elmédben, mennyi ifjakat csalt meg ez az Isten
irgalmasságában való vakmerő bizakodás. Mert hosszú életet ígervén
magoknak, penitencia-tartásokat vénségeknek idejére balasztották;
azonban mikor senki nem vélte volna, a haláltól hirtelen elragattattak.
Némelyek a vízben haltanak meg, némelyek a nagy öröm, és nevetés
miatt, némelyek a mértéktelen bujaság üzés miatt, némelyek a
részegség miatt, némelyek a vérfolyás miatt, némelyek a hasmenés
miatt, némelyek a gutatűtés miatt, némelyek a döghalál miatt s. a. t.
múltanak ki e világból. Ifjúságoknak virágjában meghalván az
iszonyú pokolnak lakosi lettenek nyomorultak, és most keservesen
kiáltanak: ah mit használtak nekünk minden gyönyörűségeink! Ah
elmúltanak mint az árnyék; és most azok helyett kínoztanak a
lángban mindörökké. Mit vélsz? mit csinálnának ha szabadság
adatnék nekik visszatérni a világra? Oh mely istenesen-és szentül
élnének! Azt cselekedd most, míg időd vagy, egyébaránt azon
jajéneket fogod velek énekelni örökké.*

Dombi Mihály († 1746) győri kanonok Vízből és vérből készítettett üdvösséges
fordók a penitencia tartó bűnös léleknek (Győr, 1742) című könyvéből.

Európa szellemi dimenziója*

A jelenleg számtalan módon megosztott és egymástól elválasztott nemzeteket, melyek Európát alkotják, egységgé formálja a kinyilatkoztatás jegye: a bibliai hagyomány és az evangélium. Tragikus viszályok és törések ellenére a fennálló kulturális és sorsközösségük csak a keresztény kinyilatkoztatás és az evangélium hirdetése alapján érthető. Ezért a mai Európa szellemi dimenziójáról szólni annyit jelent, hogy valamiképpen keresztény gyökereit és küldetését elevenítjük fel. Szellemi dimenzióon tehát keresztény fogalmakat értek. A Szentlélek és Isten adományainak felidézésekor azonban a velük együtt járó kísértésekre és próbatételekre is gondolnunk kell. Európa szellemi dimenziójának története hányattatott és nemegyszer talányos, ha a rábizott nemes törekvésre, a tanúságára hagyott üzenetre gondolunk. Ahhoz, hogy megfejthessük Európa e szellemi dimenziójának ellentmondásait, egy olyan történethez kell visszanyúlnunk, mely konfliktusokból és megbékélésekből, a hit megpróbáltatásaiból és győzelmeiből, kísértésekből és kegyelem adományaiából, bűnből és irgalomból áll. Ezért ez a hely, mely az „Irgalom” szép nevét hordozza,** titokban szinte arra rendeltetett, hogy megértesse velünk, mit jelent az európai emberek közös sorsa.

Mindebből láthatjuk, hogy Európa története szellemi dimenziójában a szentség története — sorsszerűen magán viseli a bűn, a megpróbáltatások és a kísértések bélyegét.

Kapott adományok és kísértések

Mielőtt továbbmennék, meg kell határoznom, mit értek próbatétel vagy megkísértés alatt. A Genézis első oldalaitól Jób könyvéig Krisztus megkísértéséig a kísértés elsődlegesen nem a beismert és titkolt vágyak közötti ingadozást jelenti, s nem is abban a nehézségben rejlik, mellyel az ember úrrá lesz tulajdon ereje vagy a lényét átjáró ellentétes hajlamok felett. Nem hiszem, hogy a bűn és az erény útja között tétovázó Herkules a megkísértés példája lenne! A kísértés a Biblia értelmezése szerint abban az alapvető viszonyban jelenik meg, mely az embert Teremtőjéhez fűzi: az Isten által kötött Szövetség középpontjában áll, mint az üdvözülés történetének meghatározó mozzanata.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a kísértés vagy a próbatétel teljes fényében csak a szenteknél nyilvánul meg. Teljes erejében csak ott jelenik meg előttünk, ahol Krisztus megkísértéséről hallunk. Csak a szentből és magából Krisztusból kiindulva érthetjük meg, mit jelent a megkísértés, és nem a bűnösből, aki — bűne foglyaként — nem tudhatja, mi az, amire felszólítják. A kísértés azok próbatétele, akik részesültek a Lélek adományaiból. A kísértés szellemi kihívást jelent. A megpróbáltatás maga a kapott adományokra vonatkozik: mindenki csak ezek miatt eshet kísértésbe. Ha újra Krisztus megkísértésére gondolunk, meggyőződhetünk róla, az igazi kísértés abban áll, hogy hagyjuk magunkat az adomány által elcsábítatni, s közben megfeledkezünk Istenről, az Adományozóról. Olyan ez, mint egy rablás — elfeledjük azt, aki ad, s annak egyben legnagyobb adományát: magát az Adományozót.

* Az előadás 1987. május 5-én hangzott el a svájci Fribourgnban, az egyetem által szervezett „Európa Napja” alkalmával.

** „Irgalom” — a fribourgi egyetem neve.

A kísértés tehát azt jelenti, hogy az ember önmagát teszi meg az isteni adomány forrásává. Ez a szabadság a legkeményebb próbatétele, mert kísértés csak ott lehet, ahol szabadság van. Kísértést jelent megfeledkezni arról, hogy szabadság csak az Istenhez való hűségben létezik — Istennél, aki a szabadságot megteremti, Istennél, aki adja, Istennél, aki megújítja.

Európa és az evangélium

Európát nem földrajzi jellegzetességei és nem is politikai változásai határozzák meg. Az Európát alkotó népek és nemzetek egy olyan kiváltságban részesültek, mely egyszerre kegyelem és egy küldetés alapja: eljutott hozzájuk a Biblia, az evangélium Igéje. S mindez történetük első szakaszában, az „európai mélyrétegben”, a nagy felfedezések előtt. A kontinens határait gyakran tették ingataggá ellentétek, viszályok, háborúk. Egységét, mely sosem volt tökéletesen szilárd, a kegyelem adományai tették termékennyé, s ezek vetették próbatétel alá. Európa szellemi dimenziója lényegében „küzdelem”. Hiszen az említett szellemi próbatétel épp azok próbatétele, akikhez eljutott a kinyilatkoztatás és a hit kegyelme: e kegyelem elfogadásával megkezdődött a hűség szellemi harca. Mostantól fogva e hűség perspektívájából szeretnék elgondolkodni önökkel a mai Európa társadalmi és politikai vonásairól.

Túl a tudomány és a filozófia gazdagságán, melyet a görög antikvitás hagyott rá, túl a jog s az igazság eszményén, melyet Rómától örökölt, a Nyugat — és Európa egésze — megkapta a hit fényét és a bibliai bölcsesség teljes hagyományát. Európát a kinyilatkoztatás figyelmeztette Isten gyermekeinek szabadságára. A minden embert kitüntető isteni szeretet feltárulásával mintegy születési adományként jutott el hozzá a fiúvá fogadás és a testvériség.

„Szabadság, egyenlőség, testvériség”

A francia forradalom eszményei, utópiái — az európai szellem szülöttei — az utóbbi két évszázad folyamán elterjedtek Európában majd az egész világon. Kialakították a nemzetek együttesének jelenlegi formáját, illetve nyelvét. E „halhatatlan elvek” a felvilágosodás filozófiájának gyümölcsei — szokták mondani. Fegyverül és jelmondatul szolgáltak az egyház, sőt a kereszténység ellen. Sokak számára legalábbis ezt jelenti ma a „Szabadság, egyenlőség, testvériség” hármasság.

1980. június elsején II. János Pál pápa Franciaország iránti tiszteletének hangot adva, a következőket mondta: „Mennyi mindent tett ez a nemzet az ember megismeréséért, azért, hogy elidegeníthetetlen jogai megfogalmazásával kifejezésre juttassa az embert! Tudjuk, milyen helyet foglal el az önök történelmében és kultúrájában a szabadság, az egyenlőség, a testvériség eszméje. Ezek valójában keresztény eszmék. Ezt mondom akkor is, ha tudom, hogy ennek az eszménynek első megfogalmazói nem hivatkoztak az ember és a Végtelen Bölcsesség között fennálló szövetségre. De tenni akartak az emberért.”

Második franciaországi látogatása során pedig a következő — talán meglepetést keltő — kijelentést tette: „Ismerem a francia nemzetet, múltját, érdemeit és azokat az erőfeszítéseket, melyeket honfitársaik, keresztények és nem keresztények, ma éppen úgy, mint tegnap, tesznek azért, hogy e nemzet méltó maradjon hagyományaihoz, a szabadság, az egyenlőség és a béketörekvés eszméihez, melyek egyenlőséget teremtenek a világ országai között.”

„Szabadság, egyenlőség, testvériség” tehát keresztény eszmék — mondja a pápa. E keresztény eszmék — melyek Európa örökségévé, társadalmi és politikai életének ideáljává váltak, s melyeket szembe lehetett fordítani a kereszténységgel — vajon nem azon adományok közül valók-e, melyek egy nemzet és egy kultúra, sőt egész Európa szellemi hűségét teszik próbára?

Ha ez így van, akkor ma újra az evangélium hirdetésére van szükség, ahhoz, hogy újjáéledjen a remény, melyet e szavak keltettek s keltettek ma is szerte a világon. Szabadság, egyenlőség, testvériség — egy olyan örökség három becses adománya, melyet nem engedhetünk veszni hagyni. Meg kell, hogy történjen e három szó keresztény visszavétele, és — ki merem mondani — új birtokba vétele. Mai világunk azonban nagyon távol került a felvilágosodás századának idealizmusától, s inkább hajlik a kétségbeesésre, mintsem hogy meggondolatlanul reménykedjen e három szó hallatán. A nemzetek közössége számára a szabadság, egyenlőség, testvériség jelentős hivatkozási alap, a gyakorlatban azonban sok nép vagy legalábbis kormányzat megtagadja őket.

Az egyház jelenlegi — némelyeket meglepő — kiállása az emberi jogok mellett arra készlet, hogy megadjuk e három szó sajátosan keresztény tartalmát. Ha ez az örökség, az embert eredendően megillető jogok elismerésével, nemcsak a felvilágosodás, hanem az evangélium — talán elhanyagolt — örökségének része, akkor Európa számára ma az a feladat, hogy ismét bizonyosságot tegyen e három szó mellett. A fiatal nemzetek továbbra is gyakran lelkesítő jelszavakat látnak bennük, de számukra ezek általában polgári, világi jelszavak, melyeknek semmilyen kapcsolatuk nincs az Istenben és a teremtésben való vallásos hittel. Az embert meg kell óvni a kétségbeeséstől, melyet kiábrándító utópiák keltettek benne, és eltölteni azzal az igazi isteni reménnyel, melyet e kifejezések keresztény jelentése és tétje éleszthet újra.

A vallás, az emberi élet középpontja

A kultúra, a politika, a társadalmi élet meghatározó tényezői nem kulturális, politikai vagy társadalmi tényezők. A jó és a rossz alternatívája, az Istenhez való hűség, vagy Isten megtagadása döntenek mindig a szavak és a tettek értelméről. Az emberi eszmények és az emberi társadalmak nem valósulhatnak meg az emberek nélkül, sem az igazi küldetésükhöz, isteni rendeltetésükhöz való hűség nélkül. Ez pedig hiányzik abból az ideológiából és politikai gyakorlatból, mely az emberek közti viszonyokat irányítja. A társadalmi vagy gazdasági élet, az ideológia és a hatalom meghatározó tényezői elkerülik ezeket a szinteket — önállóságukat és különleges jellegüket azonban tiszteletben kell tartani. Az emberi élet organikus középpontja a vallás. Egyfajta nyugati racionalizmus számára marginálisnak tűnhetett. Mondhatták rá, hogy archaikus vagy túlhaladott. A valóságban azonban a társadalmi élet és a cselekvő emberek tapasztalata azt mutatja, hogy olyan centrum ez, melyben az emberi lét egésze összegződik.

Az egyházat Isten úgy alkotta meg, mint az emberi szívnek az őrét, és — ahogy azt a II. Vatikáni Zsinat megfogalmazta a *Gaudium et Spes*-ben (76, 2) — „mint az ember transzcendens dimenziójának bizonyosságát és oltalmazóját”. Az egyház azonban nem akarja és nem is tudja helyettesíteni az emberi felelősséget a társadalmi életben, a tudományban, az emberek közötti kapcsolatok kialakításában, szabadságuk igazságos gyakorlásában. Ezeket a kísértéseket már sikerült legyőzni.

Az emberek szabadságának, egyenlőségének, testvériségének lényege nem a társadalmi, politikai vagy gazdasági élet felelőseitől függ. Mélyen elgondolkoztattott az, amit a közélet legmagasabb szintjén tevékenykedő férfiktól és nőktől hallottam. „Ahhoz, hogy jó törvényeink szülessenek és azokat alkalmazzák is, arra lenne szükség, hogy az emberek

valóban akarják ezt, hogy az emberek akarják a jót.” A politikus belátja, hogy nincs semmiféle hatalma a szabadság és a szívek fölött. Elérheti-e vajon egy kormány vezetője, egy miniszter, egy államfő, hogy az emberek akarják a jót? A király titokban próféta, sőt pap szeretne lenni. De emlékeztetnem kell a királyt (akárom mondani a minisztert, az államférfit), hogy ő csak király. Szenvedése vagy legalábbis hatalma áthághatatlan korlátja talán épp ebben áll. A politikus tehetetlensége pedig a pap és a próféta szerepét emeli ki — Krisztus, a Messiás szerepét, aki az emberiség közvetítője Istenhez való viszonyában. Mi, katolikusok Krisztust a világegyetem királyának nevezzük, s ez nem evilági hercegek fülében rosszul csengő trónbitorlást jelent, hanem az ember transzcendens méltóságát, mely az evangéliumban tárul fel, a társadalmi élet minden meghatározottságával szemben. E méltóság a szabadság, az egyenlőség és a testvériség egyetlen lehetséges alapja.

A keresztény szabadság, minden szabadság alapja

Mindannyian tudjuk, milyen helyet foglal el a szabadság a 19. század és századunk képzeletében és világszemléletében. Ismerjük szörnyű ellentmondásait is. Ha csak rápillantunk a világtérképre, meggyőződhetünk róla, mennyire megcsúfolják a polgári és politikai szabadságjogokat, nemegyszer (sőt, sajnos gyakran) épp a szabadság nevében, miközben szinte minden ember fennen hirdeti és lelkesedik érte. A polgári szabadságjogokat a jog írott törvényei garantálják, a törvények azonban nem fejezhetik ki ezek természetének lényegét. A polgári szabadságot alapvetően a jogalanyok önmeghatározási képessége biztosítja. Az igazi szabadság ebben az önmeghatározásban rejlik, mely képes minden egyes embert a jó felé fordítani. A szabadság erkölcsi dimenziója a polgári szabadságjogok forrása — a polgári szabadságjogoknak el kell ismerniük az erkölcsi szabadságot, és biztosítaniuk kell e szabadság gyakorlásának reális feltételeit. Századunkban azonban tapasztalhatjuk, hogy a mindenfelől hirdetett szabadságjogokat mennyire veszélyezteteti és elnyomja a zsarnokság számtalan megjelenési formája, legyen az akár a közvélemény befolyásolása, akár despotikus rezsimok korlátozásai.

A dolgokat közelebbről szemügyre véve érthetőbbé válik az egyház, személy szerint II. János Pál pápa megállapítása a szabadság mai helyzetéről. Az erkölcsi tudat szabadsága az elsődleges és alapvető szabadság, minden más szabadság biztosítója. Legmagasabb rendű kifejeződése a vallásszabadság, annak lehetősége, hogy az ember szabadon fordulhasson Teremtőjéhez.

Az egyház feladata

Mi lehet tehát a keresztények, az egyház küldetése, hogy visszanyerjük a szabadság szót, s vele egy új evangéliumhirdetés lehetőségét? Meg kell tisztítanunk egy — szabadságtól idegen — felfogást és gyakorlatot, s fel kell fedoznünk újra a szabadság forrását. Vissza kell találnunk Isten gyermekeinek szabadságához (2 Kor 3, 17 és Gal 5, 1).

Ebben a Szentlélek adta szabadságban nincs semmi önző, individualista, voluntariztikus. Az igazság szeretetében, Isten Igéjének szeretetében nyilvánul meg. Krisztus így szól hozzánk: „Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizonytal az én tanítványaim vagytok; és megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket.” (Jn 8, 31) És azt mondja még: „Mindaz, ki bűnt cselekszik, szolgálja a bűnnek. A szolgál pedig nem marad mindörökké a házban: a Fiú marad ott mindörökké. Azért ha a Fiú megszabadít titeket, valóssággal szabadok lesztek.” (Jn 8, 34) A szabadság mint olyan, alapvető jog, mellyel az ember eljuthat Isten és saját lény igazságához, így nem más, mint a megváltásban való hit.

Mert a szabadság számunkra azt jelenti, hogy újra szabaddá válunk a Megváltó kegyelméből, őáltala, aki magát szolgává tette, és — ahogy Szent Pál írja a Filippieknek (2, 7) — „önmagát megüresíté”, hogy megszabadítson bennünket a bűn és a halál rabszolgaságától, és visszaadja nekünk Isten gyermekeinek szabadságát (Róm 8, 21).

A szellemi felszabadítás e műve nélkül, mely a megváltás misztériumának részeseivé tesz bennünket, veszélybe kerülnek, törékennyé, sőt torzzá válnak a szabadság sajátosan emberi, politikai és társadalmi értékei. Nem kevesebb, mint Krisztusnak és egyházának messiási tette, nem kevesebb, mint a bűntől való megszabadítás kell ahhoz, hogy a szabadság emberi valóságát ténylegesen megmentsék és megerősítsék, újra elismerjék egy bűnökkel teli világban. Hiszen világunk nem absztrakt egységekből áll. Az elvek megerősítése sebesült emberiségünk konkrét történetébe íródik: folytonosan a választás helyzetében vagyunk — választanunk kell a rabszolgaság, az evilági uralkodótól való függés és a szabadság között, melyet újra elhoz nekünk Jézus, a Messiás.

A szabadság számunkra azt jelenti, hogy újra szabaddá váltunk. Azért születünk újjá, hogy Isten gyermekévé legyünk. Idézzük fel Szent Pál rómaiakhoz írt levelének 8. fejezetét (15. v.): „Mert akiket Isten lelke vezérel, azok Istennek fiai. Mert nem kaptátok a szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak lelkét kaptátok, a ki által kiáltjuk: Abba, Atyám!”

Jussunk el a szabadság keresztény jelentésének végső pontjához! Az igazi szabadság azoké, akik újjászülettek. Azért teremtettek újjá, hogy megismerjék és végrehajtsák Isten, Mindenható Atyánk akarátát, mert az Atya mindenhatósága az ember felszabadításának kizárólagos feltétele. S elfogadták a Fiú engedelmességét is, akiben a szabadság és az igazság egyszerre adatott meg számunkra. Megkapták a Lélek adományát, mely úgy vési be szívünkbe Isten törvényét, mint élettörvényt és a béke útját. A keresztény misztérium megvilágosítja előttünk az oly sebezhető emberi szabadságot. Úgy adja vissza, mint elsődleges adományt. Visszaadja a megbocsátás és a könyörület kegyelméből, ami Isten mindenekfölötti hűségének bizonyossága.

Ma az az egyház konkrét történelmi küldetése, hogy teljes erejével bontakoztassa ki az ember felszabadításáért végzett messiási tevékenységét. Az egyház a rábizott isteni Igében szabadságunk, Isten gyermekei szabadságának forrását őrzi. Emlékezzünk rá, mit mondott Jézus Péternek a templomadóról szólva: „A fiak szabadok.” (Mt 17, 24) Krisztus a keresztség, a hit szentsége által szabadít meg bennünket az egyházban, azért, hogy mi magunk is tertvéreink tiszteletéért és felszabadításáért munkálkodjunk. Krisztus ma az egyház szentségi gesztusaiban teljesíti be megszabadításunk és a teljes emberiség megszabadításának művét.

Az egyház történelmi és szellemi küldetésének, az emberiség felszabadításának nincs más forrása, nincs más ereje, mint Krisztus szabadító tette. Ma újra az emberi szabadság igéjét kell hirdetnünk. Megfeledkezni a hitről, a Messiás szabadító művéről azzal a következménnyel jár, hogy a szabadság ma az emberek sokasága számára egyszerűen illúzióznak, csalásnak tűnik. Szabadságot követelni anélkül a szellemi felszabadítás nélkül, mely azt megteremti, csak újabb rabszolgasághoz vezethet. Ez sajnos az európai nemzetek tragikus tapasztalata.

Az igazi egyenlőség

Az egyenlőséget mint ünnepélyesen kihirdetett jogot, a felvilágosodás százada adta reményül polgárainak. Franciaország és Európa végül az egész világon elterjesztették eszményét. Ez az elv ma nagyon is formálisnak tűnik, ha a társadalmi egyenlőtlenségek tragikus evidenciájával nézünk szembe.

Bizonyos egyenlőtlenségek kétségkívül az emberi élet biológiai és történeti adottságai-ból származnak. Az embrió és a ma született gyermek, az ereje teljében levő férfi és az élete vége felé közeledő aggastyán közötti egyenlőtlenségeket egyszerűen maga az idő hozza létre. De meg kell állapítanunk, hogy a továbbélés lehetőségei egyenlőtlenek aszerint is, hogy az ember csillapíthatja-e étvágyát, ha megéhezett, vagy nem; aszerint is, hogy milyen az egészségügyi ellátás megoszlása. Egyenlőtlenek a kultúrához jutás esélyei is. Az emberi hatalomvágy belekapaszkodott ezekbe az egyenlőtlen adottságokba, hogy ezáltal is saját helyzetét erősítse. Az emberi hatalomvágy még az egyenlőség eszméjét is arra használja fel, hogy felebarátját eszköznek tekintse, sőt akár meg is semmisítse célja elérése érdekében. Az egyenlőtlen adottságok pedig lehetővé tették az igazságtalanságot és az ember ember általi kizsákmányolását.

Az egyenlőség, akár a törvény előtti egyenlőség reményét sokszor kijátszották történelmünk folyamán, és ismerjük be, gyakran megcsúfolják ma is. Az igazi egyenlőséget — az egyedüli egyenlőséget, melyet megkaphatunk, s melyet meg kell védenünk, mert ez minden áhított egyenlőség forrása — a kinyilatkoztatás hozza el számunkra az emberi személyiség fogalmában. Az egyenlőség kifejezés az emberi lény személyes jellegének megerősítésében kapja és őrzi meg jelentését. Az emberek azért lehetnek egyenlők, mert mindegyiküket önmagáért alkotta meg maga az isteni akarát, mert mindegyikük léte közvetlenül isteni személyektől függ. Az ember — mint Isten képmása és hasonlatossága — isteni személyekhez való viszonyában létező. Isten: Atya, Fiú, Szentlélek misztériuma, melyet minden egyes isteni személy egyenlő fenségéért csodálunk, megteremti azt az egyenlő tiszteletet, mely minden egyes embert egyformán megillet, bármilyen egyenlőtlenségek legyenek is köztük egyébként.

Krisztus a szolga sorsát vállalta azért, hogy megszabadítson bennünket. Azért is alázza meg magát, hogy egyenlővé tegyen minket Isten és egymás előtt. Idézzük fel az evangéliumból ezt az epizódot! Jézus megkérdezi az apostolokat: „Mi felett vetekedtetek egymással az úton? De ők hallgatának, mert egymás között a felett vetekedtek vala az úton, ki a nagyobb. És leulván, odaszólitá a tizenkettőt, és monda nékik: Ha valaki első akar lenni, legyen mindenek között utolsó és mindeneknek szolgája” (Mk 9, 33–37) A Messiás alázat és önnön megaláztatása által állítja vissza az egyenlőséget egy közös Megváltás misztériumában. Távolabb, a hiú törekvésből versengő Jakab és János, Zebedeus fiai kérésére Jézus ezt feleli: „Tudjátok, hogy azok, a kik a pogányok között fejedelmeknek tartatnak, uralkodnak felettök, és az ő nagyjaik hatalmaskodnak rajtuk. De nem így lesz közöttetek; hanem a ki nagy akar lenni közöttetek, az legyen a ti szolgátok. És a ki közületek első akar lenni, mindenkinek szolgája legyen. Mert az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért.” (Mk 10, 35–45)

Az emberek közötti egyenlőség eszménye pusztán utópia volna, ha történetileg nem válik valóra a Megváltás misztériumában, Krisztus alázatában és megaláztatásában, aki szolgává tette magát, s mindenek között utolsóvá lett. Ő maga köti egyházát az alázat és szolgálat e misztériumához: „Azért ha én az Úr és a Mester megmostam a ti lábaitokat, nektek is meg kell mosnotok egymás lábait.” (Jn 13, 14)

Az evangéliumi prédikációnak köszönhetően — Európa pogány népeihez eljutott a hír, hogy Isten előtt minden gyermeke egyenlő méltósággal áll. Szent Pál ezt mondja a Galatáknak írt levelében (2, 6): „Isten nem nézi az embernek személyét”. Az evangélium keltette remény az emberek közti egyenlőségről pusztán ámitás volna, melyet elvetnének az emberek (s a mai nehéz időkben ez a veszély fenyeget), ha nem éreztetné erejét az emberiség történelmében az evangélium és a szolgáló Krisztus hatalma. Az emberiség bűnös sorsa közepette az evangélium szabadító ereje adja vissza az emberi személyiség fényét és szépségét. Szent Pál így szól a Rómaiaknak írt levelében: „Mert az Isten

mindeneket engedetlenség alá rekesztett, hogy mindeneken könyörüljön.” (2, 32) Együtt és külön-külön, Teremtőjéhez és Megváltójához való viszonyában minden ember egyenlő. Az egyenlőség utópiája mögött rejtőzködő hatalomvágy az emberek közötti egyenlőtlen-séget az erősebb önzésének szolgálatába állítja. Csak Krisztus alázata és — ki merem mondani — gyengesége és megaláztatása dönti meg a hatalmaskodókat és emeli föl a gyengéket; Krisztusé, aki „magát megüresíté”. (Fil 2)

A megváltás misztériuma tehát visszaadja az embernek az igazi egyenlőséget. Minden fennálló egyenlőtlen-séggel szemben — melyet történelmi és biológiai törvényszerű-ségek, jogtalanság és erőszak hozott létre, s melyeket gyakran tovább fokoztak a társadalmi mechanizmusok — a keresztény alázat, Krisztus alázata egyenlő tisztelettel tekint mindenkire, aki egyazon Atyának gyermeke. Az emberek közötti egyenlőség megvalósul-hat újra, ha a keresztények, Krisztus tanítványai felismerik az eget Atyjának kizárólagos uralmát. Felismerik a Fiút a bűneink miatt szenvedést vállaló Messiás alázatában. Felismerik a Lelket, „aki Űr és aki életet ad”.

A Szentháromság misztériumának elfogadásával, Isten imádásával az ember megértheti saját misztériumát, és felismerheti a minden ember között fennálló egyenlőséget. Beláthatja — egy nemegyszer fájdalmas vallomás árán — hogy Isten akarata minden egyes embert önmagáért teremtett, s mindenkit az emberek szent közösségébe, az egyházba hív.

Az emberek közötti egyenlőség reménye nem illúzió. Nekünk kell tanúskodnunk erről. Alapját Krisztus műve, az egyház közössége, szentségi küldetése teremti meg. A keresztység szentsége az istengyermekek fogadás azonos méltóságát adja minden megkereszteltnek. A bérmlás szentségében a Lélek gazdagsága adatik meg mindenkinek, akit az egyház tagjai közé szólít, hogy cselekedjenek a Lélekben, és hirdessék az evangélium örömhírét. Az Űr asztalánál Krisztus Testéből és Véréből szegények és gazdagok, fiatalok és öregek egyformán részesülnek. És tudjuk, milyen megkülönböztetett szeretettel fordul Isten a legszegényebbek, a megalázottak, a nyomorultak, a megtévelyedettek felé.

Egyházában, mely az ő teste, a Szolga Krisztus az általa bevezetett szentség által biztosítja, hogy egyetlen ember se éljen vissza a rábízott apostoli hatalommal. Az egyház (és Isten egész népének) papi hivatása által jelen van az emberiség történetében az, aki mindenkinek Szolgája, s aki visszaadja a reményt, hogy minden ember megtalálja saját isteni méltóságát Isten színe előtt.

A kereszténység, az egyház — isteni küldetéséhez és papi felelősségéhez hűen — azon fáradozik, hogy helyreállítsa az emberek méltóságát, és egyenlőséget teremtsen számukra egy olyan közösségben, melynek végső szava a testvériség.

Emberi testvériség — isteni atyáság

A legújabb nemzedékek okkal éreznek kiábrándulást az egyetemes testvériség hirdetése hallatán, amikor a világon mindenütt az emberek és népek közötti gyűlölködés, nemegyszer halálos viszály tapasztalható. A politikai vagy ideológiai szónoklat az egyetemes testvériség megvalósításával kérkedik — az elutasító, kizáró, gyűlöletet szító rendszerek gyakran bújnak ennek álarca mögé. A fennen hirdetett eszményeket ugyanakkor nap mint nap megtagadják. Szeretnénk elismerni az emberek társadalmi jogait és feladatait. Egyetemes szolidaritásról álmodozunk. Kölcsönös bizalomra épülő kapcsolatok szeretnénk teremteni, az egész emberiség együttes fejlődését előmozdítani. És csodálkozva, szinte dermedten vesszük észre, milyen gyakran megcsúfolják testvériség iránti áhítózásunkat.

Szeretnénk rámutatni arra, hogy a testvériség — e társadalmi-politikai jellegű követelés — sem válhat valóra, ha nincs vallásos értelemben Istenhez kapcsolva, illetve ha nem

találunk valami olyan bizonyítékot, mely e kapcsolat tanúsága és biztosítéka. Az emberiség megtagadja eszményeit, és megtagadja önmagát, ha nem az Istenhez való viszony, az Istentől való függés helyzetéből nyilatkozik meg.

Testvériség elképzelhetetlen apaság és anyaság nélkül. Az emberek nem lehetnek testvérek, ha nem fogadják el leszármazásukat. S nem lehetnek testvérek akkor sem, ha nem él bennük az utódok reménye. Mert az élet adomány. Márpedig a mai Európában a testvériségről szőtt elképzeléseket gyakran torzítja el valamiféle horizontális — apa, anya és utódok nélküli, tehát történet nélküli — testvériség narcisztikus illúziója. A testvériség illúzióvá válik, ha elutasítja az apát és az anyát, ha nem ismeri fel az utódoknak szánt élet adományát: az emberiség önmagát pusztítja el. Nincs akkor más, csak Ábel — Káinnal szemben.

Visszaadhatjuk-e vajon a testvériség szép szavának igazi tartalmát és reményét? Szent Pál erre szólít fel, amikor emlékezetünkbe idézi, hogy „a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja... a kiről neveztetik minden nemzetség mennyen és földön.” (Ef 3, 15)

Az isteni atyaság elismerése nélkül semmissé válik az emberi apaság, és a testvériség. Amikor az ember megfeledkezik jövőjéről és utódairól, saját élete és történelme válik értelmetlenné.

Egy apa nélküli világban nincsenek testvérek. Az emberek akkor bánnak egymással testvérként, ha elfogadják az isteni atyaságot, ami egyedi transzcendenciájuk s egyben közösségük forrása. Senki nem lehet a másik testvére, ha nem Atyja az Isten. Ha meglátjuk Istenben az Atyát, meglátjuk a Fiúban az egész emberiség iránti isteni szeretet képét és szentségét. Meglátjuk a könyörületesség szellemében azt az elszakíthatatlan, élő köteleket, mely „Istennek elszéledt gyermekeit egybegyűjti” (Jn 11, 52) egy olyan testvériségben, melynek titkát még nem fejthetik, de ami élet, a szíveket betöltő isteni szeretet kegyelméből. „Mert az Istennek szerelme kitöltetett a mi szívünkbe a Szent Lélek által, ki adatott nekünk.” (Róm 5, 5)

Senki nem lehet a másik testvére, ha nem Atyja az Isten. És hozzátehetjük, ha nem anyja az egyház. (87. zsoltár) Hogy a testvériség ne maradjon hiú remény, Isten az egyházra bízta azt a történelmi, szellemi küldetést, hogy folytassa és bevégezze a megbékéltetés művét. Fiában „eggyé tette mind a két nemzetséget, és lerontotta a közbevetett választófalat” (Ef 2, 14), mert az idősebb fiúval egyenrangúként fogadta be szentélyébe a pogányokat, az eltévelyedett kisebbik fiút. Ettől kezdve Fia által megbékéltet egymással minden embert. Az egyházban és a békéltetés apostoli hivatásában Isten arra szólít fel bennünket, hogy béküljünk meg vele és egymással, s legyünk újra testvérek.

Az emberi és isteni testvériség alapja az oltáriszentség. Az egyház — Istent dicsőítve a Szentlélek ereje által — Krisztus testében válik közösséggé és testvériséggé. Az oltáriszentség celebrálása mindenekelőtt a mi Mennyei Atyánk dicsőségének kultusza — az emberek közötti testvériség és megbékélés tette és eseménye, az egyedüli Fiú áldozatának erejéből.

Az emberek a Test és Vér e közössége által, a Fiú imája által, az általa adott életben újulhatnak meg — újrateremti őket az egeknek Atyja, és átadja őket egy új testvériségnek, melynek forrása a Lélek, s melyről szinte már azt hitték, hogy titka örökre elveszett.

Az evangélium ma

A 19. és a 20. század humanista eszményeit, az evangélium végső gyümölcsét utópiaként fogják elvetni az emberek, ha nem idézik újra a keresztény emlékezetbe azok, akikre az evangéliumhirdetés felelősségét bízták.

Az egyház élő hagyományának erejével emlékeztet e remény isteni bölcsességéből

merítő forrására: az evangéliumra. Isten Igéje és a szentségek erejével kontinensünk, kultúránk, Európánk új evangelizációján munkálkodva az egyház azon fáradozik, hogy begyógyítsa a sebeket, melyeket az emberiség okozott önmagának, s melyekre most képtelen gyógyírt találni. Az egyház az újjászületés, a keresztségben biztosított megújulás erejével — és az oltárszentség erejével, mely az azonos áldozat és az isteni élet közösségében fogja össze az embereket — az isteni megszentelés művét folytatja a világban. Átala nyeri vissza az ember önmagát, és az önnön eszményeibe vetett bizalmat. Az egyház igehirdetése és szentségei jelentik azt a titkos forrást, melyből az evangélium ereje árad. Átaltuk az emberiség újra önmagára találhat, politikai-társadalmi eszményei pedig visszakaphatják sajátosan emberi igazságuk tartalmát, szilárdságát. Bennük kétezer éves történetünk titkához jutunk közel. „Szabadság, egyenlőség, testvériség”: megannyi feladat, hogy felépülhessen az emberek országa. Az egyház számára az ember, a bűneitől elcsúfított ember felemelkedésének útja a megújulás és az újjászületés. A világ felépítése, mely gyökereiben és beteljesülésében megszentésülése. Megmentőnk megváltó tettével történhet meg. Az emberiség történeti és időbeli műve az egyházban valósul meg Krisztus papi tevékenysége által. Az egyház feladata — hogy befejezze Jézus művét, a világ megszentelését — egyben az a forrás, melyből kultúránk legnemesebb eszményei sarjadtak, s nekünk ma az a dolgunk, hogy az egész emberiség számára újjáélesszük a megőrzésükhöz és megvalósulásukhoz szükséges energiát.

Ilyen értelemben az egyház feladata, a világ megszentelése politikai következményekkel jár. Egy szerzetes, akinek tanítványának és követőjének mondhatom magam, legutóbbi műve címében ezt írja: „A szentség politikai probléma.” Az egyház szellemi és szentségi feladata, a megszentelés, valóban megmenti a világot. A szentek egyháza megváltoztatja az emberek világi életének valóságos körülményeit, és lehetővé teszi, hogy az értékek, melyekből erőt meríthetnek, visszanyerjék szilárdságukat és fényüket.

A Szövetség és Isten Igéjének kinyilatkoztatása kellett ahhoz, hogy az emberekhez eljusson a szabadság, az egyenlőség, a testvériség reménye. Ma az evangéliumra és Isten egyházára van szükség, hogy ez a remény megújuljon. Krisztus imája arra szólít fel bennünket, az egyház tagjait, hogy az emberiség egységéért és testvériségéért munkálkodjunk.

Befejezésül II. János Pál üzenetét szeretném idézni, mely 1980. szeptember 21-én, Szent Benedek születésének 1500. évfordulóján hangzott el. A pápa Subiaco-ban járt zarándoklaton. Az Európai Püspöki Konferencia Tanácsának résztvevői jelenlétében, a harmadik ezredforduló előestéjén II. János Pál Európánk egységére emlékeztetett.

„Nursiai Szent Benedek Európa szellemi atyjává lett, mert — miként a próféta — az evangéliumot tette táplálékává, s egyszerre ízlelte annak édességét és keserűségét.

Az evangélium az emberre vonatkozó igazság teljessége: egyszerre örömteli Hír és a Kereszt szava.

Ezt az igazságot, egyenlőség és testvériség e Jó Hírét Szent Benedek formálta életszabállyá. Nemcsak szerzetesi közösségei számára, hanem sokkal inkább emberek és népek számára szánta életrendül: „Ora et labora”. Ez a szabadság üzenete.

Ma újra lelkünk legmélyéig azonosulnunk kell az evangéliummal. Igazságként kell elfogadnunk, és úgy élni vele, mint táplálékkal. Így lépésről lépésre ismét feltárul majd előttünk az üdvözülés és a megújulás útja, mint azokban a távoli időkben, ahová a Legfőbb Úr Nursiai Szent Benedeket helyezte, mint lámpást a lámpaoszlopra, mint fáklyát a történelem útjára.”

Lőrinszky Ildikó fordítása

MARÓTH MIKLÓS

A bátorság

Néhány évvel ezelőtt Hankiss Elemér egy könyvében a mai Magyarország erkölcsiben különböző korábbi erkölcsi rendszerek maradványait vélte fölfedezni. Véleménye szerint megtalálható mai erkölcsi közgondolkodásunkban a marxista forradalmi etika néhány eleme, de ennek a kibontakozásához — írta akkor — a jövő várható nehézségei nem szolgáltatnak megfelelő kereteket. Megtalálható továbbá a protestáns fölhalmozó mentalitás maradványa is. A szorgos munkával való gyűjtögetés, az időnek az anyagi gyarapodásra való jó kihasználása (amit Max Weber kötött össze a protestantizmussal) szerinte ismét csak nehezen egyeztethető össze a várhatóan egyre súlyosbodó gazdasági válsággal.

Éppen eme — akkor még csak várható — nehézségek árnyékában úgy vélte, hogy a jövő leginkább a lemondáson alapuló katolikus etikának fog kedvezni.

Azt azonban már a mértékletességről írt cikkemben is bemutattam, hogy a lemondás gondolata semmi esetre sem azonosítható csakis a kereszténységgel, ebből következően nem azonosítható egyértelműen a katolikus egyház erkölcsi tanításával sem. Az ott felsorolt görög és arab példák megerősítésére itt csak arra szeretném a figyelmet felhívni, hogy már Démokritos is azon a véleményen volt, hogy a megelégedett és kiegyensúlyozott élet titka alapjában néve az, hogy beérjük kevéssel, illetve beérjük azzal, amink van. Démokritos azonban nem volt sem keresztény, sem katolikus, mint ahogyan nem voltak azok a többi görögök és arabok sem, akiket a múlt cikkemben említettem.

A mértékletesség erénye tehát, mint láthatjuk, egyetemesen elismert és tisztelt erkölcsi érték, már ezért sem lehet közéje és a katolikus etika közé egyenlőségjelet tenni, de azért sem, mert a katolikus egyház erkölcstana más erényeket is kiemelt figyelemben részesít.

Ezek közé tartozik az említett kopt szentképen szereplő négy „keresztény”, vagy ahogyan az ókori források emlegetik, „négy sarkalatos erény” sorában másodikiként említett bátorság.

A bátorság mint kiválóság a görög irodalomban kezdettől fogva jelen van. Már a hősi világ értékeit tisztelő homérosi költemények is nagy megbecsüléssel övezik a harcban kiemelkedő híres vitézeket, akik a dicsőség érdekében mindent megtesznek, és akiket semmi sem ijesz jobban, mint gyáván, becsületlenül, vagy éppen ismeretlenül meghalni. Előforul a bátorság pozitív értéként a történetíró Thukydidésnél épp úgy, mint a drámaíró Aiskhylosnál vagy Euripidésnél, és így tovább.

Démokritos az a filozófus, aki elsőként beszél a bátorságról úgy, mint erkölcsi értékről, de töredékesen ránk maradt művéből nem tudjuk meg, hogy mi volt a részletes véleménye az erkölcsökről, azon belül a bátorságról.

Platón Államában, amikor részletesen leírja az erényeket, értekezik a bátorságról is. Az Állam negyedik könyvében úgy látja, hogy a bátorság a „megőrzés” egy neme, nevezetesen a „félelmes dolgokról vallott felfogás” nevelés során kialakított fogalmának megőrzéséé.

Platón nézete a bátorságot jelentő megőrzésről legvilágosabban a következő szavaiban van röviden összefoglalva:

„Annak a felfogásnak a megőrzéséről, amely a törvény által — a nevelés útján — jön létre arra vonatkozólag, hogy melyek a félelmes dolgok, s milyenek; a felfogásnak minden körülmények közötti megőrzésén pedig azt értem, hogy az ember bánatban, örömben vágyai és félelmei közt egyaránt tartson ki mellette, és ne vesse ki magából.”

Ezt a megállapítását Platón aztán még egy konkrét hasonlattal is érthetőbbé teszi. Ha

ugyanis egy kelmét bíborszínűre akarunk festeni, mondja, akkor azt előbb jól elő kell készíteni, ki kell fehéríteni. Csak így érhetjük el, hogy ne üssön át rajta a régi szín, és hogy az újat, a bíborszínt jól, maradandóan befogadja.

A bátorság tehát Platón szerint az öröklött, nevelés során belénk ivódott (és tegyük hozzá: részünkről helyesnek elismert) vélemények, tanítások megőrzése minden külső hatás ellenében is. A bátorság, mint ez a szövegből kitetszik, nemcsak az egyes embert, hanem magát az államot is jellemezheti. A bátorság az állam esetében is a hagyományos értékek megőrzését jelenti a külső befolyással szemben.

Ugyanakkor az idézett hasonlattal azt is tudunkra akarja hozni, hogy a bátorság erénye szoros összefüggésben van a neveléssel. Csakis a „jól előkészített kelme” az, ami maradandóan fogadja be a színt. Csakis a jól előkészített fiatal lélek az, amelyik úgy fogadja be a tanítást, hogy meg is őrzi azt. A nevelésnek tehát nemcsak ismeretek átadásából, hanem a jellem formálásából is kell állnia.

Ha mai nyelvre akarjuk Platón szavait lefordítani, akkor azt kell mondanunk, hogy szerinte bátor ember az, aki nem enged a meggyőződésével szembeni többségi véleménynek, nem enged a tömeges méreteken terjedő divatnak, hanem mindezzel szemben meg meri őrizni személyes integritását, és ha kell, egyedül is meri képviselni a meggyőződése szerinti helyes véleményt. Bátor állam az, amelyik külső erőszakkal szemben is meg tudja és meg meri őrizni sajátos kultúráját, védelmezi saját értékeit és nem engedi uniformizálni, asszimilálni magát. Mindez, amit Platón tanításából leszűrhetünk, az jobbra afféle „civil kurázsinnak” számít ahhoz képest, amit Aristotelész tanított a bátorságról.

Aristotelész a bátorságot is, mint az erényeket általában, egy bizonyos középnek értelmezte két szélsőség között. „Középathárt alkot a félelem és a biztonság érzései közt”, ahogyan a Nikomakhosi Ethika harmadik könyve kilencedik fejezetében olvashatjuk. Félni, szerinte, mindig valami félelmes dologtól szoktunk, félelmes pedig az, ami rossz. A rossz dolgok között aztán felsorolja Aristotelész mindannak az ellenkezőjét, amit a javak között tart számon. Rossz a gyalázat, a szegénység, a betegség, a barátok nélküli élet, vagy épp a halál, és így tovább. (Javak között számon tartott lelkieket, testieket és test körülieket. Ennek következtében a gyalázat a lelki, betegség, halál a testi, szegénység, barátok nélküli élet a test körüli rosszak csoportját alkothatja.)

A félelmet Aristotelész nem azonosítja a bátorság hiányával, mégpedig több tekintetben sem. Mindenekelőtt azért nem, mert a bátor embernek igenis kötelessége bizonyos dolgoktól félni, és ez a félelem egyenesen a becsületére válik: félnie kell a lelket erő rossz dolgoktól, így például a gyalázattól. Csakis az lehet bátor és szemérmes ember, aki a gyalázattól úgy fél, hogy azt mindenképpen el akarja kerülni. Aki a gyalázattól nem fél, az szemérmetlen. (A szemérmetlenséget viszont Aristotelész még akkor is elítéli, ha sokan tévesen bátorságnak tartják.) Szegénységtől, betegségtől, s mindattól, ami nem lelki rosszságunkból származik, nem kell félnünk. Bár a köznyelv az olyan embert is bátornak tekinti, aki mindezekről nem fél, Aristotelész mégis ezt a nézetet elveti. Sokszor lehet ugyanis látni bőkezű, anyagi veszteséget nyugodtan elviselő embert, aki a háborúban csúfosan elfut, márpedig Aristotelész bátorságon elsősorban a háborúban mutatott, haláltól nem reszkető magatartást érti.

Aristotelész tehát a bátorságot elsősorban a katonai bátorsággal azonosítja. De csak elsősorban és nem kizárólagosan. A legjobban ugyanis a háborús életveszély körülményei közt mutatkozik meg a bátorság, tanulmányozására ez nyújtja a legmegfelelőbb körülményeket. Aristotelész Platón nyomán ugyanis tudja, hogy az emberek a különböző veszélyek között különböző módokon viselkednek. Egy tengerész másképp néz szembe a számára megszokottabb viharral, mint egy olyan, aki utasként kerül ilyen helyzetbe. De nemcsak a megszokás, hanem a szakmai tudás is hozzájárul ahhoz, hogy a tengerész könnyebben vállalja a háborgó tengerrel való szembenézést, mint a járatlan utas.

Különösen jó példa a szakmai tudás és a bátorság ellentmondásos viszonyára a zsoldosok

viselkedése. A háborúhoz szokott, fegyverforgatáshoz értő zsoldosok a veszély nagyságának reális becslése és ezzel szemben saját képességeik pontos ismeretében akkor is kitartanak, amikor a mellettük harcoló polgári egységek, túl nagyok ítélve a veszélyt, megfutamodnak. Mégis, ha igazán válságos helyzet alakul ki, akkor a polgári csapatok szeretett hazájuk védelmében gyakran hősiesebb ellenállást tanúsítanak, mint a zsoldosok. Márpedig a bátorságnak valójában a nemes célokért vállalt veszély lehet az igazi mértéke.

Nem tekinthető bátornak az, aki úgy veti bele magát a veszélyes helyzetbe, hogy nincs veszélyérzete. Az ilyen embert nevezzük vakmerőnek. A vakmerő ember fitymálja még az igazi veszélyt is, hiszen nem képes veszélyességének mértékét fölmérni, s e fitymáló magatartása következtében nyegle. Az az ember pedig, aki olyasmitől is fél, amitől nem kellene, az gyáva. Aki azonban mindezeket kellő módon tudja fölmérni, és csak azzal a veszéllyel száll szembe, amivel kell, és akkor, amikor kell, és aki biztonságos érzésében is ezeket a szempontokat követi, az az igazi bátor egyéniség.

A bátor ember az erkölcsi jó érdekében vállalja és cselekszi mindazt, ami a bátorsághoz tartozik, írja Aristotelész.

A bátorságnak tehát két kritériuma van: először is a veszélyek reális értékelésén kell alapulnia, másodsor pedig valamilyen erkölcsileg nemes célra kell irányulnia.

Aristotelész példájánál maradva: a házasságtörő is vakmerő tettet követ el, de nem erkölcsileg nemes cél megvalósítása érdekében, hanem vágyai által elvakítva. Nem is nevezhetjük bátor embernek, dacoljon bár száz veszéllyel célja elérése érdekében.

Nem nevezhetjük igazán bátornak azt a katonát sem, akit tisztjei hátulról ütlegekkel ösztökélnek, s a tőlük való félelem viszi őt előre. Azokat sem nevezhetjük bátoroknak, akiket leitatnak, és alkohollal altatják el veszélyérzetüket. (Mindkét példa Aristotelésé!) Valamilyen értelemben ezek is bátrak, de nem a főttebbi meghatározás értelmében.

Az ókori filozófusok egyetértettek abban, hogy a bátorság a középső lélekresz erénye. A platonikus filozófusok azonban, Plátón főttebb ismertetett tanítását továbbfejlesztve, úgy látták, hogy a középső lélekresz, és ezen keresztül a bátorság erényének alapvető feladata abban áll, hogy az értelmet támogassa az érzéki vágyak irányába vonzó növényi lélekkel szemben folytatott harcában. Azon a véleményen voltak, hogy az emberi jellem alakulása e harc kimenetelétől függ. Ennek a jegyében a második századi platonikus Albinos szerint is a bátorság „a törvénynek megfelelő vélemény megőrzése”. Szerintük ugyanis a törvény mindig a jóra irányul, tehát a helyes vélemény megfelel mindannak, amit a törvény is követel. Az állam törvényei tehát jók, és az ezek szellemében nevelkedett embernek cselekedeteiben mindezt „meg kell őriznie”, mint ahogyan ezt már Plátónnál is láthattuk.

Ezt a platonista tanítást ötvözte az aristotelésivel a Kr. u. második század végén élt híres orvos, Galénos is. Az orvosi és a filozófiai iskolák tanításait egyesítve arra a nézetre jutott, hogy az ember lelki alkatát meghatározza a testnedvek csak reá jellemző arányú keveredése. Ezen a lelki alkaton két módszerrel lehet változtatni.

Először is az elfogyasztott táplálék és ital módosítja a testnedvek arányát. Így például azok, akiknek a négy testnedve közül a vér a domináns, azaz sanguinikusak, hevesek, ha bort isznak, mivel a bor úgyszóint hevítő ital, még forróbb lesz a keveredési arányuk és hajlamosak lesznek örültségeket elkövetni. Az ilyeneknek inkább hűsítőbb hatású ételeket és italokat kell előnyben részesíteniük.

Második módszer a szellemi képességek fejlesztése. Belátás révén fölismerhetjük a helyes utat, de nem biztos, hogy vágyainkkal szemben magunkra tudjuk erőltetni annak követését. A bátorságra és a középső lélekreszre támaszkodva értelmünk meg tudja törni az alsó lélekresz ellenállását.

Ezek az erkölcsstani rendszerek a történelem során különböző irányú nevelési szisztémáknak szolgáltattak kiinduló pontot. Az aristotelési erkölcssttan volt a szoktatáson alapuló pedagógia hátterében. Ezt elsősorban öntudatos, már felnőtt emberekkel kapcsolatban

lehetett alkalmazni. A galénosi rendszer (a vele karöltve járó pszichológiával együtt) még a második világháború tájékán is divatban volt hazánkban és a környező országokban. Ennek célja (az ösztönök) megtörése. (A gyakran hallható „porosz nevelés” kitétel tehát téves és csak a történeti háttér hiányos ismeretére vezethető vissza.)

A pseudo-aristotelési „Erényekről és hibákról” című traktátus már a hellénisztikus korban íródott. Szerzője a korábbi eredményeket és definíciókat ismertetve rendszerbe foglalja az erényeket és azok hiányát, más szóval a hibákat, a bűnöket. A rendszer azt jelenti, hogy nemcsak a négy sarkalatos erényt ismerteti, hanem a hozzájuk kapcsolódó többi kiváltságot is. Aristotelés például a Politikájában azt írja, hogy a legkiválóbb katonák a pásztorok, mert fizikailag azok bírják legjobban a törődést, hiszen nincsenek ágyhoz és kényelemhez szokva. Ez a traktátus tehát a bátorság erényének kísérőjeként említi a kitaratást, de említi a bizalmat is és más tulajdonságokat is.

A sztoikusok, akik minden erényt a tudás valamilyen formájának, megnyilvánulásának tartották, a bátorságot a „félelmetes, nem félelmetes és az indifferens dolgok tudásaként” definiálták. Az erkölcsök táblázatában a bátorság alá sorolták a hajthatatlanságot, a szemérmert (láttuk, ennek aristotelési gyökerei vannak), a bizalmat, a nagyvonalúságot, a kiegyensúlyozottságot és a munkaszeretetet.

Ezekből a görög forrásokból merítették az iszlám filozófusai is. Miskawaihi (932–1030) például a galénosi nézetekhez csatlakozva úgy látja, hogy az ember lelki alkotásának (a testnedvek középarányos keveredése következtében) mérsékeltnak kell lennie. Ha az ember állati lelke mérsékelte, akkor szívesen hallgat az észre, és szívesen támogatja azt a vágyak elleni harcában. Nem hánykolódik akkor, amikor szükségtelen és nem forrósodik a kelleténél jobban föl. Akinek ilyen az állati lelke, az a bátor ember.

A bátorság erényét megszerezve megszerezük az alá tartozó járulékos erényeket is. Ilyenek a nagylelkűség, a kitaratás stb., tehát mindaz, amit már a görögök is ide soroltak.

A táblázatban felsorolt „alarendelt” erények nem pontosan azonosak azokkal, amelyeket a sztoikus táblázat tartalmaz. Ez az arab rendszer valószínűleg a peripatétikus-újplatonikus iskola belső kutatásainak terméke. (Erre utal az említett pseudo-aristotelési traktátus megléte is.) Láthattuk ugyanis már Aristotelés szövegében is, hogy a bátorság erényét összekötötte más erények meglétével, így például a szemérmességgel, a bátorság hiányát más hibával, például a nyegleséggel. Utódai valószínűleg ezt a kezdeményezést építették ki a táblázatban található rendszerré.

Az arab erkölcsstanok jellegzetessége még az, ahogyan a harag kérdését tárgyalják.

A sztoikusok ugyanis a haragot mint a lélek értelmetlen, illogikus mozgását elítélendőnek tartották. (Ira furor brevis est.) A harag néhány más tulajdonsággal, például a bánattal, a félelemmel együtt a lélek „pathosai” közé tartozott, és a pathosok mind illogikusnak minősültek. Az emberi boldogság pedig, mint ahogyan a közismert sztoikus tanítás tartja, az „apatheia”ban, a „pathos-nélküliségben” határozható meg. A harag tehát, mint az ember boldogságának gátja, elítélendő és kerülendő.

Az aristotelési hagyomány ezzel szemben a haragot természetes emberi érzésnek tartotta. Sőt, e hagyomány szerint a harag érzése növelheti a bátorságot.

Ehhez az aristotelési hagyományhoz kapcsolódik a keresztény arab filozófus, Jahja ibn Adi, amikor azt tanítja, hogy az értelem kontrollja alatt tartott harag méltóságot, megbecsülést szerez az embernek. Szerinte is a bátorság székhelye a középső lélekrész. Ezt ismerjük a „haragvó lélek” néven. A kiegyensúlyozott haragvó lélek engedelmeskedik az értelem szavának, de a túlzó (azaz a testnedvek nem kiegyensúlyozott keveredésével jellemezhető ember középső lelke) lerázza magáról az értelem uralmát.

Az ember, ha ehhez a típushoz tartozik, fékevesztett módon ront háznépére, hogy apró vétségekért megbüntesse őket. Eközben nemcsak a túlméretezett büntetéssel követ el másokkal szemben igazságtalanságot, hanem eltorzult arca és önmagából kifordult személyi-

sége miatt másoknak, a véletlen szemtanúknak is örök megütközésül, elrettentő például szolgál.

Az az ember, aki értelme ellenőrzése alá akarja helyezni haragvó lelkét, aki meg akarja szabadítani azt a tülzásoktól, annak emlékeznie kell saját szegycenletes állapotára, amikor haragja legyőzte az értelmét. Tudatosan kerülnie kell minden olyan helyet, ahol veszekedés, egyenlenség van. Ha lehet, ne viseljen fegyvert és kerülje az oktan háborúskodásokat. Mindez ugyanis csak növeli szíve természetes keménységét. Keresnie kell a bölcs és megértő emberek társaságát és gyakorolnia kell a felebaráti szeretethez tartozó cselekedeteket.

A legyőzött harag tehát ennél az arab gondolkodónál is a bátorság erényét erősíti.

Azét a bátorságét, amely a skolasztikus tanítók szemében is elsősorban a hitünkhöz, nézeteinkhez, kialakult erkölcsi rendünkhöz és értékeinkhez minden külső körülmény ellenére való ragaszkodásban nyilvánul meg.

A bátorságnak a keresztény hívők közösségében mindig nagy szerepe volt, bár konkrét megjelenési formája a különböző korokban változott.

A kezdeti időben, amikor a kis keresztény közösség pusztá megmaradásáért küzdött, nagy szerepe volt a hitvallásnak. Bátorság volt, mégpedig platóni értelemben vett bátorság, megvallani a hitet és kitartani mellette egy olyan társadalomban, ahol a többség ellenségesen tekintett Krisztus követőire.

Bátorság volt, mégpedig aristotelési értelemben, szembenézni az esetleg ebből fakadó életveszéllyel. Elég lenne itt csak Istvánra, az első vértanúra gondolnunk, aki hitéért még a haláltól sem riadt vissza, de ez igazságtalanság lenne az első századok keresztény vértanúinak tömegeivel szemben, akik hősiességben nem maradtak el mögötte.

Ezek az idők azonban elmúltak. A kereszténység lassan az alakuló Európa legfontosabb tényezőjévé vált, a kereszténység vállalása ilyen körülmények között többé már nem veszélyeztette az életet.

Az életveszély helyett megjelent azonban valami más: a többséghez, az uralkodó irányzathoz való tartozás sok káros következménye. Természetesen ilyen körülmények között meg kellett változnia a bátorság erényének is. A fortitudo eztán már nem annyira az életveszéllyel, hanem inkább a sáttánnal, a sáttán kísértéseivel való dacolást jelentette. Bátorság lett tehát eztán a bűnnel szembeni ellenállás, azaz nem a veszélyes dolgokkal, mint Platónnál, hanem a jó és a rossz dolgokkal kapcsolatos véleményünk megőrzése.

Nagyjából ebben az értelemben, de általánosabb megfogalmazásban definiálja a bátorságot a jezsuita C. Boyernek a még 1962-ben is kiadott skolasztikus filozófiai kézikönyve: Fortitudo est dispositio qua homo firmatur in bono rationis contra difficultates et passiones.

Ez a definíció mintegy összefoglalása is lehetne az ókori nézeteknek. A „firmatur” szó a platóni kitartást idézi föl bennünk, az „in bono rationis” azt a tudást, amiről Aristotelés is és a sztóikusok is beszéltek, és ami — Aristotelés kívánságának megfelelően — valamilyen erkölcsi jóra irányul, a „contra difficultates” jelentheti azt a halálos veszedelmet, amiről Aristotelés beszél, de jelenthet valamilyen más veszedelmet, nehézséget, amit Platón vagy a sztóikus iskola föltételez. A „contra... passiones” pedig a belső szenvedélyre, a haragra és társaira látszik utalni, amelyekről a sztóikusok beszéltek.

A skolasztikus definíció tehát nem más, mint egyesítése mindannak, amit évszázadok során a különböző — pogány, muzulmán és keresztény — szerzők a bátorság fogalmával kapcsolatban elmondtak. A katolikus egyház tehát saját tekintélyével szentesítette ebben az esetben mindazt a tapasztalatot és tudást, amit az emberiség a bátorság fogalmának a kutatása során fölhalmozott.

Annak a bátorságnak a kutatása során, amelyből a magyar társadalom egészében a nehéz időkben oly kevés nyilvánult meg. Oly kevesen voltak, akik a nehézségek idején jobb meggyőződésük mellett erősen kitartottak volna, s félő, hogy ugyancsak kevesen lesznek, akik a jobb időkben a különféle kísértéseknek határozottan ellene fognak tudni mondani.

Szegényekkel vagy szegényként élni?

Keresztény tapasztalatok Indiában

Az indiai Santiniketanban — ahol nyolc éve lakom — van ugyan egyetem, környékén szétszórtan házak, épületek, ahol a professzorok és a hallgatók laknak, de város nincs a közelben. A szántóföldek az egyetemig nyúlnak. A szobám ablakából rálátok a legközelebbi falu szalmatetős nádkunyhóira. Egyedül élek, de sokan jönnek hozzám delente a szomszédos falvakból. Hetenként kétszer pedig Ghosaldangába, egy tíz kilométernyire levő törzsi faluba megyek. Az ottaniak egy kicsiny kunyhót építettek számomra, ahol ottlétemkor lakhatom: ott írok, olvasok, beszélgetek, és egyben ez az éjjeli szállásom is.

Az évek folyamán úgy adódott, hogy főleg a hindu és a törzsi falvak lakóival tartom a kapcsolatot, velük barátkozom inkább, mint az egyetemhez tartozókkal. Santiniketanban nincs keresztény templom, a legközelebbi katolikus pap harminc kilométernyire lakik. Mint keresztény tehát magamra vagyok utalva.

Nemcsak az anyagiak hiánya...

Mindenekelőtt szeretnék egy mítoszt megcáfolni. Némely keresztény szervezet, missziós folyóirat, sőt szerzetesrend azt hirdeti, hogy éljünk úgy, mint a szegények. Ez a felfogás olyan elterjedtté vált, hogy ezt tekintik az evangéliumi élet eszményének, feltételének. De hát megosztható-e a szegénység? Véleményem szerint a szegénységet nem lehet és nem is lenne kívánatos megosztani.

Mi a szegénység? A szegénység nemcsak anyagi természetű hiány: táplálkozás, ruházkodás, emberhez méltó lakhatás vagy tisztességesen megfizetett munka hiánya. A szegénység fogalma ennél sokkal tágabb: az iskolázottság hiányát, a vagyon mint birtoklás hiányát is jelentheti, ami nélkül tervezni, takarékoskodni, egyáltalán pénzzel bánni sem lehet. Ide tartoznak a higiénia hiányosságai, az egészséges életmódra, a gyakorlati életre nevelés hiánya is. A szegénység nagyon szűkre szabott anyagi, ismereti, pszichológiai — sőt egzisztenciális szituációnak való kiszolgáltatottság. Annál inkább szűkül az emberi élet horizontja, minél nyomorúságosabb szegénységbe süllyed, míg nem a nyomor kolonca földre teríti a szegényt. A szerencsétlen nincs is tisztában helyzetével, ezért nincs — és nem is fejlődik ki benne gyakorlati terv vagy akár vágy is csupán a menekülésre.

Világos, hogy egy — nem szegény — keresztény a szegények iránt érzett szeretet által indíttatva nem fog például higiéniai szabályok nélkül élni, vagy nem gazdálkodik ezért tervszerűtlenül, és nem hoz irracionális döntéseket. Nem tagadható meg az a képzettség és a gyakorlati életben szerzett tapasztalat, amit egy nem szegény keresztény neveltetése útján szerez meg — és miért is mondana le róla? Sőt, bűn volna, ha a szegénységből adódó hiányosságokat és nyilvánvaló hibákat utánozni próbálná. *Nem úgy* kell tehát élni, mint a szegények, hanem *velük együtt*. Ez az egyedül felelős és lehetséges megoldás és magatartás. Az együttélés a szegényekkel nevelő hatású: a nem szegénynek kötelessége életével példát mutatni a szegényeknek — így tanítani őket arra, hogy a nincstelenségben is élhetnek meglehetősen jobb életet, ha a meglévőket jobban használják. Mindamellett számolni kell azzal, hogy a szegények életéhez való alkalmazkodás során minden igyekezet ellenére is lesznek éles különbözőségek, és kell is hogy legyenek.

Az, aki kívülállóként közelíti meg a szegények életét, a tervezés hiányát és az enervált

cselekvésképtelenséget gyakran szerénységnek, megelégedettségnek látja, és ez lelkesedéssel tölti el. Hiszen abban a tehető társadalmi környezetben, ahova ő maga tartozik, annyi mohósággal, törtető karriervágygal találkozik. Úgy tapasztalja, hogy a szegények viszont szerény, egyszerű emberek, akik a nyugalmat becsülik, nem hajtja őket a becsvágy, nem nyomorítja a hajsza. Ez jó megfigyelés és igaz is: a szegény „elégedett” a szegénységében, mert nem ismer más állapotot. A szülei is szegények voltak, a szomszédai, a barátai és rokonaik is azok. Számukra a szegénység olyan életforma, mint a tehetőseknek az, hogy autóval járnak a hivatalukba, vagy az esti tévézés. A nem szegényt a szegénységgel való szembesülés állandóan összehasonlításra készíti. Ebből értékítéletek születnek: a szegények helyzetének tárgyilagos értékelése, valamint a saját magatartására vonatkozó utalások. A szegény ezzel szemben ritkán hasonlítgat. Állapotából következik, hogy nincs benne elég képzelőerő, amivel magát a tehetősek helyzetébe képzelhetné, hogy következtetéseket vonjon le vagy akár követelésekkel lépjen fel velük szemben.

Tehát ami számunkra, akik nem vagyunk szegények, szerénységnek, gyakran szinte gyermeki elégedettségnek tűnik, és ezért csodáljuk is a szegények életmódját — nem nevelés eredménye, nagyrészt nem tudatos tartás, hanem csak helyzetük következménye. Ők ezt így nem is tudják ilyen pontosan meghatározni, ezek a megállapítások a kívülállók részéről származnak, akiknek megvan a lehetőségük az összehasonlításra. Nem volna azonban méltányos pusztán spekulatív módon olyan képet alkotni, a szegényekről, ami nem felel meg a valóságnak, és aminek nem is képesek megfelelni. Az ő életkörülményeik ösztönözzenek bennünket arra, hogy elgondolkozzunk a sajátunk felett, és a szegények elégedett egyszerűségét tekintjük egy egyszerűbb életmódra való kihívásnak.

Ez az „egyszerűség” azonban nem válhat eszménnyé, követendő életformává — sem a tehetősek, sem pedig a szegények számára. Tudatában kell ugyanis lennünk annak, hogy ez nagyon labilis, törékeny állapot. Már némi iskolázottság, a más körökben élő emberekkel való találkozás, vagy akár a segítyezés maga felkeltheti az „elégedett” szegényben a kapzsiságot, a luxus és a semmittevés után vágyat.

Ezek általánosan igaz megállapítások, mégis jogos a „szegények romlatlanságáról” beszélni. A szegények körében ugyanis rendszerint erős a családon belüli összetartás, rendkívül fejlett az egymás iránt érzett felelősség. Továbbá — mivel a szegények számára az élet sok területe ismeretlen, kevesebb alkalmuk van cinikus, frivol, gyűlölködő magatartásra. Ezek ugyanis olyan magatartásformák, amelyek magasabb életszínvonalon élő, szélesebb és komplexebb látókörrel rendelkező embereknél fejlődhetnek ki. Ilyen megvilágításban talán még a „szegények ártatlansága” is szóba jöhet? Talán igen, bár ez a kitételrel csínján kell bánni. Mert a szegények esetében nem tudatos, kialakított, hanem „szunnyadó ártatlanságról” van szó.

Tulajdonképpen a lélek beteg...

A szegények életét illetően ellene vagyok mindenfajta idealizálásnak. Ez nem igazságos magatartás a szegényekkel szemben, és bennünket sem segít abban, hogy elkerüljük a szegénység és a mi jólétünk közötti ellentétből naponta támadó botrányt. Egyfajta szentimentális idealizálás — mint például „a nemeslelkű vadember” — csak alkalmat ad arra, hogy a minden botrányban ott szunnyadó kemény (keresztény) követelést felületesen gyengéd érzelmekkel, erőtlen odaadás formájában elhárítsuk magunktól.

A szegénység körülményeiben alapvetően jelen van az emberi érzelmvilág teljessége. Az értelmi fejlettség elmaradottsága és a gyakorlati életben való járatlanság nem gátolja az érzelmvilág fejlődését. Szeretet és gyűlölet, öröm és bánat, gyász és szánalom ugyanúgy bontakozik ki a szegények szívében, mint az iskolázott gazdagokéban. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy az analfabéta minden tudatlansága ellenére rendkívül intelli-

gens lehet. Intelligenciája például a munkájában mutatkozik meg — abban a munkában, aminek lehetőségeit a szegénység szűkös körülményei juttattak számára. Ilyen például a paraszti munka, amit egy iskolázatlan is nagy szakértelemmel és körültekintéssel végezhet. De ez a szegény paraszt saját erejéből nem fog más munkát tanulni. Ahhoz hiányzik belőle a tanulékonyság, az a szellemi rugalmasság, amit a képzés adhatna meg számára. Ugyanis a képzés teszi az ember számára lehetővé, hogy tudását és intelligenciáját különböző — még számára idegen életkörülmények között is alkalmazza. Ha például egy ügyes és okos parasztnak vonattal vagy busszal Kalkuttába kellene mennie, teljesen tanácstalan lenne; még a feltétlenül szükséges kérdéseket sem tudná feltenni.

Az emberi érzelmvilág teljes gazdagsága azonban csak azokban a szegényekben fejlődik ki, akiket nem sújt a nyomor, akik magukat és családjukat úgy ahogy el tudják tartani. A „nyomorult” szegények érzelmileg és erkölcsileg is károsultak, sérültek — ezért nem is képesek minden esetben normális reakciókra vagy döntésekre. Amikor egy alkalommal egy nagyon szegény fiatalember „kizsákmányolási” manővereire panaszkodtam — holott segíteni akartam rajta —, azt mondta egy idősebb indiai barátom: „Egész életében krónikus szegénységben élt. Soha nem volt lehetősége választásra vagy tervezésre. Hogy várhatnál most tőle lemondást, vagy akár azt, hogy legyen tekintettel a te érzelmeidre? Tulajdonképpen a lelke beteg. Csak a feltétel nélküli szeretet gyógyíthatja meg az évek során.”

Azok a szegények, akiknek a napi megélhetésük biztosított, elképesztő hajlamot mutatnak a „polgáriásodásra”. Tartják magukat — gyakran mereven — a társadalmi normáikhoz és értékrendjükhez. Ez különösen az asszonyok erkölcsére és a férfiak feddhetetlenségére vonatkozik. Ez önbecsülésük és tekintélyük alapja. Hiszen anyagiakkal, vagy más, szimbólumot jelentő értékkel nem rendelkeznek, más úton nem vívhatnak ki elismerést környezetük részéről. Értékítéleteik merevek: szegénységük teszi őket ilyené. A szegényeknek nincs összehasonlítási lehetőségük, tehát értékeiket viszonyítva nem tapasztalhatják meg soha. Ez a merevség sajnos gyakran éppen a szegénységből kivezető lehetőségeknek szab határt; olyan utat tesz lehetetlenné, amelyen eljuthatnának egy egészségesebb és anyagiilag biztosítottabb életbe. Például betegségeket okozó, hiányos higiéniai szokásokat nem tudnak elhagyni egykönnyen, még akkor sem, ha megértik ártalmasságukat.

Másrészt az életmód szigorú szabályai — különösen a személyes becsületet és a vallási szokásokat érintő értékítéletek — sok anyagi és lelki válságon átsegítik őket. Nagyon fontos, hogy a szegények megtarthassák társadalmi és vallási szokásaikat; ezek biztos keretet adnak az életüknek, megtartják és oltalmazzák őket. Az ünnepek lehetőséget adnak a spontaneitás és kreativitás megnyilvánulásaira, sokrétű érzelmi és emberi kapcsolat létrejöttére. Ez részben megváltást jelent számukra a szegénység fizikailag is rájuk nehezedő terhétől, és segíti őket abban, hogy „normális” emberi életet éljenek. Ha már olyan nagy a szükség, hogy a szegények nem ülhetik meg az ünnepeiket, akkor válnak igazán nyomorultakká. Jellemző, hogy a szegény nép a végsőkig ragaszkodik az effajta szokásaihoz, inkább lemond egy étkezésről vagy egy új ruháról, minthogy a családi vagy vallási ünnepek megtartásáról mondana le.

A szegényeket segítő munkámban mindig tiszteletben tartottam ezeket az érzelmeket, és lehetővé tettem társadalmi és vallási ünnepek megtartását.

Mit ettél?

Mint keresztény megpróbálok ésszerű kapcsolatot tartani a szegényekkel. Természetesen nem oszthatom meg falubeli barátaimmal a szegénységüket. Igyekszem beleilleszkedni az életkörülményeikbe ahol csak lehet: ha Ghosaldangába, a törzsi faluba megyek, úgy élek,

mint a falu többi lakosa. Együtt étkezem Sona Murmu családjával, és ugyanazt eszem, amit a család többi tagja. Együtt alszom falubeli barátaimmal a kunyhó padlóján, mezitláb járok az utakon, olyan ruhát hordok, mint ők, részt veszek a falugyűléseiken, együtt fürdöm a falu fiataljaival a tóban, és este a rizsből erjesztett sör mellett együtt beszélgetünk.

A közös étkezés nagyon lényeges dolog. Indiában, ha valaki vendégségből érkezik, mindig az az első kérdés: „Mit ettél?” Egy olyan társadalomban, ahol nem magától értetődő dolog, hogy valaki naponta jóllakjon, ahol az éhség és betegség ősi fenyegetése mély nyomokat hagyott a pszichében, a keresztény szolidaritás alapvető aktusa ugyanazzal a táplálékkal élni, mint a szegények. Nincs semmi, ami jobban és igazabban kifejezhetné a keresztény testvériességet, mint az asztalközösség. Ebben a vonatkozásban megosztható a szegénység, és ez a fajta osztozás kiváltságos öröm forrása. A táplálék életet jelent. A közös étkezés által vehetek részt — szimbolikusan — a szegények teremtményi életében. Mindig is úgy intéztem, hogy az itt különlegesebbnek számító élelmiszereket — mint például a tej és a gyümölcs, amit egészségem érdekében meg kellennem, vagy amit ajándékba kapok vagy küldenek — a házamba látogatókkal megosszam.

Az egyenlőtlenség az életnek egy másik fontos területén, a munkánál kezdődik. Számomra a nehéz testi munka hosszabb időn keresztül — esőben, hőségben, napsütésben — elképzelhetetlen. Ehhez fiatal korban kell hozzászokni. Ehhez jön még az is, hogy a falusi barátaim nem is engednék meg, hogy velük dolgozzam. Pontosan érzik, hogy nem vagyok alkalmas erre a munkára — úgy vélik, mindenkinek megvan a maga dolga. De a testvériesség azt sugallja, hogy a parasztok munkáját éppoly fontosnak tartsam és komolyan vegyem, mint a sajátomat — mindegy, hogy melyikünk munkáját fizetik jobban, vagy melyiknek nagyobb a társadalmi rangja. Ezért aztán mindig érdeklődöm a napszámosoknál és a parasztoknál a munkájuk felől, és megpróbálok a válaszukra és magyarázataikra együttérzéssel és érdeklődéssel reagálni. A testvériesség kinyilvánítása elsősorban az én feladatom, mert tőlem nagyobb együttérzés és megértés várható el. Ennek a testvériességnek a szegények életkörülményei közt, az ő körükben kell megmutatkoznia: úgy kell élnem, hogy érthető legyen a számukra, amit teszek, sőt megértsek, hogy tetteimből, gesztusaimból a barátság beszél.

Ügyetlenség volna — nem is jutnék vele semmire, ha megpróbálnám, hogy a szegények valamelyikét is bevonjam az én életembe — egy iskolázott, egyetemet végzett, hivatással rendelkező ember környezetébe. Eleinte többször is előfordult, hogy magammal vittem a riksakulikat vagy napszámosokat az ismerőseimhez: orvosokhoz, ügyvédekhez, tanárokhoz látogatóba. Bár az ismerőseim barátságosan fogadták szegény, iskolázatlan barátaimat, ők mégsem érezték magukat jól, nem találták a helyüket. Nem tudtak bekapcsolódni a beszélgetésbe — még akkor sem, ha hozzájuk intézték a szót —, gyorsan kiitták a teájukat, és megkérdezték tőlem, hogy elmehetnek-e már. Sokkal könyörületesebbek vagyunk, ha a különbséget nem érzékeltetjük a szegényekkel ilyen kézzelfoghatóan, hagyjuk őket abban a környezetben, amit ismernek.

Santiniketanban mindenestre ügyelek arra, hogy énnálam, az én szobámban minden látogatót azonos bánásmódban részesüljön. Az egyetemi tanárok házában persze nem várhatom el, hogy tekintsenek el a társadalmi különbségtől és saját életszínvonaluknak megfelelő szokásaiktól, és spontán hangolódjanak rá szegény barátaiméra, hogy kedvükbe járjanak.

De az én szobámban elvárom, hogy a látogatóm — legyen az bárki — a falubeli szokásoknak megfelelően a földre üljön, közösen teázzon, és családi közösségben érezve magát, beszélgessen. Számomra botrányos volna, ha például az egyetemi végzettségű látogatóimat székre ültetném, miközben a falubeli látogatóim a földön kuporognak. A szimbólumokban gazdag indiai légkörben az efféle megkülönböztetésnek nagy jelentősége van: ez mélyen sértő volna.

Ügyeletek továbbá arra, hogy azt a két fiatalembert, aki naponta eljár hozzám segíteni, se én se más ne nevezze szolgának. Nem nekem, hanem velem dolgoznak. Ha teát főznek akár nekem, akár a vendégeimnek, természetes, hogy ők is isznak velünk egy csészével, részt vehetnek a beszélgetésben: jól érezhetik magukat. Ezt egészíti ki az a gesztus, hogy időnként én főzöm a teát vagy én mosogatok el, jelezve ezzel, hogy nem érzem magam „felsőbbrendűnek”, és hogy ez a munka egyáltalán nem megalázó. A kereszténynek a szegénység láttán merészen vállalnia kell a segítségnyújtás komplex és nehéz feladatának kockázatát.

A segítőkész testvériesség gyakran terhes kötelesség. A keresztény előtt emberfeletti feladat áll: az anyagi segítségen és a gyakorlati tanácsokon túl az ember személyiségére kell hatnia. A segítség — a keresztény kötelesség értelmében és ahogyan magam is értelmezem — belső változás nélkül haszontalan. Bár átmenetileg talán felemelkedést jelentene a puszta anyagi segítség, de ugyanakkor annyi irigységet, kapzsiságot, rosszindulatot eredményezne, hogy kibillentené az embereket lelki egyensúlyukból és boldogtalanná tenné őket. A keresztény segítőkész azonban csalódásokkal és melléfogásokkal is számolnia kell. Nem számíthat arra, hogy önfeláldozó szeretetét egyértelmű hálával és szeretettel viszonzozzák. A mi nyugati, teljesítmény- és eredményközpontú mentalitásunk kielégítetlen marad. Naívság volna arra számítani, hogy a pénz, amit egy bizonyos szükséghelyzet megoldására szántak, az meg is oldja a problémát. A pénz önmagában nem a segítség eszköze. Mindig attól függ a haszna, kinek a kezébe kerül. A pénz segítség helyett sokkal inkább vezethet becstelenségre, lustaságra, korrupt manipulációkhoz, kelthet kapzsiságot, hatalmi visszaélést.

Ha a pénzzel egy adott helyzetet tartalmilag is, szervezetileg is tartósan akarunk megoldani, csak akkor juthatunk eredményre, ha a segítséget várók erős jellemű, megbízható, becsületes szegények, akiknek határozott indítékaik vannak a saját helyzetük és a közösségük helyzetének megjavítására — illetőleg mindezek kifejelezhetőek bennük. Az anyagi és pénzbeli segítséghez tehát a nevelés is hozzájárul.

A nevelésre csak gyermekek, öregek, betegek, nyomorékok esetében nincs szükség vagy lehetőség. Tehát olyanok esetében, akik semmiképpen sem tudnának segíteni magukon. Teréz anya és közössége ilyen embereket karol fel. Ezeknek nem nevelésre van szükségük, hanem rizsre, ruhára, gyógyszerre, tiszta vízre, gondozásra, mégpedig sürgősen. Amíg vannak emberek, akik az utcán fekvő haldoklókat, árvákat, akik a pályaudvarokon kéregetnek és lopnak, leprások, akik nyílt sebeikkel a járda szélén kuporognak, addig szükséges és fontos az effajta közvetlen segítség. A segítségnyújtásnak ez a formája viszonylag egyszerű, nem okoz problémát, mert nem terheli a kudarc sokféle lehetősége, viszont nehézséget jelenthet a szeretetben való kitartás, állhatatosság. A betegek, nyomorékok, leprások iránt érzett szeretetnek magáról megfelelő, az egót megtagadó, kitartó szeretetnek kell lennie. Az emberi természetben pedig sok, ösztönös, lappangó ellenérzés van az ilyen szerencsétlenekkel szemben.

De aki egészséges, munkaképes embernek pénzt ad anélkül, hogy cselekvésre, együttműködésre biztatná, alamizsnát ad, és ezzel koldussá degradálja, megfosztva ezzel emberi méltóságától.

Az akarat edzése

Miféle tevékenységre neveljük tehát a szegényeket? Elsőül feltétlen arra, hogy rájöjjenek maguktól is: a felajánlott segítséget átgondoltan kell felhasználniuk, ha eredményt akarnak elérni, és ez csak akkor sikerülhet, ha tevékenységük bizonyos formáit megváltoztatják. A nevelés elsődleges célja tehát megnyerni a szegények hajlandóságát saját életük megvál-

toztatására. Ez meglehetősen hosszú folyamat, mert sok megcsontosodott cselekvési mechanizmus van ám a szegények világában. A változtatásra való hajlandóságot nem lehet erőszakkal vagy kényszerrel siettetni. Ha ezt tennénk, az első adandó alkalommal visszatérnének eredeti életmódjukhoz. Sokat segít, ha van lehetőség az összehasonlításra — ha olyan falut vagy családot lehet példaként bemutatni, amelyet a segítséggel tartósan biztosított és elégedett élethez juttattunk.

Másodszorra aztán megpróbálom elérni, hogy a felajánlott segítségre valamiféle erkölcsi — érzelmi választ kapjak. Ebben a vonatkozásban nem általános alapelveket akarok leszögezni, csak a magam tapasztalatáról beszélek. Arra törekszem, hogy azok a szegények, akikkel együtt élek és akikért annyit fáradozom, észrevegyék, hogy mindezt szeretetből teszem, és hogy ők erre szeretettel és hálával válaszoljanak. Szeretném, ha megértenék, hogy a tetteimből nem várok hasznot, csak a velük való találkozás örömét és azt az elégtételt, hogy őket boldognak és elégedettnek lássam. Én nem vagyok bürokrata, sem a Segélyezési Hivatal tekintélyes fizetésű megbízottja, sem pedig misszionárius, aki — az indiai törzsek közt sajnos még manapság is — megtérítendő lelkekre vadászik.

A szegények számára a segítő szándék tartalma, belső indítéka nem egyértelműen felismerhető és nem magától értetődő az elfogadása sem. Sokan maguk közé fogadnak, talán örülnek is nekem, valamiféle kulcsembernek tekintenek, aki sürgős szükség esetén kihúzza őket a csávából, akinek otléte tehát hasznos lehet, de hiányzik belőlük az az intellektuális kíváncsiság, amivel azt kérdezik, hogy mindezt miért teszem. Gyakran — finom érzékkel — mégis felfogják (ha nem képesek is megfogalmazni) az indítékaimat. Más szóval: kereszténységem azt kívánja: ne csak pénzt és anyagi segítséget vagy gyakorlati tudást fogadjanak el tőlem tanácsaim alapján, hanem szeretetet és testvériséget is — a legértékesebbet és legfontosabbat, amit adhatok. A legsúlyosabb megröbáltatások közé tartozik, hogy sokan csak pénzt és tudást fogadnak el, sőt követelnek kapzsin egyre többet anélkül, hogy a segítség belső tartalmára, indítékára — egyáltalán egész emberségemre tekintettel volnának. Hányszor érzi magát az ember „kihasználva”, „becsapva”!

Harmadik lépésként aztán arra kérem a szegényeket — mármint azokat, akik egészségesek és munkaképesek —, hogy tevőlegesen vegyenek részt a segítségnyújtó munkájában. Ezt tehetik pénzbeli hozzájárulással vagy anyagbeszerzéssel, vagy azzal, hogy munkaerejüket bocsátják — ingyen — rendelkezésre. Ha csak ajándékot kapnak, nem tudják azt valójában megbecsülni, és fennáll annak a veszélye, hogy könnyelműen kezelik. Az anyagi érték mellett nem érzékelik a számukra, életkörülményeik megjavítására juttatott előny lehetőségét. Azok, akik ehhez a maguk erejével is hozzájárulnak, nem érzik megalázottnak magukat; emberi önrzetüket növeli az a tudat, hogy felemelkedésükért maguk is tudnak tenni valamit. Ha erőfeszítésük sikerrel jár, az büszkeséggel és öntudattal tölti el őket, felelősséget éreznek az elért eredményért, és igyekeznek is megtartani azt.

A jó szándékú segítség egyik vonatkozása azonban kényes következménnyel járhat: a megsegített ezáltal gyakran szándékos függőségbe kerül, mert nincs elég önbizalma és nem rendelkezik elegendő érzelmi állhatatossággal bármiféle felelősségvállaláshoz. Nem kényelmesebb-e azt tenni, amit a jóakarató és bizalomgerjesztő tanácsadó javasol? A segítségnyújtás folyamatában persze van egy függőségi szakasz: akkor, amikor a segítő a rászoruló — nevelő szándékkal — a segítség elfogadására, helyes felhasználására bírja rá, készíti elő. Azt azonban ismételtelen hangsúlyozni és tudatosítani kell benne, hogy ez átmeneti jellegű és nem állandó állapot.

Számomra a felelősség, amit egy-egy szegény család életkörülményeinek javításáért vállaltam, néha szinte elviselhetetlen teherré vált lelkiileg is, anyagilag is. Az ember esetenként túlságosan is belesodródhat. A dolog akkor válik elviselhetetlenné, ha a

pártfogolt az egyszerű függőségből követelő magatartásba vált át, és egyre több pénzt, időt és törődést igényel, mintha joga volna hozzá, és apró trükkökkel és intrikákkal egyre többet akar kicsalni. Ha például egy hajléktalan családnak egy agyagkunyhót akarunk építeni, megtörténhet, hogy az eddig nincstelen szegény egy kétemeletes kunyhó építésébe kezd, aztán feltétlen szükségesnek tartja, hogy istállót is építsen melléje, a tetőt ne szalmával, hanem drága cseréppel fedje, és minden alkalommal bőbeszédűen elmagyarázza a drágább megoldások előnyét és szükségességét. Eközben lehervad a segítségnyújtó szeretetének és nagyvonalúságának minden lendülete — és marad helyette a pénzért és előnyökért folyó kicsinyes alkudozás. Aki segíteni akar, annak kezdettől fogva bizonyos fajta szigort kell a szegényekkel szemben tanúsítania, anélkül azonban, hogy ezzel elfedné a szeretetét. Bizony nehéz ezt az egyensúlyt megtalálni.

A testvériesség és a segítségnyújtás csak a szegények életkörülményei között, velük együtt élve nyilvánulhat meg. A keresztény indíttatású segítő maga is éljen olyan igénytelenül és mértékletesen, ahogy csak lehet. Ezt az önként vállalt életmódot azonban szándékosan nem nevezem „szegénynek”, hanem igénytelennek, mértékletesnek, egyszerűnek, mert alapvetően különbözik attól a szegénységtől, amiben a szegények élnek. A szegénység nem önként vállalt állapot, hanem rabság, az egyszerű életmód viszont önként vállalt, és szabadulást jelent. Ha a segítségnyújtó nem vállalhat is részt egzisztenciálisan a valódi szegénységben, egyszerű életmódjának mégiscsak meghatározó jellege van. A szegény jobban érzi magát egy olyan emberrel, akinek életmódja és emberi kapcsolatai ismerősek számára. Ez megnyitja a szívét, ettől nyílik szóra. Mindenekelőtt az az előnye ennek az egyszerűségnek, hogy a segítő magára mutatva mondhatja: „Miért akarsz mindenáron karórát? Látod, nekem sincs. Nekem is csak két ingem van, neked minek több?” A függőségben elkényelmesedett szegénynek szemére veheti: „Látod, én minden nap dolgozom. És azért ehetem, mert dolgozom. Te milyen jogon eszel, ha nem dolgozol?”

A szegények némelyike megsejti, hogy a támogatójának igénytelen életmódja és a segítségnyújtással járó fáradozásának mélyén személyes elkötelezettség és áldozatvállalás rejlik. Még a vallásos indítékot is érzi benne. Ezek a személyek aztán megnyílnak a segítő szándék előtt, őbelőlük lesznek a bizalmi emberek. Ezek a szegények már módosabb és elégedettebb életet élhetnek a folyamatos segítség révén. Ők felfogták a segítő szeretet lényegét, és képesek is voltak hálás szívvel, szeretettel érzelmileg, erkölcsileg viszonzni. Segítőjük keresztényi személyiségének hatására fejlődésen mentek keresztül. Az anyagilag biztosított élet egy bizonyos szintjén már önként lemondanak a további anyagi felemelkedésről azért, hogy ők maguk is segíthessék a náluknál szegényebbeket, nevelhessék őket, megoszthassák velük, amijük van.

Én hat-nyolc ilyen barátot szereztem a szegények között, akik az én éveken keresztül nyújtott támogatásom hatására hihetetlen fejlődésen mentek keresztül személyiségükben is: a jó és értékes felszabadult és kibontakozott bennük. Ezek az emberek tökéletesen megbízhatók és becsületesek. Ők a legjobb értelmezői szándékaimnak és képviselői szemléletemnek a többi szegények között, és a legbuzgóbb közvetítők, intézők és segítők. Amikor bennük a jót kibontakozni látom, Isten kegyelmét élem meg. Ma már nem is tudnék meglenni ezeknek a testvéreknek kicsiny csoportja nélkül, az ő segítségük nélkül. A bennük lelt öröm feledteti azt a sok keserűséget és csalódást, ami bőven kijut mindenkinek, aki segíteni akar. Hiszem azt, hogy ezeknek az embereknek kézzelfogható módon magát Krisztust közvetítem, bár ők természetesen hinduk és adivasik (indiai törzsek tagjai), azok is maradnak, és talán nem is tudják felismerni a tény, hogy Krisztussal találkoztak.

Nováky Éva fordítása

Vadászmise

Régi szavunk, a *vadászmise*, ma már nem használatos, és magyarázatra szorul.¹ Jelentését György Lajos ekként írja le: „Így nevezik a hevenyészett, gyors misét.”² Ilyent kívántak papjuktól a régi uraságok, hogy a sebtében összecsapott mise után, prédikáció meghallgatása nélkül, mielőbb mehessenek — vadászni. György Lajos több anekdotát ismer a vadászmiséről, egyet közül is, néhányat megemlít a külföldi és a hazai irodalomból. Forrásai közt azonban nem szerepelnek régi prédikációink.

Misét és prédikációt hallgatni egyaránt kötelező volt a hívő számára; erre utasították szent királyaink törvényei, erre buzdították a hitszónokok. A Nádor-kódex az „elhagyás”-nak (az Istentől való elfordulásnak) huszonzét bűnét sorolta fel; ezek egyike: „Egyházakhoz és prédikációra nem sietni.”³ Az Érdy-kódex régi doktorokra hivatkozva mondotta, hogy a prédikáció elmulasztása a misehallgatásnak is „elveszti érdemét”.⁴

A számtalanszor megismételt oktatások és intések ellenére a templom gyakran félig üres maradt. „Restellik télben egy óráig a prédikációt hallgatni, kik az utcán való trécselést félnapig sem únják el, s a hideget sem érzik” — korholja Káldi a távolmaradókat. — „Sajnálják egyszer álmokat megszakasztani az isteni szolgálatért, kik egynehány étszaka tombolni vagy kártyát hánni nem áttalnak.”⁵ Ha valakit „komédiára hínak — írja másutt Káldi — nagy öröme elmegyén, és alkalmas dolgait is félbenhagyja érte, a prédikációt pedig akármi aprólék okért elmulatja; a komédiát, ha négy vagy öt óráig tart is, rövidnek mondja, a prédikációt egy óráig is alig várhatja.”⁶ Sajnos, még azok is, akik elmennek az Isten házába, csak későn, „mikor már a prédikációnak vagy misének nagyobb része végbe ment”, noha a késelemlere csupán léha okuk van: egy pipa elszívása, egy krajcár ára égett bor felhőrpentése, egy kis tereferé, asszonyi nemnél a hosszadalmas cifrázkodás vagy a vasárnap ebédhez való baromfi tisztogatása. Mások időben megjelennek ugyan, de az istentisztelet vége előtt már kifelé iparkodnak a templomból, hogy világi foglalatosságaik után lássanak, elfelejtve, hogy ha ezzel „nyernének is valamit test szerént, bizonyos, hogy lélek szerént vesztenek”. Sokan pedig, bár végigülnek a szertartást és a prédikációt, „azalatt vagy szunnyadoznak, vagy ide s tová tekingetnek, vagy bűjdosó elmével vannak, avagy egymás közt valamely beszélgetést tartanak” — írja Simon Máté.⁷ Jelenlétük, Molnár János szerint, mit sem ér, mert „az oltárnak hátat, a karnak s a templom bal részének arcát fordítanak, suttoznak, tereturáznak, szunnyadoznak, gondolattal a fazékok s mulató helyek közt forgolódnak”.⁸ „Kába bolondság — így szól Csúzy Zsigmond — csak a végére vagy közepére jönni az isteni szolgálatnak, [...] újságot s levelet olvasni, csácsogni, trágárkodni és emberek szóllani vagy bűjdosó elmével s egerlő szemekkel magán kívől tétovázni.”⁹

Nem így, nem így az igazi keresztény! „Mint kell az Isten Igéjét gyümölcsösön hallgatni” — teszi föl a kérdést egyik legszebb beszéde címében Pázmány, és szépen felel rá: „Mikor egy szép kertből házadhoz mégy, úgymond Aranyszájú Szent János, egynehány szál virágot szoktál kezdedben hazavinni; ha szőlődből visszatérsz, vagy ágacskákat vagy gyümölcsöt visz [= viszel] kezdedben kedves cselédednek; ha gazdag lakodalomban vagy, keszkenőd végiben egynehány confrejet házadhoz visz, futosó gyermekednek. Ezt míveld, mikor a prédikációról hazamégy: feleségednek, gyermekidnek, egész házad-népének vígy valami szép tanuságot, azt add elő asztalod felett, arrúl beszélgecss kedvesiddel.”¹⁰

Egy-egy szép hasonlat, mint amilyen Aranyszájú Szent Jánosé, kézről kézre járt. Káldi György is öt idézi: „miképpen aki mezőn általmegyén, valami virágot szakaszt; és aki a kertbe mégyén, valami gyümölcsöt szed; és aki vendégségben vagyon, valamit viszen haza

gyermekinek: úgy a prédikációról is mindenkor valami lelki eleséget vigyen ember haza magával.¹¹ Ugyanezt a hasonlatot szó szerint átvette Kálditól Török Damascenus.¹²

Régen a prédikáció egy óra hosszat is eltartott, figyelmes meghallgatása nem volt ingyére a türelmetlen vadászoknak. A vadász, „ha vasárnap, hogy ne láttassék istentagadónak lenni, misét hallgat is, vadászó misét kíván, mely alig kezdődvén már vége legyen” — írta Illyés András,¹³ noha üdvösségét az szolgálná, Csúzy Zsigmond szerint, ha „nem csonka, nem fél vagy *nyulászó*, hanem egész áldozó szentmisét” hallgatna.¹⁴ A vadászszenvedély káros lelki következményeire figyelmeztetett Taxonyi János: „azok az urak, avagy akárcik légyenek azok, akik nagy sereggel, sok ebekkel kimennek, s ott kürtöltetnek, nagy kiáltással és zajgással hajtának, s azzal az együgyű községet botránkoztatják, kétség nélkül két halálos vétket követnek el; hármát pedig, ha a vadászatért a szentmisének hallgatását elműlatják. Elsőt: mert az innepnapot megfertéztetik; másikat: mert az együgyű népet botránkoztatják; harmadikat: mert az Anyaszentegyháznak mise hallgatásáról való parancsolatját megszegik.”¹⁵

A vadászatot, illő misehallgatás után, nem tiltotta az egyház, de intette híveit, hogy az „csak henyélőknek és nagy uraknak időt vesztegetni való multság”. S megannyi alkalom a bűnre. „Esau bűnös ember volt, mert vadász volt” — idézi Szent Jeromost Padányi Bíró Márton; „az egész Szentírásban nem található szentet, aki vadász lőtt volna, [...] mivel a vadász mindenkor a fenevadak közt forog, és a gyümölcstelen és haszontalan fákat vizsgálja, szemléli, azért semmi hasznot nem hoz és haszontalanná lesz.”¹⁶ Mennyivel tisztességesebb foglalkozás a halászat: „Nem annyira hajlandó a csalárdságokra, kegyetlenségekre, hamisságokra, nem is úgy elvonja embernek kedvét a lelki dolgokról” — ezért választott Krisztus, mint Illyés András írja, halászatot az apostolságra.¹⁷

De hiába minden intés, minden oktatás, a vadászat szenvedélye nő, a templomba járó buzgalom csökken, a romlott kor vadászmiséit kíván. Bezzeg másképp volt szent királyaink idején. Csúzy Zsigmond epedezve idézi Szent István törvényét, mely azt parancsolta, hogy „ünnepek és vasárnapokon mindnyájan (azonkívül, aki otthon a tüzet őrzi) az isteni szolgálatra bemenjenek a templomban, aki pedig elmarad, megnyirettvén keményen megveretessék. Aki csácsogással vagy másképpen alkalmatlankodik az egyházban, ha az öregek vagy nevezetesbék között leszén, nagy gyalázzal üzettessék ki; a közönséges pedig megkötöttevén ostoroztassék meg a templom elein vagy pitvarában.”¹⁸ Hasonló szigorú rendeletet adott ki Szent László király, és Csete István elégedetten nyugtázza az eredményt: „a nem régen Krisztushoz megtért nemzet előtt ki [= mely] nagy böcsületben tartattak a jó tanítók és prédikációk, hogy azokra kilenc megye népe kereszt alatt processióval indulna, és a fő megyébe bégyülvén az énekes misére, azt meghallgatná a Credóig; ott megszüntetvén az éneket és a szent áldozat folyó rendit félbeszakasztatván, a prédikáló székbe felállott az Isten papja, [...] az egész község, nemesség, urak, hadi tiszték” buzgón hallgatták az Isten igéjét. „És ha meg nem szüntek volna az ilyen szép rendtartások, ha a nemesség vadászni nem kezdette volna a rövid és *katonás miséket*, azok végével a káposztás hús mellé nem siettek volna, otthagyván a cathedrát, soha oly nagy záporral, áradással el nem hatalmazott volna közöttünk az eretnesség”, ami pedig tudvalevően töröknek, Mohácsnak, ország vesztének, minden bajnak az oka.¹⁹

Vadászmise, nyulászó mise, katonás mise: apró-cseprő egyházi ügyek; ki gondolta volna, hogy feddőző fölemlgetésük a hazai sorsfilozófiát alapozza meg?

Szent László királyunk törvénnyel tiltotta a vasárnapi vadászatot (írja tovább Csete István), ne adhasson okot a megbotránkozásra: hogy míg a nép a templomban ájtatoskodik, „a földesurak kopókkal, agarakkal, pecérekkel, a lovas legények kezűjakkal, tegezbe nyilakkal az erdőt békoslatnák”, s amikor Istent kellene dicsérniük, „a liget erdőkben költögetni a vadakat *Hajba! bajba!* kiáltásával, agarak, kopók nógatásával, nyilak készítésével, nyargalással és fáradtsággal a vad nyomába lenni” siessenek — „ki ne[m] látja, akinek keresztyén és galambi szeme van, az utálatosság nagy völtát?”²⁰ De oh jaj! a törvény foganatlan maradt, a vadászmise

szokása divatozott. „Hajam szála feláll belé, ha Kristus elnézi ma nálunk a föld határit s nemzetünket [...] Ó Tisza mellyéke! ó Szabolcs! ó Várad! ó Erdély! ahol édes Hazánk földén a szent király lábai nyemdoka máig fenn van; ahol kősziklából imádságával patakot árasztott; ahol erdőkből az éhezod tábora vadaknak parancsolt, és eljöttek; ahol a pribékek az országot aranyért elárulják, ott ő a pénzt kövekké változtatta” — oh szerencsétlen és bűnös ország! „A szent királyok decretuma fennmaradt a táblákon, füstbe ment az erkölcsökben.”²¹

Jegyzetek:

1. Sem Czuczor—Fogarasi, sem a Nyelvtörténeti Szótár nem ismeri a „vadászmise” szót. — 2. György Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp. 1934. 216. — 3. *Nyelvemléktár*, 15. k. 288. — 4. *Nyelvemléktár*, 4. k. 146. — 5. Káldi György, *A vasárnapokra való prédikációknak első része*. Pozsony, 1631. 213. — 6. Káldi, *id. mű*, 303. — 7. Simon Máté, *Vasárnapi prédikációk*. Vác, 1804. I. 53—55. — 8. Molnár János, *Egész esztendőnek vasárnapjára, és ünnepeire szolgáló prédikációk*. Pozsony és Kassa, 1777. 527. — 9. Csúzy Zsigmond, *Leiki éhséget enyhítő evangéliomi kölcsönnyöztöt három kenyer*. Pozsony, 1724. 160. — A templomban rendetlenkedők megfeddése régi-régi téma az egyházi irodalomban. Origenész: „Praesentes etiam in ecclesia positus non estis intenti, sed communes ex usu fabulas teritis, verbo Dei vel lectionibus divinis terga convertitis.” Origené, *Homélie sur la Genèse*. Sources Chrétiennes, N° 7 bis. Paris, 1976. 256. (Origenésznek ez a beszéde csak Rufinus latin fordításában maradt fenn.) Megtudjuk továbbá Origenésztől: a diakonus dolga volt ügyelni arra, hogy a templomban senki ne aludjék, beszélgessen vagy nevetgéljen. Origené, *Homélie sur Jérémie*. Sources Chrétiennes, N°232. I. 112. (Idézet a bevezető tanulmányban.) — 10. Pázmány Péter, *Böjt V. vasárnapi prédikáció*. A prédikációk első kiadásában: 459. — 11. Káldi, *id. mű*, 304. — 12. Török Damascenus, *Vasárnapi és ünnepi prédikációk*. Eger, 1802. I. 255—256. — A rossz prédikációhallgató ellenben „úgy tér vissza a prédikációhallásból, mint valami szépen játszott komédiából, elmés tréfás játékból, csak azzal a haszonnal, hogy az időt el nem vesztegette”. Török D., *id. mű*, III. 169. — Más prédikátor szerint: rossz keresztények azok, „kiknek nem az Isten igéjére vagon gondjok, mellyet hintetet a lelki tanító, hogy azt szívekbe rejtjenék; hanem a tanító beszédinek módjára és fogyatkozására fordítják minden figyelmetességeket; kémeink inkább, hogysen hallgatók. Az hívságos komédiákat sem másképpen szokták ezek hallgatni, mint az Isten igéjét; sőt a szem-fül gyönyörködtető komédiajátékokat nagyobbra becsülik az üdvösséges lelki tanításoknál.” Stankovátsi Leópold, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Első esztendő első része. Győr, 1789. 349. — 13. Illyés András, *Megrövidítettet ige*. Bécs, 1696. II. 54. — 14. Csúzy Zsigmond, *Evangéliomi trombita*. Pozsony, 1724. 317. — 15. Taxonyi János, *Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tükérei*. Pozsony, é. n. (második kiadás), 481. Az első kiadás: Győr, 1740. — 16. Padányi Bíró Márton, *Ünnep-napokon, Diaetáknak alkalmatosságával, egyéb jeles napokon mondott külömb-külobmbféle sok szép Prédikációk*. Győr, 1761. 854. — 17. Illyés András, *id. mű*, II. 54. — 18. Csúzy Zsigmond, *Leiki éhséget*... II. 161. — 19. Csete István, *Panegyrici sanctorum patronorum Regni Hungariae*. Ford. Gyalogi János. Kassa, 1754. 171. — 20. Csete István, *id. mű*, 172. — 21. Csete István, *id. mű*, 174.

Számunk szerzői

Jean-Marie Lustiger bíboros, Párizs érseke

Maróth Miklós klasszika-filológus, egyetemi tanár, ELTE

Martin Kämpchen német irodalomtörténész, India

Lukácsy Sándor irodalomtörténész

Rapcsányi László író, újságíró, a Magyar Rádió főmunkatársa

Kosztolánczy Tibor egyetemi hallgató, ELTE

Németh G. Béla irodalomtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE

Paul Ricoeur korunk egyik kiemelkedő keresztény gondolkodója

Márton László író, műfordító

Mohás Livia író, pszichológus

Tudósítás a Pápai Állam utolsó évtizedeiről (1846 – 1870)

I. rész

A Pápai Állam (*Lo Stato Pontificio*) kormányzatát, a római kúria és a pápai udvar hierarchiáját, a nunciatúrákat, a tudományos, művészeti, szociális intézményeket, az Örök Város és a pápai tartományok (*legazioni*) közigazgatását, valamint a pápák történeti katalógusát tartalmazó *Annuario Pontificio* 1870. január 2-án megjelent évkönyve nemcsak a hivatali testületek típusai, név és címtára miatt értékes közigazgatás-történeti forrásmunka. Dokumentuma annak is, ami akkor már nem érvényes. Területi és demográfiai adatai, mint a borostyánkő a geológiai múltat, őrzik világi legitimitásának utolsó nemzetközi sikerét és garanciáját: a bécsi kongresszuson restaurált egyházi államot.

Az 1815. június 9-i határozat 103. szakasza értelmében visszanyerte csaknem korábbi kiterjedését. A teljességhez még hiányzott Avignon és Venaissin, mely Franciaországhoz került, hivatkozva arra, hogy az 1797. február 19-i torentinói békeszerződésben az akkori egyházfő, VI. Pius, ezekről lemondott (Napóleon nyomására „önként és örök időkre”). A ferrarai legáció északi pereme, a Pó bal parti területe Ausztria birtoka lett. Csendes, de folyamatos vita támadt abból, hogy Ausztria helyőrséget tarthatott az egyházi államhoz tartozó Ferrara és Comacchio erődeiben. Két apró hercegség is visszakerült a Szentszékhez, a nápolyi királyság területén fekvő Pontecorvo és Benevento.

A Pápai Állam közigazgatási beosztását Ercole Consalvi bíboros 1816-ban alakította ki. Négyféle joghatósági típust szervezett. Az első fokozat élén bíboros legátusok álltak (Urbino és Pesaro, Ravenna, Forlì, Bologna). A második (Frosinone, Viterbo, Perugia, Macerata, Fermo, Ancona, Spoleto) és a harmadik (Benevento, Rieti, Civitavecchia, Camerino és Ascoli) fokozatba tartozó területeket prelátusok irányították. A negyedik fokozat kiemelt státus, ebbe tartozott rangsorolás nélkül Ferrara, valamint Róma és környéke, mely, mint a pápa püspöki megyéje, megőrizte hagyományos szervezetét.

Minimális veszteségeitől eltekintve, az olasz csizma derekán, a Tirrén- és az Adriai-tenger között elterülő, 41 295 km² kiterjedésű Pápai Állam tényleges hatalomként kelt életre Itáliában. Szigorúan egyházi jellege azonban kizárta, hogy azonosuljon a Risorgimento törekvéseivel, és alkalmazkodjék a kor radikális, liberális eszméihez. Mégis, volt egy rövid időszak, amikor a kezdeti, addig nem is álmodott reformjai valósággal lázba hozták Itáliát.

Evviva Pio Nono!

Az olasz nemzeti mozgalom sokat ígérő epizódja kezdődött 1846. június 16-án, amikor a konklávén új pápát választott. Az 54 éves Giovanni-Maria Mastai-Ferretti gróf, bíboros, Imola érsek-püspöke, IX. Pius néven ült Szent Péter trónjára.

A parádékon fellelkesült rómaiak hamarosan tapasztalhatták, hogy az új egyházfő érti és érzi hazája, népe gondjait. Megválasztása után egy hónappal amnesztiát kaptak a politikai foglyok, a külföldre menekültek, és enyhült a sajtócenzúra. Világiak is helyet kaptak az

államhatalom szerveiben. Új testületek kezdték meg működésüket: minisztertanács, államtanács, kétkamarás parlament. 1847. július 5-én Róma mind a tizennégy kerületében megalakult a *Guardia Civica*, a fegyveres polgárőrség, melynek tagja lehetett minden hetven év alatti római polgár. Csakhamar díszfelvonulást tartottak, és a Piazza del Popolo közönsége ámulva nézte a gárda elegáns egyenruháját. Térdig érő sötétkék zubbony, magas vörös gallér, aranyszíjtásos váll-lap, fehér hosszúnadrág, az övön lovassági kard, a lőfegyver pedig gyalogsági puska vagy karabély — a francia nemzeti gárda mintájára. Kemény bőrből készült csúcsíves sisakot hordtak, vörös vagy fehér lószőr forgóval. A sisak homlok részét a pápa koronás címere díszítette, „Pio IX” felirattal. Mintha igazolódott volna az előző pápa államtitkárának, Luigi Lambruschini bíborosnak csípős megjegyzése: „Nella casa di Mastei anche i gatti sono liberali”, Mastai házában még a macskák is liberálisok.

Az olasz forradalmi eszmék és népmozgalmak vezetőit — még az itáliai színtértől távoli, (1847-ben) Montevidéóban csatázgató Garibaldi is — elragadták a Beatissimo Padre reformjai. „Evviva Pio Nono! Evviva il Padre de popolo!” — üdvözlések kísérték a pápa minden léptét. Nemzeti szimbólum volt, aki elúzi az idegeneket, és mint olasz fejedelem a nemzet élén kivívja a független Itáliát.

A Risorgimento egyik legjelentősebb személyisége, az angliai emigrációban élő Giuseppe Mazzini, aki cikkeiben mindig élesen bírálta a pápai kormányzatot, 1847 szeptemberében levélben szólította fel IX. Piuust, hogy ne csupán saját államára gondoljon, hanem vesse latba tekintélyét az egységes olasz nemzetért. „Istenem, Napóleont akarnak belőlem csinálni, pedig nem vagyok több, mint egy szegény vidéki plébános” — mondta erre, a szóbeszéd szerint a pápa.

A hazafias felbuzdulás híre eljutott a forradalomban izzó Magyarországra is. Vasvári Pál 1848. március 15-én, a Haeckenast-nyomda előtt, IX. Pius példájával lelkesítette az egybegyűlteket:

„T. Gracchusról mondja a történet, hogy ő súlyos álmokkal küzdött, csatákat vívott a népszabadságért, s egy történetíró jól jegyzi meg, miszerint: ki ily álmokkal küszködik, az tétlenül sokáig nem maradhat. Ilyen volt az olasz nemzet. A nagyszerű emlékek néma szavakkal inték őt, s lelkesítik a cselekvésre. A kedélyek el voltak készülve, csak kezdőre volt szükség, ki elég merész legyen a tények mezejére lépni. És ez volt IX. Pius (*Éljen!*) Ő a népben ébreszteni kezdé az önértzetet s kezébe merete venni a felvilágosultság fátklyáját.”

Jókai feljegyezte: „Az ellenzéki körbe IX. Pius rendes tagnak bevételik.”

A pápa népszerűsége eszményi magasságba emelkedett, és az olasz hazafiak számára a politikai remények megvalósulása volt, amikor 1848. március 24-én IX. Pius is elküldte katonáit az Ausztria ellen hadba lépett Piemont oldalán. A nemzeti egység pillanatnyi előképe, hogy a toscanai, nápolyi, szicíliai seregek és az egyházi állam csapatai, együtt a piemonti hadsereggel, Giacomo Durando tábornok főparancsnoksága alatt, megindultak — Kossuth kedvelt szófordulata szerint — „az Ausztriának nevezett hatalom” ellen.

Itália-szerte a pápát ünneplő jelszavak harsogtak. „Evviva il Papa-Re!”, „Éljen a pápa-király!”

Az üdvözlésekbe belevegült a római zsidók hangja is. 1848. április 17-én este tíz órakor, Pészah előestéjén, IX. Pius — Giuseppe Galletti rendőrminiszter javaslatára — lebontatta a gettó kapuit. Másnap a Gazzetta di Roma rövidhírben jelentette, hogy eltávolították a városrész körülrő falat is. Róma XI. kerületében, az ókori Marcellus színház szomszédságában, a Lungotevere Cenci-Via Catalana-Via Portico d’Ottavia közötti gettóban mintegy 3900 zsidó (körülbelül 800 család) lakott. Sújtotta őket a zsúfoltság, a megaláztatás, a Tiberis áradása. A hatóság nem közölte előre a pápa döntését, így szinte széder-esti csoda volt a gettó népe számára, a *Z’mán béruténu*, a „megszabadulás ünnepe” új, misztikus élménye. Számos családapa imakönyvébe jegyezte a dátumot és IX. Pius nevét.

Abbasso Pio Nono!

A népek tavaszának forradalmi hevületében könnyen túlértékelődött a közhangulat számára rokonszenves kijelentés vagy intézkedés. IX. Piust és az olasz hazafiakat két kölcsönös félreértés fűzte egymáshoz — átmenetileg. Mindegyikük a saját arcát kereste, látta a másikban.

Az olaszok azt várták a pápától, hogy mint itáliai fejedelem vesse latba tekintélyét, erejét, fogja össze a nemzetet, és közösen üzzék ki az osztrák megszállókat Itáliából.

A pápa mint jó pásztor törekedett népe sorsának javítására, reformjai némileg, egyházi mértékben, konszolidálták államát, és nem volt érzéketlen hazája nemzeti törekvései iránt. De igyekezett kívül maradni a liberális eszméktől felpeszduált Itália politikai mozgalmain, és óvta az egyházi állam integritását. Mint a római katolikus világegyház feje, hite szerint sem tehetette, hogy háborúságba keveredjen egy keresztény hatalommal. Ezért adta azt a külön parancsot a pápai csapatnak (besorozott önkéntesekkel, mozgósított nemzetőrökkel együtt mintegy 10 ezer katoná), hogy küldetésük csak a pápai tartományok védelme, és az egyházi állam határait nem léphetik át.

Amikor a piemonti csapatokkal együtt a pápai sereg is elérte az Ausztriához tartozó lombard-velencei királyságot, a német és osztrák katolikusok annyira felháborodtak, hogy a bécsi és müncheni nunciusok jelentései már-már az egyházszakadás veszélyét sejtették. Ekkor, egy hónappal a hadbalépés után, a háború kezepette, IX. Pius visszarendelte katonáit. Csakhamar, az 1848. április 29-én tartott konzisztóriumon a pápa egyértelműen kijelentette, hogy nem szándékozik háborút viselni Ausztria ellen.

„Mi, hábár méltatlanul, annak a helyét pótoljuk itt a földön, aki a béke szerzője és a szeretet barátja. Ezért, legfőbb apostoli tiszttségünknel fogva, minden népet és nemzetet ugyanazon atyai szeretettel ölelünk.”

A pápa nyilatkozata olajat öntött „a közingerültség tűzére”. A nyomtatásban is megjelent allokúciót letépték a templomajtókról, az egekig magasztalt egyházfőt a nemzet árulójának bélyegezték. „Abbasso Pio Nono! Vesszen IX. Pius!” — ez a gyűlölet kísérte még a koporsóját is.

Jóval később, emigrációs irataiban Kossuth is visszapillantott a pápai állam néhány epizódjára. Hírlapi forrásai nyomán hatásosan keltette életre a felzúdulás hangulatát.

„A római nép pedig a pápát úton-útfélen honárulással vádolta s a közérzület tartózkodás nélkül oda nyilatkozott, hogy ha Mastai-Ferreti uram annyira szerelmes békeapostoli hivatásába, hogy annak még Olaszországnak az idegen érdekű Ausztria hatalmi jármától felszabadítását is kész áldozni, hát menjen szeretett Ausztriájának pártfogása alatt misszionáriusnak Afrika vadjai közé, de ne ragaszkodjék olasz fejedelmi javadalmainak élvezetéhez, ha olasz fejedelmi kötelességeit megszegve, Rómát és Olaszországot Ausztria gyűlölt hatalmától függésre akarja kárhozatni.”

IX. Pius semlegességi nyilatkozatát követően a pápai állam világi miniszterei benyújtották lemondásukat. A pápa két nap múlva, május 1-jén megismételte, hogy bármennyire is igyekeznek őt befolyásolni, semmiképp sem indít háborút, és nem tudja megóvni sem fegyverben álló katonáit, sem alattvalóit az Itáliában fellángolt nemzeti lelkesedéstől. De arra törekszik, hogy érdekükben közbenjárjon a háborús feleknél.

Ezt a nyilatkozatot is leszaggatták, megtaposták. Családok tízezrei átkozták a pápát, megrettenve attól, hogy hadbavonult fiaik osztrák fogságba esnek.

Siker és vereség

A május 4-én megalakult pápai kormánynak sikerült elérni, hogy a IX. Pius visszahívó parancsát megtagadó, vegyes összetételű csapatokat Károly Albert piemonti uralkodó formálisan tekintse a saját katonáinak.

Az új kormány valamennyi tagja, Francesco Anton Orioli bíboros miniszterelnök kivételével, világi férfi volt. A pápai adminisztráció történetében szenzációnak számított, hogy a külügyek első ízben kerültek világi irányítás alá. Igaz, csak a „világi külügyekről” volt szó, de a pápai hatalom lelki és világi jellegének elválasztása már sejtette, hogy IX. Pius és kormánya más-más politikát képvisel. A belügyminisztérium élére egy művelt, megnyerő modorú, a realitásokat érzékelő liberális politikus került, gróf Terenzio Mamiani, akit a pápa személyesen kért fel, hogy a kormányzatban részt vállaljon.

Az új kormány próbatétele június 5-én volt, a parlament megnyitásán. A trónbeszédet Altieri bíboros, a pápa személyes képviselője olvasta fel. Ebben IX. Pius örömét fejezte ki, hogy államaiban megvalósultak azok a politikai intézmények, melyek mind a kor, mind az egyház követelményeinek megfelelnek. Felhívta a figyelmet, hogy míg némelyek a fegyverforgatás szerencséjével alakulnak nemzetté, ő azon fáradozik, hogy kerülje a háborút, a vérontást, és testvéri szövetséget ajánl Itália fejedelmeinek, akik a félsziget némely részében már letértek a mérsékelt útról. Ezt elkerülendő, kötelezte minisztereit a rend és a belső béke fenntartására.

Mamiani már korábban olvasta a szöveget, vitába is keveredett Altieri bíborossal, lemondással fenyegetőzött, mert nézete szerint a trónbeszéd csak ismétli a korábban is nagy vihart kiváltott nyilatkozatokat, és ez a politikai magatartás újra felkavarja az egyébként is nyugtalan közhangulatot.

Négy nap múlva, június 9-én, Mamiani mondta el programbeszédét a képviselőházban. Előtte, az előírások szerint, jóváhagyás végett bemutatta az egyházfőnek, aki feljegyzett rá néhány módosítást. A belügyminiszter tudta, hogy mennyi a nép tűrőképessége, és a nemzeti mozgalmak aligha állnak meg a pápai államok határán, ezért azt tette, amit politikai érzéke diktált. A pápa megjegyzéseit aszerint mellőzte vagy módosította, hogy megfeleljen a kormány programjának. Legyen tisztelgés a hazafias lelkesedés iránt, kapjon hangot a viszonyok békés rendezési lehetősége Ausztriával, és az egészsből kiderüljön, hogy IX. Pius bölcsessége a kormányra és a képviselőkre bízta az állam világi ügyeinek intézését. Ausztriával kapcsolatban Mamiani kijelentette:

„Nincs bennünk gyűlölet irántuk, sőt megbecsüléssel tekintünk a derék és tudós német nemzetre. Készséggel ajánljuk fel barátságunkat Ausztriának azon a napon és abban az órában, amikor az utolsó katonája is elhagyta az olasz földet.”

Mamiani beszédét a képviselőház nagy tetszéssel fogadta, a pápa csalódott volt.

Másnap gyász hír érkezett Észak-Olaszországból. A piemontiak, néhány győzelmes ütközet után, megadásra és visszavonulásra kényszerültek az osztrák sereg előtt. Június 10-én elesett Vicenza. Védelmében sok pápai katona áldozta életét. Akik megmaradtak, az osztrák generális engedélyével hazamehettek, és vihették málhájukat, fegyvereiket.

Róma még gyászolt, amikor új botrány támadt. Június 15-én nyomtatott falragaszokon közhírré tették azt a bizalmas levelet, melyet Giovanni Soglia bíboros államtitkár küldött Michele Viale-Prela bécsi nunciának. A részben rejtjeles üzenet felhívja a diplomata figyelmét, hogy a minisztérium nyilatkozatait semmiképp se tekintse a Szentatya akaratának. A pápa már korábban kifejtette véleményét a háborúról, bár hallgattak volna atyai intésére, „akkor nem kellene siratnunk a Vicenzánál elesett annyi pápai alattvaló halálát”.

Ma is rejtély, hogy kik és miként jutottak az eredeti levélhez. Feltehetőleg a belügyminiszter ügynökei, miután Mamiani előtt nem lehetett kétséges, hogy IX. Pius diplomáciai úton is elhatárolja magát saját minisztere programbeszédétől.

Időközben, a piemonti — osztrák háborúban a piemonti katonai vezetés egyre szorongatottabb helyzetbe került. Nemcsak a főparancsnokság tévovázása, a hadműveletek bizonytalansága siettetta a vereséget, hanem az is, hogy a többi olasz állam visszavonult, s így Piemont, Károly Albert szárd királysága, egyedül nem tudott ellenállni Ausztria

rohamának. Johann Radetzky gróf, osztrák hadvezér serege 1848. július 25-én, a Garda-tóhoz közeli Custozzánál döntő csapást mért a piemonti csapatokra.

A hír július 30-án érkezett Rómába — két változatban. A futár először azt jelentette Mamianinak, hogy legyőzték az osztrákokat, ami határtalan lelkesedést váltott ki. Másnap kiderült a valóság. A rómaiakat felingerelte a vereség, a képviselőház feliratot nyújtott át a pápának, sürgetve a mozgósítást, a pápai légiók szervezését, Itália függetlenségének megvédését. A petíció olyan kitéletet tartalmazott, hogy a lakosság körében kiszámíthatatlan következményei lehetnek, ha IX. Pius nem támogatja a képviselők javaslatait.

A pápa azonnal válaszolt. Elmondta, hogy hadsereget nem lehet rögtönözni, erről a témáról egyébként a főrendiházzal is konzultálni kell. Ami a közeli veszélyt illeti, állama és Itália sorsát az isteni gondviselésre bízta.

A Quirinaléból visszatérő képviselők mindezt elmondták a várakozó tömegnek. Róma felbolydult. Mamiani továbbra is követelte, hogy mozgósítsák a polgárőrséget, és külföldi önkéntesekből légiót toborozzanak a pápa zászlaja alatt. Két nap múlva IX. Pius rendeletben közölte, hogy a minisztérium feloszlott, más kormány alakult. Az új belügyminiszter Odoardo Fabbri gróf, Urbino és Pesaro al-legátusa.

A hetvenéves Fabbri hamar tapasztalta, hogy képtelen eleget tenni a többoldalú várakozásnak, másfél hónap múltán lemondott.

Talán Rossi?

IX. Pius, csalódva előző kormányaiban, most olyan minisztert keresett, aki nem liberális, hanem határozottan képviseli az egyházi állam érdekeit. Pellegrino Rossi gróf látszott erre legalkalmasabbnak.

Rossi három évvel azelőtt még Franciaország követe volt a Szentszék mellett. Egyébként cremonai születésű olasz, tudós jogász, korábban professzor a bolognai egyetemen. A harmincas években Párizsba költözött, ahol francia honosítása után tekintélyes pályát futott be. Tagjai sorába választotta az Akadémia, a becsületrend tisztje lett, és megkapta a főnemesek politikai kiváltságával járó *pairie* rangot. Amikor a pápa kormányalakításra kérte fel, eleinte vonakodott. Bár diplomáciai megbízatása már lejárt, de francia állampolgársága kizárta, hogy vállalhassa a megbízatást. IX. Pius ragaszkodott Rossihoz, és az akkori francia követ, François-Eugène-Gabriel d'Harcourt herceg segítségével megoldotta a problémát. Párizs hozzájárulásával a pápa Rómába honosította Rossit. A Szentatya attól is eltekintett, hogy a gróf svájci felesége protestáns vallású.

Szeptember 15-én megalakult az új kormány, mely visszaállította a régi politikai szerkezetet. Megszűnt a Mamiani-kormány idejében bevezetett „világi külügyek minisztériuma”, amit a kúria annak idején is kifogásolt. Giovanni Soglia bíboros mint miniszterelnök átvette az osztatlan külügyek intézését. A legfontosabb tárca, a belügyminisztérium élére Rossi került, és ideiglenesen a pénzügyminiszteri feladat is rá hárult. A többi kormányzati szerv irányítását lojális világi előkelőségek látták el.

A hatvanegy éves Rossi legsürgetőbb belpolitikai feladatának a pápa és a nép közötti viszony konszolidálását tekintette. Állami segínyt biztosított azoknak a családoknak, melyek hozzátartozói elestek vagy megsebesültek az Ausztria ellen vívott háborúban. Elrendelte, hogy Róma és a tartományok között távírvonalakat építsenek. Számos bizottságot alakított, hogy kidolgozzák a pápai állam korszerű gazdasági, pénzügyi, oktatási reformjait. A katonáknak és a fegyveres testületek tagjainak megtiltotta a politizálást, a forradalmibb hangulatú egységeket átvezényeltette Romagna tartományba. A főváros biztonsága érdekében a fegyveres rendfenntartó közegeket közvetlenül a belügyminisztérium hatáskörébe vonta. Elmondható, hogy minden részletkérdésben

eredményesen intézkedett, csak dédelgetett nagypolitikai koncepciója felett repült el az idő. Az olasz államok gazdasági és politikai szövetsége a mindenkori pápa elnöklete alatt — ehhez a nagy lelkesedéssel felvetett egykori tervhez már nem akadt tárgyalópartner.

Pellegrino Rossi az egyházi állam alkotmányos kereteiben gondolkodó politikus volt, és azon belül számos hasznos, közérdekű intézkedést tett vagy kezdeményezett. Ami munkatársaiiban és a közvéleményben ellenszenvet keltett iránta, azt főként Rossi személyes magatartása váltotta ki. Kortársak feljegyzései szerint bántóan fölényes volt, érzéketlenül rideg, sértő modorú, az államapparátus szigorának megtestesítője. Amikor 1848. november 15-én, kora délután a parlament megnyitására érkezett, és a Palazzo del Cancellaria lépcsőházában tört szűrtak a nyakába, a képviselők többsége tovább akarta folytatni a napirend tárgyalását.

Rossi meggyilkolása véresen bizonyította, hogy Róma nem az, aminek a Quirinale pápai palotából látszik. Másnap kora reggeltől tüntetett az egész város. Demokratikus kormányt követeltek, Mamiani júniusi programja szerint. A Quirinale előtt összegyűlt tömegben számos fegyveres polgárőr és katona szította a hangulatot. Mamiani kormányának volt belügyminisztere, Giuseppe Galletti átnyújtotta a pápának a nép követeléseit. IX. Pius visszautasította. A tüntetők fegyvert szereztek, délután négy óra tájban már lötték a Quirinalét. Monsignor Giovan Battista Palma, a pápai irattár latin nyelvű levelezésének titkára az ablakból nézte a felfordulást, halálos lövést kapott. A pápát egyetlen katonája sem védte, csak a palota zárt kapui mögött álló svájci gárda. Nyolcvan ember, díszőrségre alkalmas alabárdossal, karddal, tizenkét karabéllyal. A téren ágyút vonszoltak a főkapura irányítva. Galetti, hogy elkerüljék az ostromot, még egyszer felment a pápához, megismételte a követeléseket. IX. Piusnak nem volt választása, aláírta a demokratikus minisztérium kinevezését. Galetti mint új belügyminiszter, kihirdette a népnek. A tömeg újra éltette a pápát.

La fuga — A menekülés

IX. Piusnak már semmi befolyása nem volt az események menetére. Környezete is tanácsolta, hogy a még súlyosabb incidensek elkerülése érdekében hagyja el Rómát. A francia követ Franciaországot javasolta, a spanyol követ Mallorca szigetét a Baleárokon, angol részről szóba került Málta. Civitavecchia kikötőjében két hadihajó állt, készen az utazásra: a spanyol *Lepanto* és a francia *Ténare*. Karl von Spaur gróf, a bajor követ, a közeli nápolyi királyságot ajánlotta. A pápa ezt fogadta el.

1848. november 24-én, pénteken délelőtt IX. Pius levelet írt Sacchetti márkinak, a Quirinale főgondnokának, utasítva, hogy annak tartalmát csak másnap közölje. A levélben arra kérte Galletti belügyminisztert és a kormányt, hogy gondoskodjanak a pápai paloták védelméről, és oltalmazzák a személyzet ott maradt tagjait, akik mit sem tudtak a pápa távozási szándékáról.

Délután öt órakerüléssel kezdődött a Quirinaléban. Rendjelekkel ékesített ünnepi díszben megjelent d'Harcourt francia követ és audienciára jelentkezett. IX. Pius fogadta, majd a követ jelenlétében a komornyik, Benedetto Filippini átöltöztette. Egyszerű fekete reverendában, úti köpenyben, lapos, fekete keménykalapban és szemüveggel olyan volt, mint egy vidéki plébános. Filippini kinyitotta a rejtett tapétaajtót, és lekísérte urát a palota hátsó zárt udvarára, ahol már várakozott egy díszítés nélküli hintó. A kocsisnak fogalma sem volt, hogy ki az utasa, csak a címet tudta, ahova vinni kell. „Presto a casa!” Gyorsan a házhoz! — mondta a komornyik, és a hintó sebesen gördült a Via Merulana felé, a Ss. Marcellino e Pietro templom közelében álló Pamphili-palotához.

Spaur gróf fél hat óta leste vendége érkezését. Nem tellett bele sok idő, megjött. Már esteledett („*il giorno era quasi tramontato*”), csak a két kocsis és a gróf látta, amint karjára vetett inggel és takaróval átszállt a bajor követ hintójába. „*Con la sinistra aiuvato il Papa ad entrare nella carrozza, con la destra tenevo una pistola.*” Bal kezemmel segítettem a pápát, hogy beszálljon a hintóba, jobb kezemben pisztolyt tartottam — emlékezett vissza Spaur a történelmi pillanatra.

Negyedóra múlva a Porta S. Giovannin át IX. Pius elhagyta Rómát.

(*Folytatjuk*)

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szél

*Jöttét nem adta bírni semmi;
fehéren közeledett,
körülöttünk üres lett minden,
elbújtak a bangok;
megindult a templom mellől,
láttuk keletkezésében:
de elfordulni sem volt idő;
megállt mögöttünk —
nem foghattuk a véletlenre,
hozzánk készült:
asztalra döntötte sörünket,
fejünkre a napernyőt;
s a mi dolgunk végiggondolni:
mire figyelmeztetett.*

Felé

*Felé indultam
minden mozdulatommal,
minden tagadásommal.
Kiben felismerbetem
és megőrizbetem önmagam.
Önteltek a hozzá intézett szavak,
még akkor is, ha alázat szól.
Csak az tudatlan,
ki rosszul tanulja őt.*

Áprilisi számunkban Adriányi Gábor tanulmánya a mi bibiánkól a befejező rész nélkül jelent meg. Szeretnénk, ha nem is menteni, de némileg jóvátenni, a kimaradt rész utólagos közlésével. A szerző és olvasóink elnézését kérjük.

ADRIÁNYI GÁBOR

A katolikus Luther-kép kialakulása és történeti változása

(kiegészítés)

A jezsuita Hartmann Grisar (*Luther*, Freiburg 1911) és a würzburgi egyháztörténész, Sebastian Merkle (*Reformationgeschichtliche Streitfragen*, 1904) munkáikkal már megvetették a katolikus revízió alapját, amely végül is Joseph Lortz tollából 1939-ben született meg (*Die Reformation in Deutschland*, Freiburg, 5. kiadás 1966). Lortz túltette magát az évszázados katolikus előítéleteken és tanára, Merkle nyomán megpóálta Luthert magát megérteni és újrafelfedezni benne azt, ami katolikus volt és maradt. Lortz nem tagadta az eltérőt, de megtalálta a közöset is. Munkája ezzel ökumenikus jelleget öltött. Nem véletlen, hogy az evangélikusok között is lelkes olvasókra talált.

Lortz nagy műve a második világháború után hozta meg gyümölcsét, nem utolsósorban akkor, amikor 1951-ben a Katolikus Ökumenikus Tanács Jan Willebrands elnökletével megalakult. A német egyháztörténészek és kutatók eredményeit a nemzetközi irodalom csakhamar magáévá tette, és ki is egészítette. Főként Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban, de még Olaszországban, Spanyolországban és Amerikában is új hangnemben foglalkoztak a reformáció kérdéseivel. Magán a német egyháztörténelmi irodalmon belül ma már klasszikusnak nevezhető nagy monográfiák és tanulmányok jelentek meg Hubert Jedin, Erwin Iserloh, Remigius Baumer, Klaus Ganzer, Ernst Walter Zeeden, Herbert Immenkötter és mások tollából, vagy éppen az ő tiszteletükre (*Festgabe für Hubert Jedin*, Reformata reformanda, Münster 1965; *Festgabe für Erwin Iserloh*, Reformatio Ecclesiae, Paderborn 1980; *Festgabe für Remigius Baumer*, Ecclesia militans, Paderborn 1988).

A II. Vatikáni zsinatot követő entuziazmus idején azonban arra is sor került, hogy egyes katolikus papok és hívők az Apostoli Szentszéktől Luther kiközösítésének ünnepélyes visszavételét, sőt szenttéavatását követelték, s azokkal szemben pedig, akik a katolikus Luther-kép revízióját megindították — mint Lortz, Jedin és Iserloh — azt a vádat hangoztatták, hogy kritikájukkal félúton megálltak. Ezek a kétségtelenül túlzó kritikus hangok ma már elhallgattak. Mert tény és való: Lutherban sok volt a katolikus, és sok maradt meg benne a katolikumból, de Luthert mégis képtelenség teljesen katolikussá gyúrni. Ennek útjában áll nemcsak szentségtana, a pápaságról vallott nézete, hanem elsősorban az egyházzal vallott felfogása is. Ahogy Jedin írja: „Aki Luthert teljesen katolikussá akarja tenni, annak előbb magának is lutheránussá kell válnia.”*

* Hubert Jedin: Wandlungen des Lutherbildes in der Katholischen Kirchengeschichtsschreibung, in: Wandlungen des Lutherbildes, Studien und Berichte der Kath. Akademie in Bayern, Heft 36. Karl Forster, 1966, 79–101.

Egy irodalmi leporelló

Először úgy gondoltam, hogy egy szép és bonyolult novellát fogok írni New York-i élményeimből. Ez a novella el is készült, ám úgy vettem észre, hogy szépsége és bonyolultsága mellett hiányzik belőle az a lelkesültség, ami New Yorkban végig fogva tartott.

Ezért ma délelőtt fogtam egy ollót, s a kéziratból a nekem tetsző részeket (azokat, amelyekért feltétlen odaadással viseltetek) kivagdostam és a „Miről álmodik a rozmár?” című bajtogatható képeskönyv kartonlapjaira ragasztottam — így kerültek más-más oldalra az itt következő fejezetek.

Az alábbi írással tebát felfrissíteni kívánom emlékeinket az úgynevezett irodalmi leporellóról, és remélem, hogy e műfaji játék mögött is tisztán érezhető némi közép-európai portásromantika, egy tengerészgyalogos unokabáty alakja és egy másfajta félelem, hogy mi nem tudunk magától értetődően a csomagjaink nélkül utazni, mert a bőröndök tartalma biztosítási összeggel nem kiegyenlíthető.

1990. május 26.

Éjnek évadja volt, amikor a vonatom — tetemes késéssel — végre befutott a *Pennsylvania pályaudvarra*; bár később magam is láttam, hogy Manhattan utcáin még mindig nem csöndesedik a forgalom, New York már érezhetően az igazak álmát aludta.

Bőröndjeim a csomagtartóba, kalapjaink és sálaink az *Oldsmobile* hátsó ülésére kerültek; nagybátyám óvatosan vezetett a sűrű ködben, aztán nagynéném szólt, hogy csokoládé *van* a kesztyűtartóban, addig is törjünk belőle — a szélvédőn, ha kinéztem, az üzletek fényes portáljai homályosan csillogtak, a felhőkarcolók pedig — szintúgy a köd miatt — teljességgel láthatatlanok maradtak.

Másfél nappal korábban, a chicagói főpályaudvaron a *Capitol Limited* nevű New York-i vonatra vártam — már az indulással is gondjaink támadtak, mert a kültelki váltók sorra befagytak és valahol *Indianában* majdnem egymásba engedtek két szerelvényt. Ez volt a hír, amit utastársaim ideges hanghordozással újra és újra megtárgyaltak.

A *POGGYÁSZFELADÁS*-nál időző vasutas urak azonban semmiről nem óhajtottak tudni, így — kellő megfontoltságot mutatva — inkább aziránt érdeklődtem, vajon biztonságos-e bőröndjeimtől megválnom. Egy tiszt úr kérdésemre először csak bólintott, ami annyit tett, hogy *felettébb*, majd hozzátette: a poggyászaru egyenesen New Yorkba megy, s holnap kora délután már megérkezik; míg én, jegyem szerint, Washingtonon keresztül, *ha* utazom; egyébiránt meg ne aggódjak, a nagymúltú amerikai biztosítótársaságok jóvoltából bármiféle szerencsétlenség esetén varázslatos kártérítésben részesülök majd. (Végül engedtem: csomagjaimat hát elhagyom, vigyék őket akkor külön.)

A kávéházban, ahova betértem, a rengeteg utas miatt szintén felborult a rend, ám a pincérek — erről láthatóan tudomást sem véve — tüntető lassúsággal térültek-fordultak... Végül forró almáslepényt ettem és kávét kértem — a tejespohárban, emlékszem, egy leheletfinom, alig észrevehető kék pihe úszott, az egyik pincérlány pulóveréről hullhatott a tejbe és ott is maradt; megzavarta a nagy fehérséget, mint egy aprócska kék varrat vagy sebvarró fonál, rakoncátlan.

Nem sokkal később maradék útításkáimmal, s a *New Yorker* magazin karácsonyi számával a kezemben (kissé pókhendien) az *Amtrak* vasúttársaság utasainak fenntartott

különvárba vonultam. Még éjfél előtt sikerült megtisztítani a váltókat, s mi furcsa félálomban elbotladoztunk a 28. vágányig, felkapaszkodtunk a behavazott hálókocsikba és hamarosan útnak indultunk.

Éjnek idején a *Penn Station* hidegnek és kietlennek tűnt, senki nem volt már a *POGGYÁSZKIADÁS*-nál, pedig bőröndjeim ott lapultak valahol a homályos háttérben, a linóleumpadlón, mégis elérhetetlenül, rácsok mögött. Nagybátyám azt mondta, várjak, s a többi utasok még fel sem ocsúdtak, ő kiszólt a szigorúan hivatali területről: mutassam, melyik kettő az enyém — mondtam, mutattam —, s ő bőröndjeimmel a kezében a hátsó ajtón elegánsan távozott.

Hosszan autózunk és beszélgettünk mindenféléről, arról, hogy mi van otthon és mi lehet; egyszer csak nagybátyám azon a sokat sejtető hangon, amit családunk tagjai nagyon is kedvelnek; mintegy eldöntetlenül, hogy erre büszkék lehetünk-e avagy sem, szóval azt kérdezte: tudom-e, hogy *Amerika* háborúban áll Panamával. Elmondhatatlanul meglepődtem és nem tudtam válaszolni semmit. Manhattan és Bronx határán jártunk, nagynéném hirtelen közbeszólt és azt mondta nagybátyámnak:

— Miért nem a *Third Avenue-hídon* mész... — majd csendesen hozzátette. — A *fiúk* megint nem lesznek otthon karácsonyra.

Másnapra friss szél söpörte ki a ködöt a városból, s helyébe fagyos sarki levegőt hozott; New York az évszázad leghidegebb napjait élte át. Ha bekapcsoltam a tévét, ott is mindenki a hidegről beszélt, a riporterek az elkövetkezendő napok szörnyűségeiről értekeztek: „*Hölgyeim és uraim, öltözzenek melegen, mert holnap megint százhusz ember fog megfagyni...*”

Egyébként a városban minden úgy volt, ahogy karácsony előtt lenni szokott: fenyőfák és Mikulások a *Rockefeller Center* előtt, rohamra induló vásárlók a boltokban, s ünnepi pompa Manhattan leghíresebb áruházában, a *Bloomíngdale's*-ben.

A Lexington sugárúti *Bloomíngdale's* feketemárvány lépcsőházaival, csillagászati áraival és az örökkévalóságnak tervezett márkanéveivel a *másik véget*. Parfümöt kínáló hölgyek és fiúk állítanak meg, arcukon megindító szenvedést láthatsz, maszk módjára viselt *letargiát* és gyönyört egyszerre; tekintetük mint a sokat próbált, de megbízható *jó* orvosé. Operáció vagy üzet? — mindkettő súlyos beavatkozás, ők azt sugallják: meg kell lennie. A *Bloomíngdale's* mindamellet nyolcemeletnyi ruhavászték, lakásberendezés, ékszer- és dísztárgykollekció; az utcaszint alatt élelmiszerrészleg, bolthajtásos pincék francia sajtokkal és méz, távol-keleti teák, pörkölt kávé zsákokban. Néha persze a *Bloomíngdale's* is túlzásba viszi a fényűzést és — mint egy barokk palotából szokás — fizetési nehézségeket jelent.

A vásárlásokhoz törvényszerűen ajándék jár, ami a bennünk bujkáló feszültséget ugyan oldhatná, de a súly — a parfüm vagy az óra a zsebünkben — már velünk marad, ahogy kifelé sétálunk e fanyar csillogásból. Ilyenkor egy házról álmodunk a tetőn, ahol madarak laknak és velük egy lusta perzsamacska.

A szokatlanul kemény, ünnepi fagyoknak hamar vége lett, és az idén New Yorkban szokatlanul korán kitavaszkodott. Reggelente hosszasan méricskéltem a levegőget, hogy kalapos vagy kalap nélküli idő van-e. Aztán metróra ültem és elindultam a *városba*.

Nem máshol, de egy New York-i magasházban lakni különleges érzés, s annál is több: életforma. A magasházban hiába vigyázzák éjjel-nappal portások a bejáratot (no és a lakók: egymást), az épület egésze mégis ellenőrizhetetlen marad. Manhattan alsó harmadában, az 1. és a 14. utcák által határolt területen, a *Greenwich Village*-nek nevezett városrészben bár nem épültek felhőkarcolók, én a *Village*-t feltétlenül olyannak látom, mintha egy nagy és szeszélyes, tizennégy szintes ház volna.

A *Broadway fölépcsőház* ezen szakasza még a múlt század második felét idézi, amikor az előkertes villákat, városi lakokat a kereskedelmi főútvonalhoz méltó acélváz-szerkezetű, velencei mintára készült üzletházak váltották fel.

A 8. utcán — amely mellesleg a cipőboltok utcája —, a Broadwaytől csak egy sarokra van a *Cooper Union Művészeti Főiskola* — alapítója az a Peter Cooper volt, aki az első működőképes amerikai gőzmozdonyt legyártotta, s aki trentoni síngyárából elsőként fuvarozott acélgerendákat a meginduló építkezéshez. (A klasszikus felhőkarcolókat a későbbiekben mind az ő módszere nyomán húzták fel.)

Amikor a *Cooper Union* terveit készülték, a liftet még nem találták fel, de Peter Cooper úgy gondolta, hogy ilyenfajta újításra feltétlenül szüksége lesz: tehát a liftakna helyét a falazás során szabadon hagyták. Néhány év múlva, amikor Elisha Otis „végre” feltalálta a felvonót, egy gőzhajtású példányt rögvest felszereltek a Union-házban is.

Az úttest túloldalán lévő kottabolt kirakatüvege mögül sokat bámultam ezt a tekintélyt parancsoló, zömök és titokzatos épületet. Egyszer aztán fogtam magam, s betérvén a 7. utcai bejáraton, a portásnak azt mondtam, hogy ki szeretném próbálni a liftet, amelynek helyén egykor az Otis-féle gőzfelvonó működött, s így önhatalmúlag fölmentem a negyedik emeletre. Ott kinyílt az aknaajtó, és azt láttam, hogy az egész tér homokkal van felhintve; napernyők, rézlámpák és agyagszobrok körül kacatok hevertek mindenfelé, s a mennyezetet takaró rozsdabarna vásznak finoman lengedeztek az állandó huzatban.

Vártam, hogy jöjjön valaki; kérjen meg udvariasan, hogy távozzam — én távoztam is volna szívesen. De nem jött senki, s a diákok, akik a terem túlsó végében voltak, főként nem akartak mondani semmit. Néztem a lámpácskát, merre jár a lift (amelynek helyén, egykor ...) — elmentem én is, útközben pedig köszöntem a portásnak és arra gondoltam, most legalább tudom, hogy mi van a negyedik emeleten.

Néhány nap alatt kialakult az útvonal, amit aztán hetente többször is végigjártam.

A *Cooper Union*tól gyakran felmentem a 9. utcára, ahol az antikváriumban metszeteket és századeleji, a metróépítkezések idejéből származó térképeket árulnak; a manhattaniek buzgón keresgélnek a saját utcájukról készült tervrajzokat. Aztán két utcával lejjebb — ha úgy hozta kedvem —, benéztem a *McSorley's Inn*-be, nevezzük így: a kocsmába, amely 1850 óta él és működik.

Itt a padlót a régi időkől fogva fűrészporral szórják fel, a vaskályha mellett hatalmas vörös kandúr heverézik (színeben is emlékeztetve a vendéglő ír hagyományaira); a pincér barnasört tesz a gyalultatlan, durva asztallapokra és hozzá New York legnagyobb hamburgerét szolgálja fel. Az évszázados tartógerendákat és a wertheimkassához hasonlatos hűtőberendezést még a polgárháború éveiből ittmaradt katonai sisakok, jelvények és fegyverek díszítik, köztük egy láncos buzogány; körülöttünk egykori baseball-bajnokságok képei és VII. Edward temetése 1910-ből, a gyászmenetben a király kedvenc kutyájával. Az egydolláros sör mellől a pénzügyi negyed rohanása teljesen értelmetlennek tűnik, az öreges, aransárga fényben por szálldos, és nem érdekes, hány ponttal ment le vagy föl aznap a tőzsde, fontosabb, hogy lesz-e másnap szén (lesz); s a délután háromkor távozó törzsvendégekre, akik már *Good night!*-tal köszönnének, Lincoln elnök rosszalóan néz vissza a falról és azt mondja: „*Fiaim, hát megint isztok?*”

Négy óra tájban szoktam a *Village* főutcájának, a Bleecker Streetnek, és a Bowery-nek a kereszteződéséhez érni; itt egy parányi épületben az *Amato Operaszínház* tart előadásokat, átellenben egy kávéház van, aminek a nevét elfelejtettem.

A Bleecker, a Thompson, a MacDougal Streeten tucatnyi hasonló intézményt találhatunk. S amit velük kapcsolatban el akarok mondani, az valójában csak egy *intés* lenne, bár elég furcsa a maga nemében (következzék itt úgy, ahogyan az eszembe jutott):

azt hiszem, tartózkodnunk kell attól, hogy parkjainkat és kávéházainkat menedékek használjuk, mert onnantól kezdve nekünk befellegzett, mert abba akár bele is lehet halni — akkor még úgy gondoltam, pusztán íróilag.

Ezek után már könnyű szívvel tehetünk kitérőt a Hetedik sugárút galériáihoz, s visszafelé, amikor átvágunk a *Washington Square Parkon*, a nagybátyai figyelmeztetéssel — miszerint ebben a parkban csak az üldögél, aki *akar* is valamit — most nem törődünk és letelepszünk egy padra. Itt várjuk meg, amíg a Judson templom mögött lenyugszik a nap; aztán még annyi dolgunk marad, hogy felsétáljunk a *Union Square* — *14. utcai* metróállomáshoz, s elhaladtunkban néhány gyors pillantást vessünk az *Asti* nevű vendéglőre. Egyedül ennek a sietségnek köszönhető, hogy csak New York-i tartózkodásunk legvégén győződünk meg arról, hogy a ruhatáros hölgy mindenkivel vált néhány kedves mondatot, de senkit sem enged, hogy a régi Metropolitan Operaházból ide menekített zártszékek egyikébe üljön.

Azt hiszem, ennyi egy délután.

(az este) Az utolsó előtti estén a Columbus sugárúton sétáltam felfelé, egészen a 82. utca vonaláig; ott Nyugatnak fordultam, mert látni szerettem volna a házat, amelyikben az ifjú Jerome David Salinger kilenc és tizenhárom éves kora között lakott. Ez a ház mindössze néhány utcányira található a *Zabhegyező*ben bemutatott *Holden Caulfield*-féle gyerekkor legfontosabb díszleteitől: a *Természettudományi Múzeumtól*, a *Central Parktól* és a kacsáktól (egyébiránt Amerikában mindenfelé vannak kacsák és természetszerűleg a jólétet hivatottak jelképezni.)

Már korábban jártam azon a környéken, ahol Salinger (mint egy teljesen átlagos kisiskolás) a 82. utcára való költözés előtt élt, azaz a 113. utca és a Kossuth szobor vidékén — nem nevezném kisugárzásnak, de határozottan éreztem, hogy ha van hely, ahol a „világ leggyorsabb futói” (Seymour és Buddy Glass) felnőhetnek, akkor annak tényleg ott kell lennie.

Később a Broadway-n visszafelé indultam és a *Gryphon Antikvárium* kirakatában hirtelen észrevettem egy évszám nélküli — ám későbbi számításaim szerint 1956—57-es — *Zabhegyező*-kiadást, sötétzöld borítósat, csonkítatlan példányt. Fizetéskor az egyik alkalmazott azt kérdezte tőlem, hogy nem kívánnék-e előjegyeztetni egy kétkötetes gyűjteményt (százhuszonöt dollárért), amely Salinger korai novelláinak mintegy kétharmadát tartalmazná. Ez a szerző által feledésre ítéltetett (egészen pontosan: újraközlésről letiltott) alig kéttucatnyi írás jobbra a negyvenes években jelent meg, nehezen hozzáférhető és nem is mindig „irodalmi” lapokban. Amikor a fenti ajánlatot kaptam, a magam számára már hónapok óta gyűjtöttem ezeket a novellákat, ám e kedvtelésben, most úgy tűnik, végleg megakadtam...

Vagyunk (voltunk) ugyanis még néhányan, akik szabadidőnkben (mint mások az ásványokat vagy a virágmagvakat) ezeket az egyszeri közléseket keresgéljük, de amikor a *Collier's*-ben, az *Esquire*-ben, vagy a *Mademoiselle*-ben egy molyirtó- és egy *Krippendorf* cipőreklám között egy új szerzeményre bukkanunk, tapasztalnunk kell, hogy a negyven éves, folyamatos sokszorosítástól ezek a lapoldalak annyira elrongyolódtak, hogy a könyvtárosok fénymásolásukat nem vállalják és nem is engedik.

J. D. Salinger *Természettudományi Múzeuma* olyan menedék, ahol látszólag semmi nem változik — a *bely* ugyanaz marad, mondja Holden Caulfield, s akik idővel megváltoznak, azok csak mi lehetünk.

Azt hiszem, be kell számolnom arról, hogy a múzeum kristálygyűjteményét nemrégiben átrendezték és hamarosan a dinoszauruszok következnek.

Párbaj

*Emlékszel? Hosszan egymást nézve
Megéreztem az örök pillanatban
A lelkemet amint szemed színére
A mélyedből felszállt remegve
Szemérmesen mint fű között a forrás
Csak Te meg én voltunk a nagyvilág
Az égbolt íve a mi bomlokunk
Tövétől nyílt s egymásnak láthatárt
A mély megismerés mosolya tárt
A másik volt a szép nap ajándéka
Tekintetünk egyetlen izzó fény lett
Megtudtam végre ki vagyok s hogy élek.*

Harmat

*Bocsásd meg hogy oly rosszul szerettem
Hogy nem tudtam megtartani markomban
A vizet míg a forrástól számboz emeltem
Legalább megmaradt a szomjúság bennem
Minden reggel harmatodtól várom
Hogy frissesége nedvesítse ajkam
És átgyalogolt napjaimat áldom
Hogy annyira vágytam a folyóvizekre
Bár elég a víz egyetlen cseppje
Hogy csobogva oltsa szomjam Kegyelmed.*

Másik

*Eltörölve? Nem!
Téged felismerni
A másik arcán
Így növekszel bennem*

*Mindjárt mily öröm
Üdvözölni a létet
E másik életben
Abol én nem vagyok*

*Nem ismer engem
Bár elég nekem
Egy futó tekintet
Hogy bozzá hasonlítsak*

*Közeledni bozzá
Hogy arcán olvassam
Az egység hívását:
Hasonlítsak Hozzá!*

Szabó Ferenc fordításai

Ludwig Tieck, a kezdeményező

Annak a művészetnek, annak az irodalomnak, amelyet a századvégtől, a századelőtől modernnek szokás nevezni, egyik legfontosabb előképe és igen sokban ihletője is a romantika, mindenekelőtt a német és az angol romantika. A német romantika egyik legsokoldalúbb kezdeményező alakja Ludwig Tieck (1774—1853), akinek nevével szinte minden műfaj és irány előzményeit tárgyaló írásban találkozunk. Ez a sokműfajú és sok irányba tekintő magatartás, persze, nemcsak öreá, hanem szinte az egész német romantikára, különösen pedig annak első nemzedékére, az ún. jénei iskolára jellemző.

A mai ember, még az iskolázott ember is, ha a romantika szót hallja, rendszerint valami operettszerű históriára, könnyű olasz szerelmi filmtörténetre, kamaszlányos álmodozásra gondol. A magasan iskolázottak egy része viszont, nem utolsósorban Lukács György és tanítványai nyomán, olyan szellemi-irodalmi mozgalomra, amely mögött társadalmi haladást gátló törekvések búzódnak meg, s a világ megismerését bátrítottó magatartás-fajták találhatók.

A romantika valójában az egykor oly hatalmas eredményeket nyújtott fölvilágosodásnak kiüresedett és ellaposodott, gépies és dogmaszerűvé lett gondolkodására való visszabátás. Annak érzékelése, hogy az emberi lélek, az emberi sors és történelem sokkal bonyolultabb annál, sembogy azt egyszerűen képletekbe, batás-ellenbatásszerű mechanizmusok magyarázatába lehetne szorítani. Miközben érezte a romantika ezt a tévősvényekkel és zsákutcákkal teli bonyolultságot, szenvedett is tőle s ezerféle menekésmegoldással kísérletezett. Vágyakozva tekintett olyan világokra, környezetekre és korokra, amelyekről föltételezte, amelyekről szerette volna binni, hogy akkor és ott az emberek lelkét kétség nem gyötörte, egyformán és őszinte hittel vélekedtek az emberről és világról. Így hol a középkor, hol a keleti társadalmak, hol a falusi földművelő nép életére vetítette ezt a vágyát. Am a nagyok tudták, érezték, hogy ez éppen úgy illúzió, mint a képzelet világába való menekülés is. A régi korok teljes bitű kereszténysége felé fordulás is általános, ám ugyancsak kínzó bizonyosságérzettel teli annak lehetséges voltát illetően. Az a fájdalmasan önjónikus és az a rezignáltan elégikus vonása az irányzatnak, mely hol kesernyész játékosággal, hol merengő melankóliával, hol groteszk fintorral mutatkozott meg, a kivágyakozásnak és bizonytalanságnak ebből a kettős érzetéből fakadt.

Ez az önmagával küzdő, a megismerés és a megvalósítás lebetőségeinek kétségeivel birkózó korszak az emberi léleknek s az emberi történelemnek számtalan olyan ellentmondásos vonását ismerte föl vagy csak érzékelt vagy csak sejtette, amelyek addig szinte ismeretlenek voltak. Nagy filozófusok, zeneszerzők, írók több korszakra való seregét adta e fölismerések és megsejtések jegyében ez a korszak.

Tieck nem tartozott az igazán nagyok közé. Hibetetlenül érzékeny volt kiballani a kor kérdéseit és leleményes megtalálni a megjelenítés lebetőségeit. De sem egyikben, sem másikban nem batolt igazán mélyre. Mérhetetlen munkakedvvel és munkabírással, kíváncsisággal és hiúsággal folyton újabb és újabb próbák felé fordult. Néhány kiemelkedő művet szinte minden területen, minden műfajban sikerült alkotnia, de művei többsége ma már csak irodalomtörténeti anyag. Am mind a jelenkori színbáz, mind a modern elbeszélés, mind a mai, oldottabb szerkezetű vers előtörténetét éppúgy nehez nélkülülr elképzelni, mint a kultúrtörténetbe ágyazott epikáét vagy a mesék világának ún. mélylélektani értelmezését, illetőleg parabolikus-jelképes művészi felhasználását.

A középkori és reneszánsz keretes mesét különösen kedvelte, s kalandos és titokzatos történeteinek kereteit a kor sejtéseinek és aggodalmainak, fölösmeréseinek és bizonytalanságainak atmoszférájával töltötte meg, egyszer játékos iróniával, máskor szorongó csapongással, majd meg tettetett naivitással. Különös érzéke volt a muzikalitáshoz, a zenei szerkesztéshez és szövegalkotáshoz. Írt olyan verseket — mint napjainkban nálunk néha Weöres Sándor —, amelyeknek fogalmi jelentése alig volt, csak nagyszerű zenei szuggesztívója. Elbeszélései, regényei egyes részletei elé pedig nemegyszer nemcsak zenei jelzéseket írt, hanem olyan szócsoportokat, szósorozatokat is, amelyeknek ugyan semmi beszédértelme nem volt, volt viszont remek muzsikájuk. Hasonlóképp kitűnően élt a jelképek lehetőségével s még inkább a természet és az emberalkotta világ színeinek és árnyalatainak bangulati sugalmaival. Így az impresszionizmus is, szimbolizmus is elődei közé számítja.

Egyszóval: nem a nagy alkotók, hanem a nagy kezdeményezők sorába tartozott.

LUDWIG TIECK

A szőke Eckbert

Valahol a Harzban élt egy lovag, akit általában csak a szőke Eckbertként emlegettek. Úgy negyvenéves volt, alig középtermű. Sápadt, beesett arcát rövid, világosszőke haj keretezte, mely sima és sűrű volt. Nagyon csöndesen élt magában, szomszédai viszálykodásaiba soha nem keveredett, s nem is igen látták kis kastélyának körfalán kívül. A felesége épp ugyanúgy kedvelte a magányt, láthatóan mindketten szívből szerették egymást, és szokásosan csak arról panaszkodtak, hogy az ég nem akarja gyermekkel megáldani a házasságukat.

Eckbertnél csak ritkán fordultak meg vendégek, s ha mégis, miattuk szinte semmit nem változtatott élete szokásos folyásán, melyen a mértékletesség uralkodott, és úgy tűnt benne mindent a takarékoság irányít. Eckbert ilyenkor derűs és jókedvű volt, s csak ha egyedül maradt, lehetett nála egyfajta zárközöttség, csöndes, visszafogott melankóliát észrevenni.

Senki nem jött olyan gyakran a várba, mint Philipp Walther, az a férfi, akihez Eckbert igazán ragaszkodott, mert benne olyan gondolkodásmódra lelt, mely legtöbbször neki is sajátja volt. Amaz voltaképp Frankföldön lakott, de gyakran félénél is hosszabb ideig Eckbert várának közelében tartózkodott, és azzal foglalkozott, hogy gyógynövényeket és köveket gyűjtött, majd rendszerezte őket. Kis vagyonából élt, és nem függött senkitől. Eckbert gyakran elkísérte magányos sétáira, és egyre bensőségesebb barátság fűzte őket egymáshoz.

Vannak órák, mikor az embernek nehezebbé esik a barátja előtt takargatni a titkot, melyet addig sok gonddal rejtett el; a lélek ellenállhatatlan ösztönzést érez ilyenkor, hogy teljesen föltárulkozzék, és megossza a másikkal a legbensőbb dolgokat is, hogy így a barátság még mélyebbé váljék. Az ilyen pillanatokban nyílnak meg egymásnak az érzékeny lelkek, ám némelykor az is megesik, hogy egyikük aztán visszaretten az ismeretségtől.

Már őszt volt, mikor egy ködös estén Eckbert barátjával és a feleségével, Berthával a kandalló tűzénél üldögélt. A láng éles fénye áthatított a szobán, és a mennyezetten táncolt. Az éjszaka feketén nézett be az ablakokon, és odakünn a fák reszkettek a nyirkos hidegtől. Walther panaszkodott, hogy visszafelé még hosszú út vár rá. Eckbert azt ajánlotta,

maradjon náluk; az éj egyik felét töltse velük meghitt beszélgetéssel, s azután alhat reggelig a ház egyik szobájában. Walther elfogadta a meghívást, akkor bort hoztak és az estebédet, fát raktak a tűzre, s a barátok beszélgetése is derüesebbé, meghittebbé vált.

Mikor leszedték a vacsoraasztalt, és a cselédek újra eltávoztak, Eckbert kézen fogta Walthert, és így szólt: Barátom, egyszer meg kellene hallgatnod a feleségem ifjúságának történetét, mely eléggé különös. — Szívesen, mondta Walther, és újból körbeülték a kandallót.

Pontosan éjfél volt, a hold ki-kipillantott az elúszó felhők mögül. Nem szabad tolakodónak tartanod, kezdte Bertha, de a férjem azt mondja, te olyan nemesen gondolkozol, hogy bűn lenne előled bármit eltitkolni. Ám ne tartsd mesének az elbeszélésemet, ha mégoly különösen hangzik is.

Egy faluban születtem, apám szegény pásztor volt. A szüleim háztartása nem volt a legfényesebb, nagyon gyakran azt sem tudták, hogy kenyeret honnan vegyenek. Ami azonban még ennél is inkább ekeserített, az volt, hogy apám és anyám gyakorta összeszólkoztak a szegénységük miatt, és ilyenkor keserű vádakkal illették egymást. Egyébkor pedig mindig csak azt hallottam, hogy én egy együgyű, ostoba gyerek vagyok, aki a legegyszerűbb dolgot sem tudja elvégezni — és valóban, mód fölött ügyetlen és szerencsétlen voltam, mindent kiejtettem a kezemből, nem tanultam meg se varrni, se fonni, a gazdaságban semmi hasznomat nem vették. Csak a szüleim nyomorúságát értettem meg kitűnően. Gyakran ültem a sarokban, és arról álmodoztam, hogyan segítenék nekik, ha váratlanul meggazdagodnék; hogyan boritanám el őket arannyal, ezüsttel, hogy örülnék a csodálkozásuknak. Azután szellemeket láttam felém lebegni, akik föld alatti kincseket földtek föl nekem, vagy kis kavicsokat kaptam tőlük, melyek drágakövekké változtak; egyszer, a csodálatos képzetek annyira elfoglaltak, hogy mikor aztán föl kellett kelnem, és segítenem vagy vinnem valamit, még sokkal ügyetlenebbnek mutatkoztam, mert a fejem zsongott a legkülönlegesebb ábrándoktól.

Az apám mindig nagyon dühös volt rám, hogy ilyen haszontalan kolonc vagyok a nyakán, ezért aztán gyakran bánt velem, kegyetlenül, és csak ritkán szólt hozzám barátságosan. Így lettem mintegy nyolcéves, és a szüleim komolyan el kezdtek foglalkozni azzal, hogy valamit csinálnom vagy tanulnom kellene. Apám úgy gondolta, csak makacsság vagy restség a részemről, hogy henyéléssel töltöm napjaimat, megelégette, és leírhatatlan fenyegetésekkel gyötört. De hogy ez sem használt, kegyetlenül megvert, és azt mondta, ez a büntetés mindennap meg fog ismétlődni, mivel én úgyis csak egy hasznavetetlen teremtmény vagyok.

Teljes szívből zokogtam egész éjszaka. Úgy éreztem, végtelenül elhagyatott vagyok, és annyira sajnáltam magam, hogy meg akartam halni. Rettegtem a virradattól, és egyáltalán nem tudtam, mihez kezdjek, azt kívántam, bárcsak mindenféle dologban jártas lennék és sehogysem értettem, hogy miért vagyok én együgyűbb, mint a többi ismerős gyerek. Közel álltam a kétségbeeséshez.

Mikor pirkadt, fölkeltem, és anélkül, hogy tudtam volna, mit teszek, kinyitottam kis kunyhónk ajtaját. A szabad mezőn álltam, és hamarosan egy erdőbe jutottam, melybe még alig szűrődött be a világosság. Egyre csak mentem, körül se néztem, nem éreztem a fáradtságot, mert mindig azt hittem, hogy apám utolér, és a szökésemen fölbőszülve, még kegyetlenebbül bánik majd velem.

Mikor ismét kiléptem az erdőből, a nap már meglehetősen magasán járt, és valami sötét dolgot láttam magam előtt, amit vastag ködtakaró borított. Hamarosan dombokra kellett fölkapaszkodnom, majd sziklák közt kanyargó úton mennem, mignem végül rájöttem, hogy bizonyára a szomszédos hegységben vagyok, s ettől aztán elfogott a félelem az elhagyatott vidéken. Mert én a síkságon még nem láttam hegyeket, és maga a pusztaság szó, hogy „hegy”, mikor beszélni hallottam róla, iszonyatosan csengett gyermeki fülemnek. Visszafordulni

nem volt merszem, hiszen épp a félelem hajtott egyre előre; gyakran néztem körül ijedten, ha a szél átfúj a fejem fölött a fák koronáján, vagy ha egy távoli reccsenés hangja ért hozzám a délelőtt csöndjében. Mikor végre aztán szénégetőkkel és bányászokkal találkoztam, és idegen kiejtésüket hallottam, a rémülettől majdnem eszméletlenül estem össze.

Falvakon vágtam át, és koldultam, mert már megéheztem és megszomjaztam — ha kérdeztek egészen jól boldogultam a válasszal. Négy napja gyalogolhattam, amikor egy kis ösvényre léptem, mely mind messzebbre vitt a nagy úttól. Körülöttem a szikláknak más, sokkal furcsább alakjuk volt. A szirtek úgy heverték egymáson, hogy látszólag az első szélroham összevissza dobálhatta volna őket. Nem tudtam, továbbmenjek-e. Addig éjszakánként mindig az erdőben vagy egy félreeső juhászkunyhóban aludtam, mivel épp a legszebb évszak ideje volt. Itt azonban nem leltem semmiféle emberi lakhelyre, és nem is reménykedtem, hogy ezen a vad vidéken találok ilyet. A sziklák egyre borzasztóbbak voltak, gyakran szorosan a legszédítőbb szakadék mentén vezetett az út, és végül már az ösvény is elfogyott a lábam alól. Teljesen elkeseredve sírtam, kiabáltam, s a sziklák szörnyűségesen verték vissza a hangomat. Aztán, hogy leszállt az éj, kerestem magamnak egy mohás helyet, hogy ott lepihenjek. Nem tudtam aludni, a legkülönösebb hangokat hallottam az éjszakában. Előbb azt hittem vadállatok, aztán hogy a sziklák közt a panaszos szél nyögése, majd hogy ismeretlen madarak. Imádkoztam, és csak későn, hajnaltájban aludtam el.

Az arcomba világító nappali fényre ébredtem. Elöttem egy meredek szikla tornyosult; fölkapaszkodtam a tetejére, azt remélve, hogy onnét fölfedezhetem a vadonból kivezető utat, s talán házakat vagy embereket is látok. Ám mikor ott fönt álltam, csakúgy mint körülöttem, mindenre köd telepedett, ameddig csak a szem ellátott. Az ég szürke volt és borús, és szemem egyetlen fát vagy tisztást sem tudott fölfedezni, de még bokrot sem, csupán azokat a cserjéket, melyek magányosan és bánatosan törekedtek fölfelé a szikla keskeny hasadékaiban. Leírhatatlan, micsoda vágyat éreztem, hogy megpillantsak egy embert, még akkor is, ha tartanom kéne tőle. Ugyanakkor az éhség is gyötört, leültem, és elhatároztam, hogy meghalok. Kis idő múlva azonban mégis győzött bennem az élniakarás. Föltápászkodtam, és könnyek közt, sóhajtozva gyalogoltam egész nap. A végén majdnem elájultam, fáradt voltam és kimerült, nem kívántam az életet, ám a haláltól is rettegetem.

Estefelé mintha kissé barátságosabbá vált volna körülöttem a táj, újraéledtek a gondolataim és a vágyaim, minden zsigeremben föltámadt az életösztön. Most a távolból egy malom zaját véltem hallani. Meggyorsítottam a lépteim, és milyen jól, mily könnyűnek éreztem magam, mikor tényleg elértem a sziklasivatag határát. Újra erdőket és réteket, távoli szép hegyeket láttam magam előtt. Olyan volt, mintha a pokolból a paradicsomba léptem volna, az elhagyatott vidék és saját szerencsétlenségem sem tűnt már egyáltalán olyan rettenetesnek.

A remélt malom helyett egy vízesésre bukkantam, ami persze jócskán csökkentette az örömöm. Tenyerembe éppen egy kortyot merítettem a patakból, mikor úgy tűnt, mintha a közelből halk köhögést hallanék. Még soha olyan boldog meglepetés nem ért, mint ebben a pillanatban. Közelebb érve az erdő szegleténél megpillantottam egy öregasszonyt, aki pihenni látszott. Csaknem tetőtől talpig feketébe volt öltözve, fekete kázmza fődte a fejét és az arca nagy részét is, a kezében mankót tartott.

Hozzáléptem, és a segítségét kértem. Ő leültetett maga mellé, kenyérrel és egy kevés borral kínált. Míg ettem, csikorgó hangján egy szent éneket énekelt. Mikor a végére ért, azt mondta, kövessem.

Nagyon megörültem az öregasszony hívásának, bármily különösnek tűnt is a hangja és egész lénye. Mankójával meglehetősen fűgén járt, ám az arca minden lépésnél úgy eltorzult, hogy eleinte mindig elfogott a nevetés. A vad szirtek messze mögöttünk maradtak, egy szép réten mentünk keresztül és egy hosszabb erdőn. Mikor kiléptünk az erdőből, a nap éppen lehanyatlóban volt. Soha nem fogom elfelejteni annak az estének a

képét, azt az érzést. Minden beleolvadt a bársonyos bíborba és aranyba, a fák koronája az alkonyat vörösébe ért, és a mezőkre csodálatos fény borult. Az erdő, a fák levelek nem mozdultak, a tiszta ég olyan volt, mintha a paradicsom tárult volna föl, és csak a források csobogása s időről időre a faágak keserédes suttogása törte meg a derűs csöndet. Fiatal lelkem most először sejtette meg a világot és annak dolgait. Magamról és vezetőmről megfelelkezve szemem és lelkem egyre az arany felhők közt szárnyalt.

Aztán fölkapaszkodtunk egy dombra, melyet nyírfákkal ültettek be. A magasból nyírekkel teli zöld völgybe lehetett látni, és lent a fák közt egy kis kunyhó bújg meg. Vidám ugatással közeledett felénk egy fürgé kicsi kutya, és nemsokára farkcsóválva ugrált az öregasszonyra, majd miután engem minden oldalról megnézett, vidám ugrándozással visszatért hozzá. Ahogy a dombról ereszkedtünk lefelé, csodálatos dalt hallottam, úgy tűnt, a kunyhóból — egy madár énekelt:

*Erdőmagány
Mily jó is, ha
holnap, mint ma
És még soká
Örömöm vagy,
Erdőmagány*

Ezt a pár sort ismételte szüntelen — ha le kéne írnom, olyan volt, mint mikor vadászskürt és schalmei* együtt szólnak messze a távolban.

Végtelen kíváncsiságtól hajtva, anélkül, hogy az öregasszony engedélyére vártam volna, beléptem vele együtt a kunyhóba. Már beállt a sötétség; mindenütt szép rend volt, egy faliszekrényen néhány kehely állt, az asztalon szokatlan formájú edények, és az ablaknál csillogó kalicka lógott, benne egy madár, s valóban ez énekelt az imént. Az öregasszony zihált, és köhögött, úgy tűnt, többé nem is tudja abbagyni, de aztán megsimogatta a kiskutyát, beszélt a madárhoz, mely csak a szokásos dallal válaszolt neki. Egyébként az öregasszony egészen úgy csinált mindent, mintha én ott sem lettem volna. Amint így figyeltem, valami borzongás futott át rajtam, mert az arca állandó mozgásban volt, s ráadásul az öregségtől a feje is reszketett, úgyhogy egyáltalán nem tudtam, valójában hogyan is néz ki.

Miután kipihente magát, lámpát gyújtott, megterített egy egészen kicsi asztalt, és föltálalta a vacsorát. Most nézett csak utána, hol is vagyok, és rám szólt, hogy üljek az egyik fonott nádszékre. Így hát leültem vele szembe, a lámpa kettőnk közt állt. Csontos kezét összekulcsolta, és hangosan imádkozott, miközben szokás szerint grimaszolt, amitől csaknem megint elnevettem magam, de nagyon vigyáztam, hogy föl ne mérgesítem.

Vacsora után ismét imádkozott, azután megmutatta az ágyamat egy alacsony és szűk kamrában. Ő a szobában aludt. Hamarosan elnyomott az álom, szinte elkábultam, de éjszaka néhányszor fölriadtam, és akkor hallottam, hogy köhög az öregasszony, beszélget a kutyával, meg közbe-közbe a madárral is, ami, látszólag álmában, mindig csak egy-egy szót énekelt a dalból. Mindez, az ablak alatt susogó nyírfák, meg a távolban egy csalogány éneke együtt olyan csodálatos volt, hogy úgy éreztem magam, mintha nem fölébredtem, hanem csak egy másik, még különösebb álomba estem volna.

Reggel az öregasszony ébresztett, és nem sokkal később dolgozni küldött. Fonom kellett, amit hamarosan megtanultam, s amellet gondoskodnom a kutyáról és a madárról. Gyorsan beleszoktam a háztartásba, a környező tárgyak egytől egyig ismerősökké lettek.

* Arab eredetű, 6—7 lyukú nádnyelven, Európában főként a lovagi zene révén ismertté vált hangszer. Az oboa és a klarinét őseként tartják számon.

Úgy éreztem, mindez így van jól, s többé nem is gondoltam rá, hogy valami furcsát találjak az öregasszonyon, eszembe sem jutott, hogy a lakás mesebeli helyen van, távol az emberektől, vagy hogy a madáron bármi rendkívüli is volna. A szépsége fölött nem tudtam napirendre térni, mert a tolla a szivárvány minden elképzelhető színében ragyogott. A nyakán és a begyén a leggyönyörűbb halványkék váltakozott a legtűzezebb vörössel, és mikor énekelt, büszkén fölfújta magát, s a tollai így teljes pompájukban mutatkoztak meg.

Az öregasszony gyakorta elment, és csak este tért vissza. Ilyenkor a kutyával elébe mentem, és ő gyermekének, lányának nevezett. Végül szívből megszerettem, minthogy lelkünk, különösen gyermekkorban, mindenhez hozzászokik. Esténként olvasni tanított, amit hamarosan megtanultam, és az olvasás aztán végtelen öröm forrása lett magányomban — volt ott néhány régi könyv, tele csodálatos történetekkel.

Ha visszagondolok, még mindig különös számomra az akkori életem. Emberi lényektől messze, mindig otthon, a kis családi körben — hiszen a kutya és a madár ugyanolyanok voltak nekem, mint egyébként csak a régi barátok szoktak lenni. A kutya különös nevét azóta sem tudom visszaidézni, pedig mily gyakran szölongattam annak idején.

Négy évig éltem így az öregasszonnyal, és tizenkét éves lehettem, mikor végre jobban megbízott bennem, és fölfedett előttem egy titkot. A madár ugyanis mindennap tojt egy tojást, melyben vagy egy szem gyöngy, vagy pedig egy drágakő rejtőzött. Már régóta figyeltem, hogy az öregasszony titokban tett-vett a kalickában, de nem nagyon foglalkoztatott a dolog. Most rám bízta a föladatot, hogy a távollétében összeszedjem ezeket a tojásokat, és furcsa alakú edényekbe gyűjtsem őket. Hagyott nekem ennivalót, és ezután már hosszabb ideig elmaradt, hetekig, hónapokig. Kis rokkám zümmögött, a kutya ugatott, a csodálatos madár énekelt, és amellet minden olyan csöndes volt a környező vidéken, hogy egész idő alatt egyetlen szélviharra vagy zivatarra sem emlékszem. Ember nem tévedt arrafelé, vadállat sem jött közel a lakásunkhoz, elégedett voltam, és dolgoztam nap nap után — talán akkor lehetne igazán boldog az ember, ha élte mindvégig ilyen zavartalan nyugalomban telhetne.

Abból a kevésből, amit olvastam egészen csodálatos meséket találtam ki magamnak a világról és az emberekről, s ezekben mindig mi szerepeltünk a barátaimmal: ha mulatságos emberekről volt szó, nem tudtam őket másként elképzelni, mint a kis spitzet, a fényes dámák olyanok voltak, mint a madár, az öregasszonyok, mind mint az én csodálatos öreganyám. Olvastam valamit a szerelemről is, és azután képzeletben csodás történeteket juttattam el. Elképzeltem magamanak a világ legszebb lovagját, fölruháztam minden kiválósággal anélkül, hogy minden fáradozásom dacára tudtam volna, hogyan néz ki: de azért igazán sajnáltam magam, ha már elmúlt a szerelme irántam. Ilyenkor azután gondolatban, de néha még fennhangon is hosszú, megható beszédeket intéztem hozzá, hogy újra elnyerjem a tetszését. — Hiába is mosolyogtok! Ma már persze mind fölötte állunk ezen ifjúkori évekknek.

Most már szívesebben maradtam egyedül, hiszen akkor magam voltam a ház úrnője. A kutya nagyon szeretett, és mindenben a kedvemben járt, a madár dalával válaszolt a kérdéseimre, rokkám szüntelenül serényen pörgött, és igazában soha nem vágytam arra, hogy bármi is megváltozzék. Mikor az öregasszony hazatért hosszú útjáról, megdicsért a gondosságomért, és azt mondta, hogy a háztartásban sokkal nagyobb a rend, amióta én is hozzátartozom. Örült a növekedésemnek, egészséges külsőmnek, egyszóval egészen úgy bánt velem, mintha az édes lánya lettem volna.

Nagyon jóra való vagy, gyermekem! — szól egyszer csikorgó hangján, ha így haladsz, mindig is jól megy majd sorod; ám soha nem boldogul az ember, ha a jó útról letér, s a büntetés, ha késik is, nem marad el. Akkor éppen nem nagyon figyeltem rá, mivel szüntelenül sürgölődtem-forgolódtam, nagyon élénk leány voltam; éjszaka azonban újra eszembe jutott mit mondott az öregasszony, és el nem tudtam képzelni, mit akart ezzel.

Minden szót meghánytam-vettem — alkalmasint olvastam is a gazdagokról — mígnem végül fölötltött bennem, hogy a gyöngyök és drágakövek talán valamiféle értékes dolgok lehetnek. Ez a gondolat hamarosan még világosabbá vált a számomra. De vajon mit akarhatott mondani a helyes úttal? Még mindig nem fogtam föl teljesen a szavai értelmét.

Ekkor tizennégy éves voltam — azért szerencsétlen az ember, mert az értelmét csak arra kapja, hogy lelkének tisztaságát elveszítse. Teljesen tisztában voltam vele: csak rajtam áll, hogy az öregasszony távollétében elvigyem a madarat és a drágaságokat, és velük együtt fölkeressem a Világot, amelyről olvastam. Akkor talán rátalálhatnék a világszép lovagra is, aki szüntelenül az eszemben járt.

Kezdetben ez a gondolat sem volt egyéb, mint a többi, de rokkámnál ülve akaratom ellenére újra meg újra visszatért, és annyira belefeledkeztem, hogy már láttam is magamat pompásan fölkesztve lovakok és hercegek körében. Amikor így elfeledkeztem magamról, aztán föltekintettem, és csak a kis lakást láttam magam körül, igazi csalódottságot éreztem. Egyébként, ha a munkámat elvégeztem, az öregasszony többet már nem törődött velem.

Egy nap gazdasszonyom újból elment, és azt mondta, hogy ez alkalommal a szokásosnál is tovább elmarad, mindenre alaposan ügyeljek, és okosan bánjak az időmmel. Valami furcsa szorongással búcsúztam tőle, mert úgy éreztem, hogy többé nem látom már. Sokáig néztem utána, és magam sem tudtam, mitől félek annyira; mintha anélkül, hogy világosan tudatában lettem volna, már készen állt volna a tervem.

Soha nem gondoskodtam olyan serényen a kutyáról és a madárról, mint akkor, s így még közelebb kerültek a szívemhez. Már néhány napja távol volt az öregasszony, mikor azzal a szilárd elhatározással keltem föl, hogy a madárral együtt elhagyom a kunyhót, és fölkeresem az úgynevezett világot. Félelem szorongatta a szívem, és megint inkább maradtam volna, de ez is ellenemre volt. Különös küzdelem zajlott a lelkemben; mintha két szellem tusakodott volna bennem. Az egyik pillanatban még oly szépnek találtam a csöndes magányt, majd aztán csodálatos sokszínűségével újból magával ragadott egy új világ képe.

Nem tudtam mihez kezdjek, a kutya föl-fölugrált hozzám, a napfény derűsen ömlött el a mezőkön, a zöld nyírek szikráztak. Az az érzésem támadt, hogy nagyon sürgősen cselekednem kell, így hát fogtam a kiskutyát és megkötöttem a szobában, azután a kalickát a madárral együtt a hónom alá vettem. A kutya forgolódott és vinnyogott a szokatlan bánásmód miatt. Könyörgő szemekkel nézett rám, de félttem magammal vinni. Még egy edényt magamhoz vettem, amelyben drágakövek voltak, a többit otthagytam.

Amint kiléptem velem az ajtón, a madár különös módon hátrafordította a fejét, a kutya pedig minden erejével azon volt, hogy kövessen, hiába.

Elkerülve a vad sziklák felé vezető utat, az ellenkező irányba indultam. A kutya mindegyre ugatott, szűkölt, ami mélyen megindította; a madár olykor-olykor dalba fogott volna, de hogy vittem, bizonyára nehezebbre esett.

Amint messzebbre jutottam, egyre gyöngébben hallatszott az ugatás, és végül egészen elhalt. Sirtam, és csaknem újra visszafordultam, de továbbhajtott a vágy, hogy valami újat lássak.

Már túljutottam néhány hegyen és erdőn, amikor beesteledett, és kénytelen voltam betérni egy faluba. Nagyon elcsigázott voltam, amikor a fogadóba léptem — szobát és ágyat adtak nekem. Viszonylag békésen aludtam, csak az nyugtalanított, hogy az öregasszonyról álmodtam.

Meglehetősen egyhangúan telt az utam, ám minél messzebb jutottam, annál inkább kínozott az öregasszony és a kis kutya képe; az járt az eszemben, hogy segítségem nélkül az állat bizonyára éhen pusztul majd, az erdőben járva meg gyakran azt képzeltem, rögvest elém toppan az öregasszony. Így, könnyek között, sóhajtozva haladtam utamon. Ha megpihentem, s a földre tettem a kalickát, a madár rögtön rákezdett csodálatos dalára, s ilyenkor élénken idéződött föl bennem a szép elhagyott vidék. Lám, mily feledékeny az

ember, úgy gondoltam hajdan, gyermekkori vándorlásom sem volt olyan keserves, mint ez a mostani, s azt kívántam, bárcsak az az idő jönne vissza.

Eladtam néhány drágakövet, és többnapos vándorlás után egy faluba jutottam. Ahogy beértem, elszállt minden bátorságom, megrémültem, és nem tudtam az okát. Hamarosan rájöttem azonban, hogy a szülőfalumban járok. Mélységesen megrendültem! Arcomon patakzottak a könnyek, amelyeket ezer különös emlék indított meg. Sok minden megváltozott, új házak épültek, mások, melyeket annak idején emeltek, már leomlottak, kiégett romokat is láttam. Minden jóval kisebb, szűkösebb volt, mint gondoltam. Kimondhatatlanul örültem, hogy annyi év után viszontláthatom a szüleimet. Megtaláltam a kis házat, a jól ismert küszöböt — az ajtó kilincse is éppolyan volt, mint régen, úgy éreztem, mintha csak egy nappal azelőtt nyomtam volna le. A szívem féktelenül kalapált, izgatottan nyitottam be — ám teljesen idegen arcok bámultak rám a szobából. A Márton juhász után érdeklődtem, és azt válaszolták, hogy a feleségével együtt már három éve halott. — Gyorsan visszahúzódtam, és hangos sírással hagytam magam mögött a falut.

Olyan szépen elgondoltam, hogyan lepem meg a szüleimet a kincseimmel. A különös véletlen folytán valóra vált, amiről gyermekkoromban álmodtam — és most minden hiába, nem tudnak már velem örülni, és amire leginkább vágytam egész életemben, örökre elveszett a számomra.

Egy barátságos városban kis kertes házat béreltem, és fölfogadtam egy gazdasszonyt. A világ nem tűnt oly csodálatosnak, mint elképzeltem, de valamennyire megfeledkeztem az öregasszonyról és a vele töltött időről, s mindent egybevéve igazán elégedetten éltem.

A madár már régen elnémult, ezért aztán megrettentem, mikor egyik éjszaka váratlanul újból rákezdett, mégpedig egy másik, megváltozott dalra. Így énekelt:

*Erdőmagány,
Ó hol vagy már!
Távol tőled
Régóta bár —
Nem feledlek
Erdőmagány!*

Egész éjjel nem tudtam aludni, minden újra fölidéződött bennem, és éreztem, most még inkább mint annak idején, hogy vétkeztem. Mikor fölkeltem, nem tudtam ránézni a madárra, mindenüvé követett a pillantása, szorongással töltött el a jelenléte. Föl sem hagyott többé a dallal, mind hangosabban, élesebben énekelt. Minél tovább figyeltem, annál inkább megrémültem. Végül kinyitottam a kalickát, torkon ragadtam, és elszántan összeszorítottam az ujjaimat. Ő könyörgően nézett rám, elengedtem, de már halott volt. — A kertben temettem el.

Ezek után a gazdasszonyomtól kezdtem félni. Azt gondoltam egyszer még meglöp, vagy talán meg is öl. Már régóta ismertem egy fiatal lovagot, aki igen tetszett nekem — neki adtam a kezem. — És ezzel Walther úr, végére is értem a történetemnek.

Akkor kellett volna látnod — sietett közbeszólni Eckbert —, a fiatalságát, a szépségét, hogy mily utolérhetetlen bájít kölcsönzött neki magányos neveltetése. Olyan volt számomra, mint egy csoda, és leírhatatlanul szerettem. Nem volt vagyonom, de szerelme által ilyen jómódba jutottam. Ide költöztünk, és eddig még soha, egyetlen pillanatra sem bántuk meg ezt a frigyet.

Fecsegésünk mélyen az éjszakába nyúlt — szólt ismét Bertha — térjünk aludni.

Fölállt, és a szobájába indult. Walther kézcsókkal kívánt neki jóéjszakát, és így szólt: Nemes hölgy, köszönöm, tisztán magam előtt látlak a különös madárral, vagy amint a kis Burkust eteted.

Walther is lefeküdt — csak Eckbert járt álmatlanul föl s alá a teremben. — Hát nem balga az ember? — szólt végül. Először azt akarom, hogy a feleségem elmesélje a történetét, most pedig már bánom, hogy bizalommal voltam — nem fog-e vele Walther visszaélni? Nem mondja-e el majd másoknak? Vagy, mert ilyen az emberi természet, nem vet-e szemet a drágaköveinkre, s alattomban nem sző-e terveket?

Eszébe jutott, hogy Walther nem búcsúzott tőle oly szívélyesen, mint természetes lett volna, ha ilyen bizalommal vannak iránta. Ha a lélekben egyszer gyökeret ver a gyanú, minden csekélységben megerősítésre lel. Később Eckbert elszégyellte magát, hogy derék barátját ilyen alantas gyanúval illette, ám mégsem tudott szabadulni a gondolattól. Egész éjen át így vívódott, s alig jött a szemére álom.

Bertha beteg volt, és nem jelent meg a reggelinél. Walther ezzel látszólag nemigen törődött, és a lovagtól is meglehetősen közömbösen búcsúzott el. Eckbert nem tudta mire vélni viselkedését. Meglátogatta a feleségét, az forró lázban feküdt, és azt mondta, bizonyára az éjszakai beszélgetés zaklatta föl.

Ezután az este után Walther csak ritkán fordult meg barátja várában, és ha el is jött, egy-két semmitmondó szó után távozott. Eckbertnek kimondhatatlanul fájt viselkedése; Bertha és Walther előtt titkolta ugyan, de nem lehetett észre nem venni zaklatottságát.

Bertha betegsége egyre komolyabbá vált, arcáról eltűnt a szín, a szeme lázban égett, s az orvos is gonderheltnék látszott. Egy reggel aztán az asszony ágyához hívatta a férjét, a szolgálokat kiküldte.

Kedves uram, kezdte, valamit el kell mondanom neked, ami ha mégoly csekélységnek tűnhet is, csaknem az örületbe kergetett, s fölemésztí az egészségemet. — Tudod, hogy bár gyakorta beszéltem a gyermekkoromról, minden erőfeszitésem ellenére sem tudtam soha visszaemlékezni a kis kutya nevére, akivel pedig oly sokat foglalkoztam. Azon az estén a búcsúzáskor Walther hirtelen így szólt hozzám: tisztán magam előtt látlak, amint a kis Burkust eteted. Véletlen csupán? Vagy kitalálta? Vagy tudja, és szándékosan említette meg? Hogyan függ össze a sorsom ezzel az emberrel? Igyekszem ugyan meggyőzni magam, hogy mindez csak különös képzelődés, de nem sikerül — egész biztosan nem az. Mit szólsz ehhez, Eckbert?

Eckbert mélyen megindulva nézte a feleségét, s némán gondolkozott, azután néhány vigasztaló szóval otthagya az asszonyt. Leírhatatlanul zaklatott állapotban járt-kelt egy félreeső szobában. Hosszú éveken át nem volt más társasága, mint Walther, s most ez az ember az egyetlen a világon, akinek léte nyomasztja és kínozza őt. Úgy érezte, derűs és könnyű lehetne az élete, ha félre tudná állítani az útjából. Fogta hát az íját, és hogy gondolatait elterelje, vadászni ment.

Viharos téli nap volt, magas hó borította a hegyeket, és lenyomta a fák ágait. Eckbert céltalanul bolyongott, a homlokát ellepte az izzadság, s hogy vadra sem lelt, rosszkedve egyre nőtt. Hirtelen mozogni látott valamit a távolban: Walther volt az, aki mohát gyűjtött a fákról. Eckbert anélkül, hogy tudta volna mit cselekszik, célba vette — Walther visszafordult, egy néma figyelmeztető mozdulatot tett, de a nyílvevő akkor már kirepült, Walther pedig elvágódott.

Eckbert megkönnyebbült, megnyugodott, ám iszonyatos érzés kezdte rögtön hazafelé kergetni. Hosszú utat kellett megtennie, mert messze betévedt az erdőbe. — Mire hazaért, Bertha már nem élt; halála előtt sokat beszélt Waltherről és az öregasszonyról.

Eckbert ezután hosszú ideig a legteljesebb magányban élt. Mindig is mélabús volt, mert nyugtalanította hitvese különös története, és rettegett attól, hogy valamilyen szerencsétlenség fog történni, most azonban teljesen meghasonlott. Szüntelenül barátja lebegett a szeme előtt, örök belső szemrehányások közt élt.

Hogy feledni tudjon, némelykor elment a szomszédos nagyvárosba ünnepségekre és társaságba. Szerette volna, ha egy barát kitölti a lekében tátongó űrt, ám mikor eszébe jutott Walther, visszarettent a gondolattól, hogy társra leljen, mert bizonyos volt benne,

hogy szerencsétlenséget hozna rá. Oly sokáig élt szépen, csöndesen Berthával, oly sok éven át élvezte Walther barátságát, és most mindkettőjüket oly hirtelen ragadta el a halál, hogy élete olykor inkább különös mesének, semmint valódi életűtnak tűnt számára.

Egy fiatal lovag, Hugo csatlakozott a csöndes, bánatos Eckberthez, aki iránt látszólag igaz rokonszenvet érzett. Eckbert rendkívül meglepődött: amilyen kevéssé gyanította, olyan gyorsan nyerte el a lovag barátságát. Ettől kezdve gyakran voltak együtt. Az idegen minden lehetséges módon a kedvében járt, egymás nélkül szinte már ki sem lovagoltak, minden társaságban találkoztak, egyszóval, elválaszthatatlannak látszottak.

Eckbert csak rövid pillanatokra volt vidám, mert tisztán érezte: Hugo szeretete csak tévedés lehet. Amaz nem ismeri sem őt, sem a történetét. Megintcsak ugyanazt a régi vágyat érezte — teljesen föltárulkozni, hogy így bizonyosodjék meg, a másik igaz barátja-e. Aggályai és félelme a megvetéstől azonban visszatartották. Némely órán annyira meg volt győződve saját hitványosságáról, hogy azt hitte, ember nem is méltathatja figyelmére, hacsak nem teljesen idegen. Ám mégsem tudott ellenállni a kísértésnek, s egy magányos lovaglason egész történetét barátja elé tárta, és azután megkérdezte tőle, tud-e egy gyilkost szeretni. Hugo megindultan igyekezett vigaszt önteni a lelkébe, s Eckbert könnyebb szívvel követte a városba.

Úgy tűnt azonban, az a végzete, hogy a bizalom órájában mindjárt gyanú ébredjen benne, mert alig léptek a terembe, a számtalan gyertya fényében már visszatetszőnek látta a barátja arcát. Atsuhanni vélt egy kaján mosolyt és föltűnt neki, barátja szótlanúsága, hogy őt észre sem veszi, míg a többi jelenlevővel sokat beszélget. Volt a társaságban egy idős lovag, aki mindig Eckbert ellenségének mutatkozott, s mindig tüntetően érdeklődött Eckbert felesége és a vagyona után. Ehhez a lovaghoz csatlakozott most Hugo, és félrehúzódni látta gyanúját, úgy vélte, elárulták, és rettenetes indulat lett úrrá rajta. Miközben még mindig abba az irányba szegeződött a tekintete, egyszer csak megpillantotta Walther arcát, annak minden vonását, oly jól ismert alakját. Továbbra is arrafelé nézve most már bizonyos volt benne, hogy nem más, mint Walther beszélget az öregemberrel. — Iszonyata leírhatatlan volt; magán kívül rohant el, még azon az éjszakán elhagyta a várost, és sok bolyongás után visszatért a várába.

Nyughatatlan lélekként járt szobáról szobára, nem volt gondolat, ami megnyugtatta volna, fejében szörnyűségesebbnél szörnyűségesebb képek kergették egymást, s nem jött álom a szemére. Gyakran azt hitte, már megőrült, és mindez csak a képzelete szüleménye. Azután újból eszébe jutott Walther haláltusája, és még rejtélyesebbé vált számára az egész. Elhatározta, hogy útnak indul, hogy újra rendezni tudja a gondolatait; a barátság eszméjét, a társaság utáni vágyat örökre föladta már.

Csak ment, anélkül hogy tudta volna milyen úton, a vidéket, amerre járt, amúgy sem igen nézte. Amikor már néhány napja így, lóhalálában nyargalt egyre csak előre, váratlanul egy sziklarengetegben találta magát. Látta, eltévedt, s a kivezető utat sehol sem találta. Végül találkozott egy öreg paraszttal, aki egy vízesés melletti ösvényre vezette. Eckbert hálából néhány pénzdarabot akart adni neki, ám a paraszt kiverte őket a kezéből. — Esküszöm, szólt Eckbert magában, megint el tudnám hitetni magammal, hogy ez itt senki más, mint Walther. — Akkor újra odanézett, és az csakugyan nem volt más, mint Walther. Eckbert megsarkantyúzta a paripáját, és vágatott réteken és erdőkön át ahogy csak bírt, míg a ló kimerülten össze nem rogyott alatta. Eckbert mitemsem törődve ezzel, gyalog folytatta az útját.

Alvajáróként kapaszkodott föl egy dombra, s mintha a közelből ugatás ütötte volna meg a fülét. A nyírfák közbesusogtak, és csodálatos hangon egy dalt hallott énekelni:

*Erdőmagány,
Jó itt újra.
Irígy nem bánt*

*Erre sem jár;
Oltalmam vagy
Erdőmagány.*

Ekkor Eckbert elméje és érzelmei teljesen fölmondták a szolgálatot. Nem találta a rejtély kulcsát — most álmodik, vagy egykor régen álmódott egy Bertha nevű asszonyról? A csoda egybemosódott a valósággal, elvarázsolt világ vette körül, és ő nem volt ura a gondolatainak, az emlékeinek.

Egy hajlott hátú, mankós öregasszony kapaszkodott a dombon fölfelé. — A madaramat hozod? A gyöngyeimet? A kutyámat? kiáltott Eckbertre. Látod, a bűn magában hordja a büntetést. A te Walther barátod és Hugo sem volt más, mint én.

Magasságos Isten! — mondta csöndesen maga elé Eckbert — micsoda irtózatos magányban töltöttem el akkor az egész életem!

Bertha pedig a húgod volt.

Eckbert a földre rogyott.

Miért hagyott el álnok módon? Ha nem teszi, minden szépen és jól végződött volna, hiszen a próbaidőt kiállta már. Egy lovag lánya volt, s az nevelését egy pásztorra bízta — az apád gyermeke volt.

Miért kísértett mindig ez a szörnyű gondolat? — kiáltott föl Eckbert.

Mert kora ifjúságodban egyszer hallottál atyádnál arról beszélni, hogy egyik lánya a felesége miatt nem nevelkedhetett nála, hiszen egy másik asszonytól született.

Eckbert megzavarodva, halálra váltan hevert a földön. Tompán, elmosódottan hallotta csak, amit az öregasszony beszélt, ahogy a kutya ugatott, és ahogy a madár egyre a dalát fújta.

*

Rövid szünet után Clara így szólt: Látja, kedves Anton, hogy mindnyájunk szemében a titkos borzadály könnyei csillognak, és úgy hiszem nagyrészt beváltotta Phantasusa ígéretét. De engedje meg, hogy megkérdezzem: a saját története ez az elbeszélés, vagy utámköltés?

Nyugodtan saját alkotásomnak tarthatom, válaszolt Anton, hiszen nem emlékszem, hogy másutt olvastam volna hasonló történetet, és úgy hiszem, a föladatnak az is része volt, hogy csak magunk kitalálta meséket adhatunk elő — én legalábbis így értettem —, és remélem, ma minden barátom követi majd a példámat.

Ne ígérd meg ezt így általánosságban, vetette ellen Friedrich.

Természetesen, folytatta Anton, ha az ember pontosan el akarná mondani, milyen gyermekkori emlékek, milyen olvasás közben vagy teljesen jelentéktelen szóbeli elbeszélésekből megragadt képek állnak össze ilyen, úgynevezett eredeti művekké, úgy abból megint egyfajta különös, mesészerű történetet kerekíthetne.

Szörnyű, mondta Ernst, ha az ilyen apróságokat nagyon komolyan vesszük. Emlékszem, egy társaságban gyatra és sóltan anekdotákat adtak elő rosszul, s ezeket azután éppolyan savanyúan, borzalommal bírálgatták. Még ha ehhez hasonlótól itt nem is kell tartanunk, inkább szeretném, ha szép bíráink nem foglalkoznának túlzottan sokat a talajjal, melyből költeményeink sarjadnak; egy jelentéktelen álom, ha kicsit is megzavarják, könnyen teljesen hatását vesztheti.

A kérdésem, válaszolt Clara, nem kritikai érdeklődésből fakadt, hanem én — s ez talán gyengém is — igen sokra becsülöm egy költemény eredeti formáját, mert az invenció ereje számomra — a főnti művészetről a legnagyobb tisztelettel szólva — olyan egyedülállóan tűnik, hogy az a költő érdekel különösen, aki nem utánoz, hanem elsőként

mutat meg olyasmit, ami megragadja a képzeletünket. A drámai költő esetében, ha valóban az, az alkotás művészetének minden bizonytalansággal egy másik fajtája jelentkezik mint az elbeszélőnél, hiszen természetesen szívesebben írtam volna én is inkább egy jelenetet az „Ahogy tetszik”-ből, mint a vígjáték alapjául szolgáló novellát. Az elbeszélő tárgyát, ha érdekes, földíszítheti és megemelheti, hogy az átalakítással ízlését és művészetét bizonyítsa, mégis szeretem megkérdezni: vajon kinek jutott elsőként eszébe a dolog, abban az esetben, ha az valójában nem történt meg?

Szívesen adok igazat Önnek, annál is inkább, mert talán így bátrabban fordulhatok a költeményemmel Önökhöz, hiszen legalább saját eredeti alkotásomnak tarthatom. Annyan természetesen nem, hogy a Vénusz elvarázsolt hegyéről való elképzelés általánosan elterjedt volt a középkorban, ám a Tannenhäuserről szóló költeményt annak idején, úgy, mint most, még nem olvastam. Ugyanilyen kevésbé ismertem a Nibelungokat, hanem csak a „Hősök könyvét”, melynek előszavában esik szó egy hűséges Eckartról, aki az ifjú Harlungokat védelmezi, és aki azután Hans Sachsnál és más költőknél gyakran közmondásosan fölbukkan, és aki mindig Vénusz-hegy előtt áll őrt. Ezekből az általános, határozatlan képekből — melyekhez még hozzávettem, és átalakítottam a hírhedt hammelni patkányfogó legendáját — született a következő költemény:

A hűséges Eckart és a Tannenhäuser

*A hős herceg, kinek
Burgundia hazája
Vad ellenségre lelt
A sík vidéket járva.*

*Szól: engem ellen űz,
Bátorságom elillan,
Barátim holtra váltan,
Szolgám mind menekül!*

*Már nem mozdulhatok, ha
Fegyvert nem bír e kéz.
Hol késik, hol maradbat
Eckart, a hű vitéz?*

*Máskor véres csatában
Mindig mellettem állt,
De most inkább magában
Vigyázza otthonát.*

*Már elborít az ellen,
Elfognak, vár a vég —
Irbám gyáván nem mentem,
Itt balnom kell ma még!*

Tömöry Anna fordítása

A rossz botránya

Szeretném elmondani, mennyire hálás és egyúttal meghatott vagyok, amiért itt lehetek ebben a közösségben, mely summázata atyáim házának. No meg azért is, mert hozzászólásom tiszteletadás lesz kollégám, barátom és valamennyiünk mestere, Emmanuel Lévinas előtt.

A téma, amelyen osztozunk, kihívást jelent a bizonyosságok, a dogmatikus hitek számára, és arra késztet, hogy szembenézzünk a bennünk lévő zűrzavarral. Ezért azután előadásomban kétségtelenül nem fogják felismerni valamely bevett tradíció bélyegét. Mert ha van is néhány jól felépített hagyományunk az erkölcsi rossz, a morál vonatkozásában, semmi hasonlóval nem rendelkezünk az elszenvedett rosszat, a szenvedést — más szóval inkább az áldozat-embert, mint a bűnös embert illetően. A bűnös ember sok beszédre ad okot, az áldozat sok hallgatásra.

Először tehát azt szeretném fontolóra venni, ami valóban botrány a gondolkodás és kihívás a hit számára, azaz éppen azt a rosszat, amelyet az erkölcsi rossz nem foglal magában.

Erkölcsi és fizikai rossz

Úgy vélem tehát, azzal kell kezdenünk, hogy a fizikai rosszat a maga legtisztább formájában mutatjuk fel újra: ki kell fejtenünk abból a közetrétegből, amelyet általában véve rossznak hívnak. Következésképp szembe kell helyezkednünk azzal az irányzattal, amely ugyanabba a rubrikába sorolja az „erkölcsi rosszat” és a „fizikai rosszat”. Készen kell állnunk arra is, hogy utóbb eltöprengjünk azon, miféle erők ösztönöznek minket arra, hogy folyvást újraalkossuk a rossznak ez a zavaros-homályos képét.

Az erkölcsi rossz oldaláról a feltételek jól ismertek: először is szükséges egy cselekvő alany, aki tetteiért felelősnek minősíthető: ez a tulajdonítás mozzanata; azután egy, a közösség által elismert etikai kód megszegése: ez a vádolás mozzanata; végül pedig az elmarasztalás alkalmazása: ez a büntetés mozzanata, mely viszont, ne feledjük, már szenvedést vált ki. A fizikai rossz oldaláról mások a feltételek: a tulajdonítással a szenvedés áll szemben; a vádolással és a vádlóval az áldozat és hóhéra; a feddés és a büntetéssel a panasz és a siralom. Akkor hát miért keveredik össze ez a kétféle, egymástól olyannyira különböző tapasztalat? Pusztán nyelvünk gyarlósága folytán? Részben kétségkívül igen; a filozófusokat emlékeztetném itt a kanti döntésre *A gyökeres rosszról* szóló tanulmány elején, miszerint különbséget kell tennünk a *das Böse* és a *das Übel* között. Ám eltekintve attól, hogy Kant sokat beszél a *das Böse*ről, míg semmit sem mond a *das Übel*ről, további magyarázatra vár, miért oly nehéz különbséget tenni e két fogalom között. Azért-e vajon, mert a kétféle tapasztalat rendkívül átjárja egymást? Ez sem vitatható. A kínlás valamiképpen valóban a cselekvés következménye, amennyiben az ember szenvedést okoz a másik embernek; a gonoszság, az erőszak szenvedést okoz. Ezenfelül a szenvedés, amint azt a francia *peine* szó (*büntetés, szenvedés — a ford.*) is jelzi, „jogosan” következik — legalábbis így hiszik az emberek — a cselekvésből. Már csak e két ok miatt is annyira keveredik a rossz két formája, hogy felvetődhet a kérdés, milyen rész jutna igazából a fizikai rossznak, ha sikerülne kiküszöbölnünk azt a hihetetlen mennyiségű szenvedést, amit az ember okoz az embernek. Úgy vélem azonban, mélyebben kell keresnünk az okot, amely a rossz egységének állandó

újraalkotását indokolja. Mintha csak ugyanazok a démonikus erők szülnék a rossz elkövetését és a rossz elszenvetését, mintha a rossz misztérium lenne, valamiféle *Ungrund*, amelyből mindössze két letört darab bukkan a felszínre, a rosszat tevés és a szenvedés.

Ez az utóbbi vélekedés indított az alábbi elmélkedésre. Mi is hát az, ami úgy lép fel, mintha a rossz két alakzatának összekeverésére felügyelne? Véleményem szerint a *mítosz*. A mítosz ellenállása bennünk; ezért tudjuk olyan nehezen elválasztani a fizikai rosszat az erkölcsi rossztól. Azért hangsúlyozom annyira ezt az összefüggést, mert úgy vélem, hogy a Biblia a mítosszal ellentétes irányba vezet minket. Mítoszon természetesen gondolkodásmódot értek, amely jóval alapvetőbb, mint a folklór vagy a legenda, vagyis az alapvető, nagy elbeszéléseket, amelyek a rossz problémájának viszonylatában a következő három jeggyel rendelkeznek: először is elmondják, hogyan kezdődött minden (kiemelem a *minden* szót); a mítosz megkülönböztetés nélkül átfogja az *etboszt* és a *kozmoszt*; ez történik például a babiloni mítoszokban, amelyek egyetlen átfogó elbeszélésben számolnak be a világ születéséről és egyazon lélegzettel az ember nyomorúságos sorsáról. Másodsor, ahogyan a mítosz nem tesz különbséget az *etbosz* és a *kozmosz* között, ugyanígy nem különíti el a jót sem a rossztól. Minden dolgok forrása túl van jón és rosszon. Ám a legfontosabb az — hangsúlyosan említém a mítosznak ezt a harmadik jegyét, amivel a bibliai gondolkodás állandó vitát folytat —, hogy a mítosz arra kényszerít, hogy minden problémát az *eredet* felől gondoljunk el: mint mondtuk, minden dolgok eredete, a jó és rossz eredete felől. Ennél fogva a mítosz sajátossága az, hogy visszalépésre késztet, noha a rosszal kapcsolatban éppen ez a probléma, hogy előre, mondhatni, a jövő irányában kell gondolkodnunk. Erre a későbbiekben még visszatérek. Előtte azonban még hangoztatni szeretném, milyen ereje és súlya van az eredetre irányuló gondolkodásnak, hogy kellőképpen mérlegelhesük, milyen árat kell fizetnünk azért a gondolkodásért, amely lemondana az eredet kérdéséről.

A mítosz mint válasz

A mítosz ereje minden bizonnyal abban áll, hogy (ellentétben irracionális megjelenésével) látszólag magyarázattal szolgál; így például választ akar adni a panaszra, midőn az már az isteneknek szegezett kérdéssé magasodik. Miért van a rossz? Miért van annyi rossz? Miért éppen én? Miért a gyermekeim? Miért éppen a gyermekek? (A hindu gondolkodásban a gyermekek halála összegezése a rossz valamennyi arculatának, a rossz gyámköve.) S végtére is: a mítosz válaszol. Ha összehasonlító jellegű kutatásokba bocsátkozunk (mint jó magam a Mircea Eliade-féle *A vallás enciklopédiája* egyik szócikkében), a mítosz úgy tűnik fel, mint válaszok és magyarázatok mesés laboratóriuma. Nincs olyan hipotézis, a legmélyebbtől a leghóbortosabbig, amellyel ne próbálkoztak volna, hogy magyarázatot adjanak a rossz eredetére. Úgy tetszik tehát, hogy a gondolkodási struktúráként felfogott mítoszt az a törekvés jellemzi, hogy minél több választ nyújtson a „miért” kérdésére. Ezért olyan maradandó, ezért éli túl jóval az úgynevezett primitív gondolkodást. A mítikus magyarázat utat tör magának nyugati kultúránkban, főként a gnózis révén, amely évszázadokon át több kultúrára is kisugárzott. Emlékszünk a manicheusok kérdésére: *unde malum?* — honnét jó a rossz? amelyre Szent Ágoston válaszolni igyekszik. Az eredetre vonatkozó, makacsul visszatérő kérdés dominál Leibniz, sőt Hegel racionális theodiceájában is: gondoljanak csak „az ész cselének” hegeli témájára, amelyről Leopold van Ranke azt mondta, hogy „méltatlan Istenhez és méltatlan az emberhez”. Az eredet kérdése behatol még az olyan, a racionális theodiceákkal szemben álló gondolkodásba is, mint amilyen Karl Barthé, aki mesterem volt és sok szempontból ma is az. A nagy protestáns teológus számára a rossz a „semmi” (*das Nichtige*), amely nem Isten műve, mivelhogy mindaz, amit Isten tesz, jó: a rossz, Barth szavával, Isten „balkezeből” származik, és minden realitása abban van, hogy Isten nem akarta

a létezését, ám éppen e nem akarás által létezik. E különös metafora Isten „balkezéről” jól érezteti a mítosz erejét, a szüntelen visszatérést a „Hogyan kezdődött?” kérdéséhez.

Korábban mondtam, hogy a héber gondolkodás, legalábbis fő vonulatában, teljes erejével szembeszegül az eredet felé hajló gondolkodással, ám mégsem tudja kivonni magát alóla, oly nagy a mítosz meggyőző ereje; még ha fel is bomlasztja, mint arra a későbbiekben rámutatunk, a maga módján újratekinti a mítosz csáberejét a fizetség témájának formájában. A fizetség szintén egyfajta theodicea: azért szenvedsz, mert bünt követted el. Itt a magva annak, amit Hegel Kanttal szembehelyezkedve morális világnézetnek nevez. Nos, valóban ez a morális világnézet határozza meg nagyrészt a próféták átkozódásait, és lényegében a deuteronómikus történetírást is. A Jób könyvének középpontjában éppen a fizetség eszméjének válsága áll. A Jób könyve gondolatkísérletnek tekinthető, amely hipotézisül a teljesen igazságtalan szenvedés felgyülemelését választotta. A fizetség tétele már magán e hipotézisen megtörik. A „bölcesség” itt a mítoszéval ellentétes gondolati vonal kiteljesedését jelzi, amennyiben a fizetség témája újratekinti a mítosz gondolati struktúráját egy olyan történelem- és világfelfogáson belül, amely gyökeresen ellentétes a mítosszal. A bölcesség azt a két oldalról is megközelíthető vitát hozza felszínre, amelyben az ember perli Istent, amint Isten is folyamatosan perli az embert. A bölcesség, amidőn lerombolja a fizetség tézisé, mézítelen mivoltában mutatja fel a rossz botrányát: az áldozat nem nyerhet vigaszt — legalábbis nem a mítikus gondolkodás vonulatán belül.

Túl a fizetségen

A héber gondolkodás így megítélésem szerint a következő kérdést veti föl: hogyan gondolkodjunk a mítosz *ellenében* és fizetségen *túl*? A kérdés három téma átgondolását kívánja meg:

Az első téma: milyen árat kell fizetnünk az olyan gondolkodásért, amely eleve lemondott volna a „miért” kérdéséről? A válasz első fele szerintem ez: az ilyen gondolkodás számára a rossz a cselekvés, nem pedig az elmélet kategóriája. A rossz az, ami ellen felvesszük a harcot, amikor lemondtunk arról, hogy megmagyarázzuk. Nos, be kell vallanunk, hogy ez az ár magasabb, mintsem feltételeznénk: ily módon a rosszal mint megmagyarázhatatlan adottsággal, yers ténnyel kerülünk szembe; utalnék itt Emmanuel Lévinas egyik régi témájára, amelyet *A Másik és az idő* elején fejtett ki (négy előadás Jean Wahl filozófiai kollégiumán, 1947-ben); ez a létező nélküli létezés témája, ha azt a lényt nevezzük létezőnek, aki felbukkan, majd pedig átalakítja a létezés pusztá ténnyé szabad és önkéntes aktussá; a létező nélküli létezés a yers „van”. Nem ez-e magának a rossznak az ábrázolata, „figurája”? A rossz van. De nem tudom megmondani, miért. Úgy tetszik, hogy a nem tudás ilyen bevallása jelentős felszabadító értékkel rendelkezik. Megemlítem itt Kuschner rabbi mélyreható könyvecskéjét: *When bad things happen to good people*. A lelkek igazi pásztora így szól azokhoz, akik szenvednek, s akik oly hamar készek arra, hogy valamely ismeretlen vétek elkövetésével vádolják magukat: Isten bizonyosan nem akarta ezt; nem tudom, miért; nem tudom, miért...

Úgy vélem, ez az eredetről való nem tudás szilárd bibliai alapokkal rendelkezik. Tekintsünk el ideiglenesen a Genézis első tizenegy fejezetétől. Ahogy én látom, a Biblia stílusát általában véve az isteni és az emberi cselekvés közötti mélyen konfliktusos szerkezet határozza meg, mintha csak a Biblia a dolgoknak kizárólag azt a rendjét ismerné, amelyben a cselekvés valamely *már ott lévő* ellenállásba ütközik. Láthatóan ez a konfliktusos szerkezet igazgatja valamennyi irodalmi „műfajt”, amely beleszólt a Bibliába.

Így például a felhívás szintjén hangzik el a parancsolat: „Ne ölj.” A parancsolat

előfeltevése ez: már *van* ölés. Ugyanezt erősíti meg a narratív „műfaj”. A történelem lényegét tekintve vérben és könnyekben zajlik; a testvérgyilkosság minden jel szerint ősi dolog; bizonyos értelemben az az első rossz, amikor Káin megöli Ábelt. A bibliai elbeszélések során a testvérek közötti viszonyról egyre másra kiderül, hogy gyilkos ellentétek feszítik. E tekintetben egyetértek Robert Alter amerikai zsidó exegeta véleményével, amelyet *The Art of Biblical Narrative* (Az elbeszélőművészet a Bibliában) című könyvében fejtett ki. Az elbeszélés fő forrása, mondja, egyfajta időeltolódás, amelyet az isteni szándék és az emberi ellenszegülés közötti, mindig újratermelődő eltérés határoz meg; nincs olyan történet a Bibliában, amely ne utalna valahogyan valamilyen végzet elkerülhetetlenségére (itt emlékeztetnék Isaiah Berlin különbségtevésére az elkerülhetetlen és a szükségszerű között), amit tehát R. Alter emberi ellenszegülésnek, engedetlenségnek nevezett. Ez az állandó előfeltevésként szereplő eltérés teszi, hogy a rossz mindig már jelen van.

A panasztól a dicsőítésig

A prófécia „műfaja” nem ellentétes ezzel a narratív szerkezettel: a prófétai beszéd mindenekelőtt a „*mondj ellene...*”. A vigasztalás csak ezután jön. A himnusz viszont, amely keresztül-kasul átjárja a Bibliát, de igazából a Zsoltárban sűrűsödik össze, a panasz és a dicsőítés alapvető polaritására épül. Bizonyos, hogy a panasztól a dicsőítés felé irányuló mozgásról van szó — erre még visszatérünk — ám a panasz, mint a diskurzus ősi strukturáló tényezője *már ott van*, és sohasem küszöbölhető ki teljesedjen. Felmerülhet az ellenvetés, hogy a Biblia teremtésmítoszt foglal magában. Ez igaz. A teremtésről szóló bibliai elbeszélések azonban alapvetően különböznek azoktól a mítoszoktól, amelyekből bizonyos elemeiket kölcsönzik, amennyiben nagyszabású előszót alkotnak ahhoz a drámához, amely lényegét tekintve a jövő felé fordul, egészen pontosan Ábrahám kiválasztásához a Genézis 12. könyvében. Ebben az értelemben jelzik egy olyan emberiség lehetőségét, amely eredetétől fogva szembekerült a rosszal. Túlmelve ezen, felvethetjük azt a kérdést is — bár nem tudom, Emmanuel Lévinas egyetért-e velem ezen a ponton —, hogy vajon a *tohuwabohura* való utalás nem azt jelenti-e, hogy a rossz az eredendő káosz képében *már* mindig *jelen van*: vele küzd meg a teremtés aktusa, amely a megváltás aktusának kezdete.

Nézeteimet nemrég megerősítette Northrop Frye nagyszerű könyve, a *The Great Code*. Northrop Frye nem exegeta, hanem irodalomkritikus, aki a saját Biblia-értelmezését adta elő angol szakos egyetemi hallgatóknak az angol irodalom jobb megértése érdekében, mely irodalmat, mint tudjuk, átítatja a bibliai gondolkodásmód. Nos, *A nagy kódex* — a kifejezés William Blake-től való — a teljes bibliai szimbolika alapvető bipolaritásán nyugszik. A negatív alakzatok állandóan szembe vannak állítva a pozitív figurákkal, mely utóbbiak a Genézistől az Apokalipszis felé tartó, emelkedő fejlődésvonal szerint rendeződnek el. Ezek a negatív figurák a káosz, a kígyó, az egyiptomi fogság, a tengeri környezet a maga lényegi ellenségességével és szörnyeivel, az elhurcoltatás, a szenvedő szolga, Krisztus keresztje, a történelem démonikus figurái (Edom, Róma stb.). Northrop Frye úgy látja, hogy az először zsidó, majd keresztény kánon szerint szerveződő Bibliát egyetlen nagy, felfelé irányuló mozgás hatja át, amelynek megvannak a magaslati és mélypontjai az U alakban elrendeződő figurák sorában, ahol a pozitív végletek megfelelnek azoknak a negatív végleteknek, amelyeket az imént soroltunk fel röviden. Ha tehát az olvasás során figyelmet szentelünk a Biblia alapvető szimbolikájának és annak a tipológiai kapcsolatnak, amely összefűzi a figurákat, a figurális bipolaritást, ha szabad így kifejezni, nem más, mint a bibliai beszédmód előfeltétele. Ám ebben a kétpólusú strukturában az a lényegi áramlat, amely előreviszi a figurák mozgását, mindig maga mögött hagyva a rosszat — és ezt a mozgást a Messiás alakja polarizálja.

Dacára, hogy...

Az elmélkedés második témája: mit is jelent az előre, a jövő felé irányuló gondolkodás azon az áron, hogy hallgatunk arról, ami mögöttünk van, vagyis az eredetről. Mindenekelőtt, mint már említettük, annyit jelent, hogy a rosszat a gyakorlat dimenzióján belül tartjuk. A rossz, ismétlem, az, ami ellen harcolunk: ilyen értelemben nincs más kapcsolatunk vele, mint az hogy „ellene” vagyunk. A rossz az, aminek nem lenne szabad lennie, de nem tudjuk megmondani, miért van. A rossz a „nem szabad lennie”. Hozzátenném még: a rossz a „dacára, hogy”... kategóriája. Pontosan ez a hitben rejlő kockázat: „ellenére” hinni; Tillichnél, az általam csodált protestáns teológusnál meglehető ennek a „dacára, hogy...” kategóriának a kifejezett felismerése. Ennyiben a teológus az átlaghívő autentikus tapasztalatáról ad számot: úgy vélem, közülünk senki sem állítaná, hogy azért hisz Istenben — ha hisz benne — hogy megmagyarázza a rosszat. Ha faggatjuk egymást, előbb-utóbb mindannyian bevalljuk, hogy mindig valaminek dacára vagyunk hívők. (Ismerek egy kis keresztény közösséget, amely — egyébként trinitárius struktúrájú — hitvallásában minden egyes szakaszt azzal kezd: ennek ellenére, annak ellenére hiszek... három ízben valaminek az ellenére.) Nos, nem arról a mozgásról van-e szó itt, amelyet fentebb felismertünk a Bibliában, vagyis a Genezistől az Apokalipszis felé irányuló mozgásról? Ennek a felfelé mozgásnak a ritmusát nem a sorozatos „valaminek ellenére” szabja-e meg, amely rendre az „azért, mert” helyére kerül? Akárhogyan is álljon a dolog ezzel a hasonlósággal a hit és az Írások szerkezete között, meggyőződésem, hogy aki képes kijelenteni, hogy a rossz ellenvetése dacára hisz, az megleli Istenben felháborodásának forrását és nem keres nála enyhületet a magyarázat iránti éhére.

A harmadik téma: végül is merhetem-e állítani, hogy ezen a valami „ellen” és valami „ellenére” való hiten túl, amelyet a Bibliából különféle tanításokat leszűrő közösségek gyakorolnak, titkos tér nyílik egyfajta személyes jellegű bölcsesség számára, amelyet nem lehet tanítani a többieknek anélkül, hogy meg ne hamisítanánk vagy ne misztifikálnánk?

Mit sem mondhatunk másoknak a szenvedésükről. De azt talán mondhatjuk, összevetve a saját szenvedésünkkel: így legyen. Még egyszer hangsúlyozom, ezt nem lehet tanítani, különben a másikat az önvád és az önpusztítás felé vezetjük. Ki merem mondani, hogy a gondolatnak és a szívnek ez a mozgása valósul meg a Jób könyvének konklúziójában. Mert mi mást bánna meg az igaznak feltételezett Jób, ha nem azt, hogy panasszal élt? Ekkor, de csakis ekkor érthetjük meg, milyen értelemben mondatik Jóbról: eljutott odáig, hogy „ingyen”, „ellenszolgáltatás nélkül” szereti Istent, hogy ezáltal a népmesék Sátánja elveszítse a történet elején kötött fogadást. Ingen szeretni Istent annyit jelent, hogy kilépek a fizetség ciklusából, amelynek a siralom, vagyis míg sorsom igaztalanságát panaszom, foglya marad. Talán ez a végső válasz a rossz „problémájára”: elérni azt a pontot, amikor lemondunk a vágyról, arról a vágyról, amelynek sebéből felfakad a panasz; lemondani arról, hogy erényeinkért jutalomban részesüljünk, lemondani arról, hogy megkíméltesünk a szenvedéstől; lemondani a halhatatlanság utáni vágy infantilis összetevőjéről, amely úgy fogadtatná el önnön halálunkat, mint ama negativitás egyik aspektusát, amelyet Karl Barth így nevezett: *das Nichtige*. E bölcsesség horizontján belül talán összetalálkozhat a zsidó és a keresztény Nyugat és a buddhista Kelet, hiszen mindkettő jócskán előrehaladt a fájdalomnak és a lemondásnak ugyanazon az útján.

Mindazonáltal nem szeretném különválasztani a bölcsességnek ezeket a magányos tapasztalatait a rossz ellen folytatott etikai és politikai harctól, amely törmöríthet minden akarattal bíró embert. Ehhez a harchoz viszonyítva a lemondás tisztán személyes tapasztalata az erőszak nélküli ellenállásnak azokra az akcióira emlékeztet, amelyek parabola-formában előlegeznek egy olyan emberi létezmódot, ahol az erőszak eltöröltetvén, a lehető legegyszerűbben és a maga meztelen mivoltában tárul elénk az igazi szenvedés rejtélye. (*Esprit*, 1988/7—8).

Angyalosi Gergely fordítása

MÁRTON LÁSZLÓ

Írás-tudatlanul

Mindenekelőtt egy kérdés toluł föl bennem, egy kiélezett és némileg nyegle kérdés: miért nincs közöm a Szentíráshoz? Ám ez a kérdés nemcsak nyegle volna, hanem félrevezető is: éppenhogy *közöm* van hozzá. Aligha kell bizonygatnom, hogy mindenkinek, aki az európai kultúrkörben (illetve annak romjain) született és nevelkedett, valami köze bizonyosan van a Szentíráshoz, akármi legyen is műveltsége és vallási meggyőződése — nem lehet, hogy ne legyen köze hozzá.

Kisgyerek voltam, amikor először láttam a Könyvet. Már csak azért is nagy kezdőbetűvel kell írnom, mert azonnal világossá vált számomra — noha még nem ismertem a betűket —, hogy ez „a” Könyv. A példány réginek és ünnepélyesnek látszott, legalábbis az én szememben. Ma már azt is tudom, miért: bordázott gerince és foltos (ügynevezett „márványos”) metszése miatt, azonkívül régies, fülemben csak félig-meddig érthető nyelvezte miatt. Ma is megvan a polcomon. Azóta eltelt huszonöt év, s a példány számottevően fiatalodott: ma már egyáltalán nem látszik réginek (1934-es kiadás), és a nyelvezte sem annyira ódon, mint az eredeti (!) Károlyi-fordítás, amelyből átdolgoztattott.

Van azonban egy másik példányom is a könyvből. Tizenhárom éves voltam, amikor — bármily furcsán hangzik is — találtam, vagy inkább ő talált engem. Ajtónk előtt feküdt, vastagon becsomagolva. Ez is megvan, ez is Károlyi fordításának átdolgozása. Az előzőnél szerényebb külsejű, viszont bátrabban lehet forgatni; gyermekeim születését ebbe jegeztem föl. Megvan a Könyv németül is: a Luther-biblia 1534-es első kiadásának kicsinyített hasonmása, valamint a Zwingli-fordítás 1952-es zürichi kiadása. Ezeket már én szereztem felnőtt fejjel. Megvan a Buber-Rosenzweig-féle fordítás első kötete (Mózes könyvei). És megvan a Vulgata egy része is. Jóból Jézus Sirákiig, párhuzamosan a modern (mármint XVIII. századi) latin értelmezéssel. Ez eddig hat példány. Feleségem jóvoltából megvan a Könyv spanyolul és angolul is, ez hét, illetve nyolc; és akkor még nem számítottam az egyéb, ideszámítható kiadványokat: konkordancia, névmutató, Biblische Archeologie, sőt Bibliai Lexikon (nem is beszélve a parafrázisokról, mint például Szenczi Molnár Albert zoltárai vagy Nonnos János-evangélium-átköltése), amelyek használatuk révén is arról tanúskodnak, hogy van közöm a Szentíráshoz. Közöm van hozzá, viszonyom nincs; és azokkal értek egyet, akik a viszonyt tartják a legfontosabbnak.

Ezt persze könnyű volna elfednem, s ha így tennék, talán a korrektség határát sem lépném át. Például — túllépven a fönti merőben és szándékoltan külsődleges felsorolást — beszélhetnék „idevágó olvasmányelményeimről”, hiszen volna miről beszélnem; de ha kiragadnék egy-egy epizódot akár az Ó-, akár az Újszövetség epikus részeiből, vagy nyilvánosan elgondolkoznék egy gnómán, amely azelőtt már magános tünődésre készítetett, vagy belekapaszkodnék egy példázatba, amely nem először kínál fogódzót: ha így tennék, mégiscsak mellébeszelnék, és éppen azt hagynám tisztázatlanul, ami a legfontosabb: a Könyv egészéhez fűződő viszonyt, esetemben annak hiányát.

Hangsúlyozom: a Könyvhöz való viszony hiányáról beszélek, nem pedig az Istenhez vagy a vallásos hithez való viszony hiányáról. Ezek a hiányok — legalábbis a kereszténységhez mérten —, úgy gondolom, elég egyértelműen különválaszthatók. Voltak a keresztény-

ségnek korszakai, amikor széles néprétegek nem olvasták a Bibliát, mégis tisztában voltak annak legmélyebb tartalmával, sőt — ami fontosabb — a Biblia történéseit közvetlenül mint a maguk életének részeit élhették át. Másfelől ismerünk olyan korszakot is, amelyben jószándékú emberek hangoztatják, hogy a Bibliát „illik” ismerni, hiszen „hozzátartozik az általános műveltséghez”; viszont a Biblia történéseinek átélhetősége föl sem vethető, vagy legalábbis nem vehető komolyan (nem kivéve a Jelenések könyvét sem, hiszen a *katasztrófa*, ha úgy tetszik, éppen átélhetőségében különbözik az *apokalipszistól*). Így viszont a Szentírás vagy a vallásos hit személyes illusztrációjaként, vagy kultúrtörténeti kuriózumként jelenik meg. Az előbbit idegenként, az utóbbit idegenkedve figyelem. A Biblia ellenáll, természeténél fogva ellenáll annak, hogy mitológiává alakítsák; a rávonatkozó döntő kérdés mindmáig az, hogy aki találkozik vele, hisz-e abban, amit a Könyv mond, vagy sem.

Ez a kérdés azonban, akárcsak az átélhetősége, számomra föl sem vethető, illetve tautológiához vezet: a Biblia történéseiben lehetne hinni, ha átélhető volnának, és átélhető volnának, ha lehetne hinni bennük. Ebből viszont az következik (ha másból nem következne is), hogy a világtörténelmet sem lehet hitelesen átélni, hiszen a Szentírás az eredeti értelemben vett világtörténelem forrása és gyűjtőmedencéje, amely magában (kell, hogy) foglalja a várható folytatást és a meghaladott elágazásokat is. (E tekintetben különösen figyelemre méltó a XVII—XVIII. századi jezsuiták munkálkodása, akik megpróbálták az általuk megismert távoli népek — például a kínaiak — történetét bekapcsolni a biliai világtörténelembe, egyszersmind — szinte mellel — a világtörténelem egységét megőrizni. Fáradozásuk kudarca csak utólag látható.)

Ahogy számomra maga a Szentírás nem élhető át, úgy a hozzá való viszony sem átélhető; annál inkább átélhető a viszony hiánya; ez az átélhetőség nagyon is az enyém. Szentíráshoz való viszonyom hiányát úgy élem át, mint annak a hiánynak sűrítmenyét, amely korszakunk és kultúránk egészét jellemzi, és amely például éppen a Szentíráshoz képest fogalmazható meg markánsan. A Szentírást, ha képszerűen kellene megjelenítenem, ködbevesző hegységhez hasonlítanám; az a hely pedig, ahonnan az én szavaim szólnak, ha szólnak, légüres tér a messzeségben. A légüres térnek föl kellene szippantania a ködöt. Nem teszi; tehát vagy elérhetetlenül messze van, vagy légmentesen el van zárva tőle.

E sorok írója azt érzi feladatának, hogy arról beszéljen, amit észlel és amit át tud élni. Ezért mindenekelőtt a hiányról beszél; s a legnagyobb és legnyilvánvalóbb hiány mögött a Szentírás vonulatai magaslanak.

Következő számainkból

Farkasfálvay Dénes: Szent Bernát, a teológus

Lukács László: A magyar egyház reneszánsza?

Weissmahr Béla: Ésszerűen nem tagadható igazságok

Sulyok Elemér: „Hűséges az Isten”

Békés Gellért: Kereszténység a harmadik évezred küszöbén

Dobszay László: Szerzetesek zsolozsmája

Ferdinandy György: Magyar írók Párizsban

A Vigilia beszélgetése

Göncz Árpáddal

— *Meglehetősen kellemetlen helyzetbe kerültél, amikor is az Írószövetség elnöke lettél, sokat tárgyalasz hivatalosan, ugyanakkor végtelenül irtózol mindenféle szerepléstől. Az Írószövetség mellett még egy párt szóvivője vagy. * Hogy alakult így az életed? Illetve ezt az alakulást hogy méred a korábbi állapothoz? Említettél néhány váltást, néhány általánosságban meghatározott lélek-állapotot, amelyből kikerültél majd bekerültél. Próbáljunk néhányat közelebbről megvizsgálni. Említetted tanulmányaidat.*

— Eredetileg jogot végeztem, a Pázmányon. De tulajdonképpen élni a jogból sohasem éltem. Ami érdekelt és ami a jogtudományból megmaradt bennem, az egyrészt a római jog jogszemlélete; én még Martontól tanultam, s az ő iskolája, azt hiszem teljesen megalapozta az ember jogi gondolkodásmódját a maga szigorú formalizmusával. A másik a jogfilozófia, amit Moórtól tanultam és az a jogi gerincű magyar történelem, amit Eckharttól. Ez maradt meg. És a közigazgatásjog, mert Magyaryt érdemes volt hallgatni. Kitűnő tanár volt a maga korában, rendkívül modern felfogású és nagyon érdekesek voltak a vizsgálói is. Teljes mélységében megszondázta az embert, belement a részletekbe is, de amit osztályozott, az az eredeti gondolkodás volt. Ők hagytak nyomot a gondolkodásmódomon, nekik köszönhetem, hogy valahol tapintani tudom a jog lényegét.

— *Bocsáss meg, hogy közbevágnok, de megkérdem: milyen elképzeléssel mentél a jogra?*

— Abban a korban egy szegény értelmiségi családban más egyetemet nemigen tudott az ember elvégezni. Nem éreztem különös vonalmat a jogtudományok iránt, nem is tartottam ki mellette. Ha másként alakul az életem, talán gyakorló jogász válik belőlem, hiszen az Országos Földhitel Intézetben dolgoztam, s így alkalmam nyílt rá, hogy jogi vonatkozásban bár, de átlássam a magyar földbirtok-politika egy viszonylag szűk szegmensét. De ez kevés volt ahhoz, hogy megalapozza a jogi pályafutásomat. A háború után egy időre Kovács Béla mellé kerültem a Független Kisgazdapártba, ami nem különösképpen kellemes emlékem.

— *Mi volt a dolgod mellette?*

— Elég sokféle, hiszen a személyi titkára voltam, amit, mondhatom, nem nekem találtak ki, éppen a negyvenötös választások idején, amikor az önjelöltek tömegével találkozott az ember. Egy életre szóló élményt jelentett, hogy hány ember találta magát alkalmasnak olyasmire, amire nem volt alkalmas. A Független Ifjúságban végzett munkám és a Nemzedék című hetilap szerkesztése ennél — számomra — sokkal érdekesebb volt. Kovács Bélát elég hamar elvitték az oroszok, Vorkutába került, onnan tért vissza hosszú évek múltán. Ezalatt a masszív, államférfiúi adottsággal megáldott, rendíthetetlen és rendkívül fogékony parasztemberből gótikus és átszellemült ember vált. Találkoztam vele, már nagyon beteg volt, és rettenetesen bántotta minden kísérlet, amelyik megpróbálta visszahozni a közéletbe, hiszen eszköznek próbálták fölhasználni. Végző soron ebbe pusztult bele. Élete legvégét nem ismerem, én már akkor börtönben voltam.

* A beszélgetés 1990. február 27-én és április 3-án készült. (Sz. L.)

— *Mondanál nekem valamit a Teleki Pál Munkaközösségről?*

— Eredetileg piarista öregcserkészek közéleti töltésű, szociológiai érdeklődésű együttesének indult; két rétege volt, egy idősebb, akik nálunk 7–10 évvel voltak idősebbek, és voltunk mi a fiatalabbak. Az idősebbekből került ki utóbb a Kisgazda Párt centruma, Hám Tibor, Jaczkó Pál, Saláta Kálmán, Bognár József, Csicsery Rónay István. Talán ők voltak az életemre a legnagyobb, szinte azt mondanám, meghatározó hatással. Ott, a Munkaközösségben, fiatal egyetemista koromban, hosszú viták során tisztázódott bennem, hogy mi is az a demokrácia.

— *Té is a piaristákhoz jártál?*

— Nem, én egy jellegében állami gimnáziumba, a Werbőczybe jártam.

— *Melyik cserkészcsapatban voltál?*

— A Hetesben. A cserkészmozgalom, főleg a mi időnkben nagyon furcsa, szinte azt mondanám, hármas töltésű volt. Egyrészt megadta az embernek a kamaszkorban nélkülözhetetlen romantikát. Másrészt életpróbáló és képességpróbáló feladatkört jelentett, az ember próbára tehetette kapcsolatteremtő képességét, vezetőképességét, ugyanakkor benne éltünk a népi kultúra, népdal, a népi írók, a parasztradikalizmus szellemi vonzásában, a földreform gondolatának a büvöletében. Ez a gondolkodó cserkészek egy részét elvitte az ellenállási mozgalomba, a fasizmus elleni küzdelembe, a másik részét, ha olyan emberek hatása alá kerültek, akiknek a gondolkodásmódja erősen nacionalista volt, elvitte jobbra. De valami közös morális tartás megmaradt, és ez, gondolom, még ma is felismerhetővé teszi azokat, akik kamaszkorukat a cserkészmozgalom vonzáskörében élték át.

— *Té magad is részt vettél az ellenállásban: beszélnél róla?*

— Ez teljes természetességgel adódott, hiszen a Teleki Pál Munkaközösségnek megvolt a maga kapcsolata egyrészt a „kiugrási” irodához közel álló emberekkel, másrészt a fasizmussal szemben álló, konzervatív politikusokkal, harmadrészt Bajcsy-Zsilinszky körével. A Győrffy-kollégistákkal szintűgy mint a kommunistákkal; a Teve utcában egy munkásotthonnal, amely az újpesti partizánmozgalomhoz is kapcsolódott. Szinte teljesen magától értetődő volt ez. Ha ehhez még hozzászámítod azt is, hogy a Teleki Pál Munkaközösség szelleme valóban keresztény volt és demokratikus, nyilvánvaló volt, hogy aki azt komolyan veszi, annak az embertelenség idején az embertelenség ellen kell állást foglalnia. Nem emlékszem rá, hogy bármiféle belső küzdelmet jelentett volna, hogy eldöntsem, hol a helyem. Behívtak katonának, megszöktem, visszajöttem Budapestre. Az országúti Ferences rendházban bujkáltam néhány napot. Az *Egység útja* szerkesztőségében. Volt egy puskám, 2–3 kézigránátom, kétszáz élesem, beadták nekem napjában kétszer a kosztot, és összekötötték a Tánics Mihály zászlóaljjal, amely a Magyar Diákok Szabadságfrontjának volt az egyik fegyveres alakulata. Volt egy közigazdászszázad, egy orvostanhallgató-század; én az orvostanhallgatókhoz kapcsolódtam, ahol egy erős csoport Eötvös-kollégista volt. Furcsa módon, az együttes későbbi életpályája eléggé szétágazott. Az együttes „kemény magva” mindenáron ragaszkodott hozzá, hogy fegyverrel is részt vegyen a harcokban. Ekörül igen nagy viták folytak, hiszen a cél az volt, hogy a két század biztonságban együtt tartson idehaza vagy 450 embert — olyanokat, akik nem voltak hajlandók Németországba kimenni az Egyetem kitelepítésekor, másrészt székeley diákokat, akik itt ragadtak, megszökött munkaszolgálatosokat. Fegyverünk alig volt, a kiképzés rendkívül alacsony fokú, én voltam a szolgálatvezető őrmester a háromheti katonai múltammal, el tudod képzelni a katonai színvonalat. Megpróbáltunk az oroszokkal kapcsolatot teremteni és átmenni éppen karácsony előtt a front másik oldalára, de visszajelzést nem kaptunk, megrekedtünk a két front között, visszajöttünk Rákoshegyre, itt másnap délben rajtunk ütött egy tábori csendőralakulat, tüzharc alakult ki, pillanatok alatt zajlott az egész,

nekem átlőtték a lábamat, egy barátunk ott maradt holtan. Öt-hat tábori csendőr is, ugyanakkor az oroszok három oldalról megostromolták a falut, mi, hogy fogságba ne essünk, az utolsó résen becsúsztuk Budapestre; a sebesülésemet egy másodéves egyetemi hallgató — később kitűnő sebészorvos lett — látta el, felszerelés és fájdalomcsillapító nélkül, a Collegium Medicum pincéjében. A kollégiumot emeletenként lőtték szét a fejünk fölül. Minden emeleten elveszítettem egy-egy fogkefét. Meg kell mondanom, módfelett élveztem az egészséget, ha ma kéne végigcsinálnom, már a második nap holtan maradnék ott, de akkor az embernek jól működtek az ösztönei és századmásodpercnyi pontossággal tudta, mikor kell lehasalnia, mikor fölugrania, mikor visszavonulnia, és mikor előre mennie.

— *Térjünk vissza ismét 1945-höz. Meddig tartott ez a kiszagdapárti munka?*

— 48-ig. Akkor — ha jól emlékszem — még ki sem zártak a pártból, csak megszűnt valahogy a kapcsolatunk, munka nélkül maradtam egy jó időre. Akkor mentem el lánghegesztőnek és végigjártam néhány gyárat.

— *Említetted az agrártanulmányaidat. Azokba mikor fogtál bele?*

— Mikor Magyarországon megkezdődött a talajvédelem, amit eredetileg Kund és Rázsó professzor kezdeményezett, egy jó barátom, a talajvédelem tulajdonképpeni megszervezője, dr. Lammel Károly hívott, hogy menjek oda, s én legalul, fizikai munkásként kezdtem.

— *Melyik évben volt?*

— 51-ben. Később az úgynevezett sáncoló üzemmek lettem az üzemvezető-helyettese, majd üzemvezetője. Mikor átszervezték a Talajjavító Vállalatot, körzetvezető lettem. Az Agrárügyetemre elég sokára vettek fel, s tanulmányaim úgy alakultak, az XYZ-t hamarabb tanultam meg, mint a szakma ABC-jét.

— *Származásod miatt, vagy politikai okok miatt?*

— Politikai okok miatt, ez akkor már teljesen egyértelmű volt.

— *Mikor fizikai munkásként dolgoztál, a rendőrség nem zaklatott?*

— Nem. A gyár, a Vegyipari Gépgyár után ma is nosztalgiát érzek. Első nap megkérdezték: neked milyen iskolád van? Mondtam: doktorátusom. Nevettek egy jót, aztán ebben maradtunk. Úgy másfél év múlva, mindenkinek életrajzot kellett írnia, én is megírtam, mire futólépésben jöttek, hogy engem fölvisznek az irodába. Eszem ágában sincs fölmennem — mondtam —, egyrészt mert ott kevesebbet keresek, másrészt amíg az embernek kalapács, az én esetemben hegesztőpisztoly van a kezében, addig semmi baja nem eshet, mi a fenének menjek fel az irodára? No, akkor lehettem volna akármi. Mindenesetre nagyon büszke vagyok, mert ötös bérosztályú autogén hegesztő és csőlakatos voltam, feltehetőleg nem végeztem rosszul a dolgom, illetőleg csak én tudtam, milyen nehéz jól végezni, a többiek nem vették észre. Tudod, ez is olyan, mint minden művészet, van, akinek a kezében dalol a munka, még gondolkodni sem kell, mert minden munkadarab a kezében áll, csak simogatja és magától elkészül, nekem viszont szakadatlan szellemi erőfeszítenembe került, hogy el ne rontsak valamit. Én tudtam, hogy rossz munkás vagyok, ők nem.

— *Befogadtak?*

— Fenntartás nélkül. Ez teljesen a személyiségtől függött. Az együttes kitűnő volt. Az időszak maga roppantul érdekes, mert ez az első sztálini műszakok ideje volt. Amíg én vasipari munkás voltam, zajlott le a „nagy csere”, amikor az embereknek a javát, a gondolkodó javát elvitték; vagy műszaki iskolára, s ezekből jobbára üzemvezető, műhelyvezető lett, vagy a kevésbé értékes fele — rendőrnek, katonatisztnek ment el.

Akkor áramlott be az átképzősök, betanított munkások tömege, és került a szakszervezet vezetése, amely mindaddig nagyon erős volt, jobbára kívülről jött emberek, suszterek, mezőgazdasági munkások, volt rendőrök kezébe. A szemem előtt zajlott a gyár társadalmi átalakulása és átrétegződése. Akkor kezdtek beszívároggni az első maszekok is, akik egyébként kitűnő szakemberek voltak, minden egyedi munkát kitűnően megcsináltak, de nem értették a sorozatgyártás csínját-bínját.

- *A régi szervezett vasasok szociáldemokraták voltak?*
- Nagy többségükben azok.

— *Hogyan viselték el a párt szétverését, illetve beolvasztását a kommunista pártba?*

— Nehezen. Akik addig vezető helyen voltak, többnyire nyugdíjba mentek. A mi gyárunk meglehetősen patriarkális berendezésű középüzem volt, ahol az öreg szakmunkások és a mérnökök tegeződtek. Nem készült olyan terv, amit a tervezőosztály mérnöke meg ne beszélt volna valamelyik lakatos csoportvezetővel, aki természetesen kitűnően tudott rajzot olvasni. Mikor a gyárból eljöttem, már egyik termék sem állt meg a lábán. A termékek javítása hosszabb ideig tartott, mint az alapmunkák előkészítése. Voltaképpen a pótmunkákból kerestük meg a pénzünket. A normást persze lehetett idomítani. Ha idomíthatatlannak bizonyult, a daruhídról véletlenül elébe esett egy hétkilós kalapács, utána szépen parírozott. A műhelyben is, a mezőgazdaságban is megvoltak a kiskapuk, jól lehetett közlekedni rajtuk, ha az ember ismerte a módját, igaz, ez sem a munka minőségének, sem a munkaszervezésnek sem segített.

— *Említetted a mezőgazdaságot. Tebát aztán a talajjavításhoz kerültél, közben elvégeztél az agrárügyetemet.*

— Nem végeztem el, 56-ig négy évet végeztem belőle. A vége elmaradt. Mikor a börtönből, hatvanháromban szabadultam, és be akartam fejezni, kirúgtak.

— *Merrefelé dolgoztál az országban?*

— Az ország egyharmadát ismertem, a dombos egyharmadát. Minthogy az eredeti szakmám a talajvédelem volt, tehát az elfolyó víz okozta talajerózió hatásainak az elhárítása. Ez is érdekes időszak volt, amikor a nagyüzemek takarmányellátását voltaképpen a beszolgáltatásra alapozták. A paraszti birtok területe viszont a tagosítások következtében évről évre változott, s az ország termőterületének 10, de inkább 15 százaléka megműveletlenül maradt. Ez a romantikus pipacstáblák és gyönyörűséges búzavirágtáblák, s kiéhezett nagyüzemi állatállomány ideje volt. Néhány sajátos magyar állatfajtának, a horpadt hasú, hosszú lábú, minden szem kukoricáért ádáz harcot vívó magyar ügetődisznónak, a hőmezőn álmatagon száraz csutkát kutató bozontos borjaknak a képe máig él bennem; szürreális kép, ekkorra már a szalmazsákból kietették az esztendő szalmát. Ez az az időszak, amikor ganyés köpenyben, komisz csizmában számtalan éjszakát és hajnalt töltöttem el fűtetlen várótermekben.

— *Hogy élted meg ezt az egészet mint perspektívát, a váltásoknak ezt az elég meredek sorát? Mit gondoltál, hogy alakul az életed, vagy nem volt ilyenfajta jövőképed?*

— Az igazság az, hogy én ezt a mezőgazdasági munkát is szerettem. Én dolgoztam ki annak idején — kínomban — Magyarországon az első talajvédelmi tervezési módszert, amelyet azóta messze meghaladt az idő, de nem olyan régen még volt cikkemnek nyoma egyetemi tankönyvben is. A munkám komoly küzdelmet jelentett, hiszen az uralkodó ideológia értelmében a talajerózió az imperialista rablógazdálkodás eredménye, tehát egy szocialista

országban, zivatar ide, zivatar oda, nem létezhetik talajlemosódás. Azt elhítenni, hogy a magyar talajokat is pusztítja a víz, ideológiai feladat volt, tehát az idő nagyrészében ott ült a nyakunkon a népi ellenőrzés és gyanakodva kereste, hogyan próbálunk szabotálni.

— *Mikor kapcsolódtál be — ha bekapcsolódtál — valamely mozgalomba, vagy legalábbis csoportosulásba, melyet 56 előkészítőjének lehet tekinteni?*

— Az 56 előkészítésében édeskevés részem volt, hiszen az időm nagy részét vidéken töltöttem. Ötvenhat már az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Intézetben ért, onnan is vittek börtönbe, de előtte az Agrotervnél dolgoztam irányító tervezőként, ez egészen rendkívüli intézmény volt. Szakmailag is, közösségként is, felkészültségét tekintve is kitűnő intézmény, ahol rengeteget tanultam. A kollégáim között akadt néhány egykori népi kollégista, akivel még 1944-ből ismertük egymást.

— *A politikai változások, illetve magának a politikának a hullámváltozásai munkád közben is jelentkeznek. Magát a forradalmat, illetve ami előkészítette, mikortól érzekelted munka közben? Tavasztól, nyártól?*

— Időpontot nem nagyon merek mondani: harmincnégy év alatt minden emlék öszszemosódik. Valamennyien benne éltünk a készülődő változás légkörében, egyszerűen lehetetlen volt azt nem érzékelni. Az Irodalmi Újságot mindenki olvasta, a barátaival össze-össze találkozott, a vélemények éppúgy csapódtak ide-oda, mint ahogy jelenleg csapódnak Budapesten. Hangversenyre jártunk, hallottuk a Zrínyi kantáta bemutatóját. Sűrű, erős, előérzettel terhes hangulat uralkodott Budapesten. Mindeközben én végeztem a magam dolgát. A napi politikában nem voltam jártas, ne felejtse el, hogy a politika alakítása végső soron a párt kezében volt, még akkor is, ha hatottak rá a Petőfi-köri viták, az írószövetségi viták. Az egyik Petőfi-köri vitához, a mezőgazdaságihoz magam is hozzászóltam. Meglehetősen semleges hozzászólás volt, a búzacsata és a mérév termelési szerkezet ellen szólt. Utólag tudtam meg, hogy elég nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, mert egy volt kisgazda politikus megszólalását látták benne. Számomra torokszorongató élményt jelentett, mert hosszú idő óta először beszéltem nyilvánosság előtt és ráadásul az új szakmám kérdéseiről.

— *Ebben az időben már publikáltál?*

— Szakcikkeket, talajvédelmi szakcikkeket, amelyek a dombvidéki gazdálkodás vetés-szerkezetének kérdése révén óhatatlanul érintették az országos mezőgazdaságpolitika alapkérdéseit is.

— *Figyelembe vették ekkor ezt valahol a minisztériumban?*

— Nem hiszem, hogy figyelembe vették volna. Az igazság az, hogy ezekben a kérdésekben a szakma véleménye meglehetősen egységes volt. Mindenkinek egyet kellett értenie abban, hogy Magyarország mezőgazdasági termelési gondjait a kalászosok vetésterületének növelése önmagában nem oldja meg. Ez csak akkor oldódna meg, ha a területegységenkénti hozamot növelnék, ami viszont részint termőhely-megválasztás, részint fajta, részint tisztességes agrotechnika kérdése.

— *Mint említetted is, rengeteget bagytak parlagon.*

— Rengeteg föld volt parlagon. A parasztság termelőkedve mélyponton volt, a termelőszövetkezetek rosszul működtek, mindent agyonellenőriztek, a járási tűzoltóságtól az országos pártközpontig mindenki.

— *Tehát fölfedezték benned a kisgazdapárti politikust, aki újra megszólalt. Megkeresett valaki, vagy igyekeztek a továbbiakban bevonni valamibe?*

— Nem. Nem emlékszem, hogy megpróbáltak volna. Nézd, furcsa, formátlan, hullámzó, tervszerűtlen emberi érintkezésekre épülő politikai légkör volt ez, ha megpróbálnám most definiálni, nem menne, hiszen a pártellenzék határa is elmosódott. Vitathatatlan, hogy a kezdeményezés szerepe a pártellenzék, Nagy Imre és úgynevezett csoportjának, jelentős hányadában újságírók kezében volt. De az is vitathatatlan, hogy e kezdeményezés nem számíthatott volna sikerre, ha nem támaszkodik nagyon széles körű, de szervezettség híján konkrétan meg nem fogalmazható közhangulatra. Az is tökéletesen érthető, ha az újságírók érzékelték leginkább legelsőknek.

— *Az, hogy a lengyelországi események, tebát Poznań robbantotta ki bizonyos fokig a budapesti forradalmat, és a budapesti forradalom álitotta meg a lengyel fejleményeket, mennyire lebetett érzékelt? Nagyon sokszor fölmerül, hogy jugoszláviai példákat követtek, de csak szóban, mert tulajdonképpen nem tudták, mi az az öngazgatás. Volt-e külpolitikai elképzelése a forradalomnak, a forradalmat előkészítő értelmiségnek?*

— Jugoszlávia iránt, a jugoszláv példa iránt volt egy általánosan megnyilvánuló rokonszenv. Ezt Čosić naplója, itteni találkozásairól följegyezett emlékei nagyon pontosan jellemzik. Az író mindenütt spontán jóindulattal találkozott, az ország lakossága potenciális szövetségest látott Jugoszláviában, pedig, mint utóbb kiderült, nem volt az. A lengyelek iránt, Poznań miatt viszont olyan kirobbanó, hallatlan erejű szolidaritás mutatkozott, amilyennel Budapesten talán csak a forradalom második napján találkoztam. Az utcán egymás kezéből kapkodták ki az újságot az emberek.

— *Ami a forradalom utáni sorsodat illeti, erről többször nyilatkoztál, úgyhogy felesleges most kitérni rá. Dióhéjban tebát: az indiai misszióval tartott kapcsolatod miatt...*

— Ezért, és több minden másért, a Magyar Népköztársaság államrendjének megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezéséért, hazaárulásért. Amiben benne volt Nagy Imre könyvének külföldre juttatása, a magyar segély stb. Ez részletesen megjelent a *Beszélőben*, mármint az ítélet szövege.

— *Végül 63-ban szabadultál. Általános amnesztiával?*

— Nem, három hónappal később, én voltam a veszett fejsze nyele, meg Regéczi Nagy László. Bibót az amnesztiával engedték ki. Velünk szemben egy furcsa paragrafust érvényesítettek: miszerint akinek május 1. utánra is kiterjedt a tevékenysége, azokra az amnesztia nem vonatkozott. Tény az, hogy minket Regéczivel benntartottak és csak három hónapra rá jöttünk ki, egyéni kegyelemmel. Amennyire én rekonstruálni tudom, visszatartásunk miatt itt Magyarországon is elég nagy volt a belső fölzúdulás, sőt ez ellen komoly külföldi nyomás is érvényesült.

— *Miután kiszabadultál, hogyan tudtál tovább élni?*

— Kezdetben szakfordítóként.

— *Hol tanultál meg angolul?*

— A börtönben. Feleségem valami előttem érthetetlen belügyi engedéllyel küldött nekem egy angol nyelvtankönyvet, amiben néhány mondat alá volt húzgalva, amelyekről az összeolvasásban levél kerekedett, így hát ennek jobban ürültem, mint a nyelvtankönyvnek önmagában, pedig, minthogy már a vége felé jártam a vizsgálatnak, az is Isten áldása volt, mert nekiláthattam az intenzív nyelvtanulásnak. Aztán, mikor átvittek a kislemezbe, vettem egy nagy lélegzetet, és azt mondtam, hogy tudok angolul. Mire föl bevágtak hozzám egy szekérderek angol nyelvű grafológiai szakkönyvet. Azokkal kezdődött a fordítói pályafutásom.

— *Miért kellett nekik grafológia?*
— Gondolom azért, mert a belügy számára fordítottunk. Nem hiszem, hogy a személyiségkép elemzése lett volna számukra érdekes, bár az is meglehet, inkább a kézírás-azonosítás egyik eszközének tekintették.

— *Mikor kijöttél, basznosítottad a bent szerzett ismereteidet?*
— Szakfordítóként. Majd — Erdei Ferenc segítségével — elhelyezkedtem a Talajjavító Vállalatnál, talajvédelmi tervek helyszíni kitűzését és helyszíni kivitelezését végeztem. Fizikai állományban, de tetszett-nem tetszett, mindenütt úgy tárgyaltak velem, mint tervező főmérnökkel. A vállalatnak megtiltották hát, hogy kiengedjenek vidékre a főmérnök, az igazgató vagy a párttitkár kísérete nélkül.

— *Ők utaztak veled?*
— Áh. A lényeg az volt, hogy ott üljek az íróasztalom mellett, szemmel tartsanak és ne csináljak semmit. A flaszteren nem lehet talajt védeni: az volt a lényege, hogy ne én mondjak fel, hanem nekem mondjanak fel, mert akkor nem szakad meg a folyamatos munkaviszonyom. Végül a főnököm vett egy nagy lélegzetet és megtette a kedvemért, fegyelmet is kapott érte. De akkor én már túl voltam Golding *A torony* című regényének a fordításán és Földeák János jóindulata révén egy hét alatt fölvettek az Irodalmi Alapba. Így legalizálódott a létezésem.

— *Negyvenhárom évesen ez volt az első hivatalos érintkezésed az irodalmi világgal?*
— Nem. Egy Huxley-novellával kezdtem, amit az Európa számára fordítottam.

— *Most akkor vissza kell ugramunk, mert eddig egy egészen más ember, politikus, agrárszakember — s bár erről nem beszéltünk — forradalmár életéről volt szó. Arra a kérdésre, hogy bár az életed — részben a jogi tanulmányok, majd a politikai közjáték, a Kisgazda Párt, a rákövetkező gyári munka, majd az agrártudományok miatt egészen másként alakult, mióta éltek benned irodalmi ambíciók?*

— Tizenhat éves korom óta.

— *Ezek hogyan realizálódtak? Hogyan képzelted, illetve mi az, amit írtál?*
— Voltaképpen újságírónak készültem, bár egyetlen kirándulásom erre a területre a Nemzedék szerkesztése volt, de hogy mit ért a Nemzedék, ki tudná azt már megmondani?

— *Beszélj róla, éppen azért, mert a sajtótörténet jelenleg 1870-nél tart, tebát még érdekes lebet.*

— Gondolom, jóindulatú, dilettáns, 23–24 évesek által készített lap volt. Ha ma visszagondolok rá, nem vagyok biztos benne, hogy úgy kellett volna csinálni, ahogyan mi csináltuk, mert a mi ambícióink egy országos lapra irányultak, s nem egy mozgalmi közlönyre, ami valójában volt. Nem tudom ma már felmérni, hogy a lap mennyire volt népszerű. Szégyellni nem szégyenlem, mert életem első vezércikkében épp Bibó Istvánnal szálltam vitába. A demokrácia válságáról. De amit leírtam, ma is vállalnám.

— *Mit tartottál benne mondjuk naivnak, vagy támadbatónak?*
— Ha jól emlékszem rá, hogy egyenlőségjelet tett a reakció vesztélye, amit a Kisgazda Párt képvisel és a kommunista veszély között. Minket a Kisgazda Pártban ugyancsak keményen vertek, a lapot is, ha nem volt pénzünk, elég volt egyetlen cikk, hogy nyomban betiltsanak minket, utána fellelegeztünk két-három hétre. Addig nem volt újabb anyagi gondunk, össze tudtuk kaparni a következő példány árát. Mulatságos játék volt: az ember

szakadatlanul úgy élt, hogy nem tudta, mikor viszik el. A lap címlapján felül, ha jól emlékszem, ez a mottó állt: „Nem cél, hanem becsület szentesíti az eszközt”. Ez akkor is elég szakadatlanul hangzott — gondolom azóta is.

— *Ennyit az újságíró-palántáról. De fikciós prózával vagy egyébbel foglalkoztál-e korábban?*

— A kamaszpróbálkozásokon kívül voltaképpen nem. Akkoriban nem volt nehéz az embernek erről a pályájáról lemondania, hiszen ha addig írásból élt is, vagy el kellett hallgatni, vagy meg kellett alkudnia vele, hogy ezután hazudni fog. Mászt jelentett, mint hogy továbbra is befogjam a számat. Mármost irodalmilag.

— *Nem is álltál kapcsolatban írókkal?*

— Nem, nem. Tamási Áront ismertem, neki nagyon jó véleménye volt a Nemzedékről. Mái most értem, miért, de egyszer egy találkozásunk alkalmával kifejtette, hogy ez a legjobb ifjúsági lap. Azt hiszem, ez nagy tévedés volt.

— *Időben előre menve, akkor hogyan lett belőled író? Ti. teljességgel szakatlan az ilyen típusú, késői hivatalstudat.*

— Bent a börtönben három évig a fordítóirodában dolgoztam. Ott bent készült, afféle erőpróbaként életem első irodalmi fordítása: az Indian Summer Galsworthy Forsyte Sagájából. Litván György korábban szabadult, mint én, kicsempészte a feleségemnek a házassági évfordulónkra, utóbb ezt adtam be az Európa Kiadónak próbafordításként, erre kaptam az első munkámat, lényegében máig is ebből élek. Azt kell hát hinnem, hogy nem lehetett rossz. Persze volt időm rendesen megcsinálni, de ha most kontroll-szerkeszteném, azt hiszem sok fordítói hibát lennék benne.

— *Az előbb mondtad, hogy jobbára szakfordításokat adtak, hogy jutott hozzád mégis a Forsyte Saga?*

— A könyv az egyik kedves rabtársamé, egy putnoki ügyvédé volt.

— *Szóval ezt nem hivatalból fordítottad.*

— Nem. A napi hivatalos normát nem volt olyan rettenetesen nehéz teljesíteni, 12 kis oldal, amiért tengersok pénzt fizettek: havi 125 forintot. Dehát az ember elszórakozott vele. Általában jó anyagot fordítottam, Churchillt, meg II. világháborús emlékiratokat, amelyekből igen sokat tanultam. Rengeteg olyan könyv került a kezünkbe, amit feltétlenül érdemes volt elolvasni, mert kint lehetetlen lett volna hozzáférni. Persze tiltották, hogy a könyveket a zárkába felvigyük, mégis mindenki fölvitte.

— *Szóval a nyelvhez való viszonyod kamaszkori.*

— Az én kamaszkori nyelvtudásomból az következett volna, hogy olasz műfordító legyek. Olaszt tanultam a középiskolában, szerettem, és elég tisztességesen tudtam is a nyelvet, az angolba viszont épp hogy bele-belekóstoltam. Odabent viszont olasz fordítanivaló gyakorlatilag nem volt. Egyébként is olasz fordító volt elég, épp angol kellett.

— *Az nem merült fel benned, hogy írj, és ne fordíts? Hiszen azt mondtad, tizenhat éves korodra vezethető vissza minden. Miket írtál, de nem publikáltál?*

— Többek között kitaláltam egy emberéletrajtot. Hogy is hívták azt a teniszbajnokot, nem jut eszembe a neve — igen: Asbóth József — a Pesti Hírlap véletlenül tőlem rendelte meg a folytatásos életrajtot. Kaptam tőle egy két és fél oldalas anyagot, többet képtelen voltam kiválasztani belőle, muszáj volt kitalálnom a gyerekkorát. Minthogy ő kapta a pénz javát, kissé

vonakodva bár, de tudomásul vette, hogy ez az ő élete. Ami aztán 10 vagy 12 folytatásban meg is jelent a Pesti Hírlapban.

— *Mikor?*

— 1949-ben. Azt hiszem. Végigolvastam a Népsportot, rendkívül drámai beszámolókat írtam a mérkőzéseiről, a svéd királyról, a bajnok gyerekkoráról, csupa szépet — ha ez nem volt fikció, akkor nem tudom, mi az. Hatéves koromban pedig megjelent egy mesém. A Pesti Naplóban.

— *Beküldted?*

— Valaki a családból. Híven tükrözte a társadalmi valóságot.

— *Amennyiben?*

— A főhőse alighanem munkanélküli volt.

— *A mesének? Munkanélküli király?*

— Fölmászott valami csodafára, már nem tudom pontosan, miféle. Félek most visszavetíteni, pontatlan volna. Valahol biztosan megvan ebben a papírhegyben, s ha Isten is úgy akarja, egyszer egy filosz fel fogja fedezni.

— *Belső zökkenést båt nem okozott, hogy a pályára léptél, de mégis, úgy érezted, bazataláltál, amikor író lettél?*

— Azt hiszem, igen. Nézd, a fordítás volt életemben az első szakma, amiről úgy érezttem, hogy tényleg tudom, jobban, mint bármi mást. Talán nem is teljesen jogtalanul, annak ellenére, hogy az angol nyelvet egyetemen tanult emberekkel szemben még most is kisebbségi érzésem van, mert én hibásan beszélek, ófelváci kiejtéssel, ami sosem zavar, ha egy amerikaival állok szemben, annál inkább, ha egy angol szakos magyar egyetemi oktatóval, aki még egy közönséges amerikaival szemben is határtalan fölényben érzi magát. Nézd, én az égvilágon minden pályára kívülről érkeztem, ez volt rám jellemző, más szakképesítés birtokában, mint ami ahhoz éppen szükséges volt. Volt ebben némi „csakazértis”, mindenesetre igyekeztem a dolgomat mindenütt úgy végezni, hogy jobban csináljam, mint más. Néha nevetnem kellett, hogy a formális szakképesítéssel rendelkezők mennyire nem csinálják jól. Ma már szentül hiszem, hogy az élettapasztalat és a többirányú szakmai tudás — még akkor is, ha az viszonylag felületes — hozzásegíti az embert, hogy a világmérete kiegyensúlyozottabb legyen. Aki a fizikai munka világát ismeri, legalább a mondanivalóját úgy helyre tudja rakni, hogy abból összeáll valami. A fordítás ehhez azzal járul hozzá, hogy az embernek a kezéhez állnak az irodalmi kifejezőeszközök. Amit akar, azt úgy írja meg, ahogyan akarja. Veszély csak egy fenyegeti: Vidor Miklósnak van egy nagy mondása, hogy a fordító az olyan író, akinek nincs élménye, amit megírhatna. Ez az én esetemben talán nem fenyegető.

— *Ha a fordításokkal együtt nézzük, hogyan jutottál el az írói pályára, akkor tulajdonképpen nagyon szerényen és mindig tanulékonyan álltál neki egy-egy feladatnak. Bízta a sorsban, hogy eléd hozza, ami végül is bitelesít, vagy oda vezet, ahova végül is el kell jutnod.*

— Végül is élm hozta.

— *A sors, vagy Isten? Ilyesmikről eddig nem beszélünk, de talán nem szükségtelen megkérdezni, mennyire bízta benne, hogy valaki vezérel, hogy bizhatsz valamiben, ami a legfőbb irányítást vagy az életednek a kézben tartását illeti?*

— Aki hisz, annak számára Isten létezik. Aki nem hisz, annak számára Isten nincs. Ez nyilvánvaló. Hogy Isten belső erőforrásként hogyan szerepel, hogy az embert kritikus fordulón az Isten átsegíti, pillanatig sem vitás és kérdéses.

— *Említetted más helyen, hogy amikor ítéletet hirdettek, nem estél kétségbe, mert az életfogytiglanról tudtad, hogy az „kelet-európai” életfogytiglan, de átélni azért nem lehetett ugyanaz.*

— Nem vitás, hogy képtelen lettem volna átvészelni, ha nincs bennem — nem azt mondom, hogy vak optimizmus —, de legalább annak a tudata, hogy megmaradhatok, valami belső meggyőződés, hogy túl fogom élni. Van erő, ami ebben támogat, mint ahogy szent meggyőződésem, hogy bár nem tudom, milyen formában, de akiket szerettem, mind megvannak odaát. Néha nagyon érzem a kézfogásukat. Anyámmal például, aki nem él már hosszú-hosszú évek óta, szakadatlanul érzem a kapcsolatot. Ha én azt mondom neked, hogy a katolicizmus dogmavilágát érzem és átérezem, nem mondok igazat. Neveltetésem katolikus volt, anyám unitárius. A nagy vallási élményem: a valdens eretnekek, akikkel egy évig éltem együtt, nagyon szorosan, miközben a Sarusokat írtam, majd az Egyesült Államokban találkoztam hús-vér valdensekkel is, s nagyon szerettük egymást, testvérüknek tartottak. Ezt a személyes, testvéri szeretetet más oldalról, mint a valdensek részéről, eddig még nem észleltem. Ha ehhez még hozzáteszem, hogy igenis találkoztam szentekkel, általam hitelesnek vélt szentekkel: közülük egy zsidó volt, kettő református.

— *Beszélg egy kicsit ezekről a szentekről.*

— Ez túlságosan személyes ahhoz, hogy elmeséljem. Egyikük olyan ember, akit meg tudtunk volna menteni, zsidó osztálytársam, s a legjobb barátom, de nem akart elszakadni a sorstársaitól, nem volt hajlandó elfogadni a segítséget, inkább a sorsát fogadta el. S mindvégig volt jó szava a gyilkosairól. Ha ez nem életszentség, akkor nem tudom, micsoda. A másik kettő a végsőkig teszi, amit hisz és vall. Biztosra veszem, hogy kommunista szent is van. Abban már kevésbé vagyok biztos, hogy a kanonizált szentek mind szentek voltak, de hogy ők mindhárman azok, azt szentül hiszem.

— *Istent mint vezérőt, vagy mint olyant, akire rá lehet bagyvatkozni, mindig ott érezted magadban?*

— Erről is nehéz beszélni, hiszen ha gondolkozom rajta, kénytelen vagyok elfogadni, hogy az ember sorsában valahol a nagy számok törvénye érvényesül, még ha óhatatlanul lázad is a törvény durva önkénye ellen. A magam élete meg arról győz meg, hogy aminek meg kell történnie, az megtörténik, akkor is, ha az ember megpróbálja kikerülni, tehát nem érdemes kitérni előle, el kell fogadni ezt is, azt is. Keresni nem kell, de előle kitérni sem. Úgyis megtörténik. A magam életében Isten létének, — ismerem embereket, akik életében Isten önkényének — a bizonyítékát látom. (Gondolom, ez teológialag teljesen megalapozatlan, légy olyan kedves, teológus professzort ne állíts velem szembe.)

— *Isten őrizz! Kezdtém azon gondolkodni, hogy tulajdonképpen, hogyba valaki nem ismer téged, nem ismeri az életedet, akkor besorolhatná a Sarusokat azok közé az írások közé, amelyeket a kommunista vagy mindenképpen valami feltétlen bizonyosságot követelő eszmerendszernek az eretnekek írtak. A magyar irodalomban több van ilyen, de a Sarusok mégis alapvetően különbözik ettől, hiszen ha megnézzük a rokonszerűnek az arányait, ahogy elosztod a szereplők, a vitatkozó felek között, akkor másképp alakul a történet. Abogyan fölillantod a fanatizmus különböző lehetőségeinek, a meggyőződésükért viaskodók esendőségét. Itt végül megsajnálja az ember az inkvizítort is, nemcsak a kiballgatottat. Mégsem a székepszis mondja ki a végső szót.*

— A lengyel kritika föl is fedezte, hogy a könyv tragikus hőse az inkvizitor. Aki teljesen tisztában volt vele, hogy élete igazságát áldozta fel, azért, hogy meg tudja védeni az egyházat a támadóktól. Ez gondolom a gnoszticizmus-agnoszticizmus örök ellentéte, ha akarom azt is mondhatom, hogy a szervezett vallás és az emocionális hit ellentéte, de ha tovább megyek, még azt is megkockáztathatnám, hogy visszavetüthető az inkvizitorra vált koldulórendek történetére. Volt, amelyiket valósággal beleszorították az eretnekségbe, például a ferencesek egy részét. Ugyanakkor egy másik koldulórend, a dominikánusok tagjai adták az inkvizitorok javát. Persze, egy módfelett okos dramaturg mondta egyszer azt, hogy a Sarusok nem más, mint hogy az egyik hülye ezt hiszi, a másik hülye azt hiszi, na bumm! Végső soron igencsak okosan foglalta össze a regény mondanivalóját. Lehet, hogy igaza van.

Az én számomra, aki közvetlen élményeimnek hála, alaposan megismertem az inkvizíció evilági képviselőit, mégpedig ugyancsak cinikusoknak ismertem meg, inkább a hit drámája érdekes; ez a kérdés izgalmasabbik oldala. A könyv — szerintem — egy huszadik századba született értelmiségi önmagával folytatott vitája a hitről. Persze egy könyvbe annyi mindent lehet beleolvasni, amit csak akarnak — még az antiszemitizmust is fölfedezték benne.

— *Micsoda? A Sarusokban? Antiszemitizmust? Kicsoda és hogyan?*

— Egy rendkívül kulturált magyar olvasó fedezte fel abban a mondatban, hogy zsidók gyertyát gyújtottak hálaadásul, hogy a keresztények egyszer egymást ölik és nem őket. Az ember nem tud olyan pontosan írni, hogy azt olvassák, ami a mondatában benne van. Ez a szó természetéből következik. Annak idején az egész 1956 egyenes parafrázisának olvasták. Kétségtelen, hogy található benne néhány egybeesés, de a győri püspököt történetesen tényleg Jánosnak hívták, az inkvizítort pedig Péternek, Zwicher Péternek, s a püspöki csapatokat valóban behívták Sopronba. Emiatt komoly idegesség fogta el Kardos Györgyöt, így vált az inkvizitor végül a Baráttá, János püspök pedig a Püspökké, s kerültek a püspöki csapatok csak úgy, ripsz-ropsz, Sopron városába.

— *Hány évig bányódott a könyv a Magvetőnél?*

— A Magvetőnél mindössze egy évig, de a megírástól a megjelenésig összesen öt év telt el. Előtte már három folyóirat adta vissza. Illés Endre a kötetrel együtt dobott ki engem. Kardos nagyvonalúbb volt, csak egy évig várattott válasz nélkül.

— *Végül is Kardos hogyan vállalta?*

— Nem egykönnyen. Nekem szögezte a kérdést, hogy miért beszélek én emberarcú kereszténységről? Meg voltam döbbenve, hisz a könyvben elő se fordul a szó. Ő belelátta ezt is, 68-at. Meglehet, joggal. Végül is egy mondaton folyt a vitánk, ami aztán kimaradt belőle, de a második kiadásban — hála a szerkesztőnek — mégis belekerült. Meg kell mondanom, Kardos csálhatatlan biztonsággal szemelte ki a leglényegesebb mondatot, hogy „Több igazság közül mindig az üldözött igazság igazabb.” Akkoriban fű alatt élt Magyarországon mindenki.

— *Viszonylag kis példányszámban jelent meg, de azért mindenki olvasta.*

— Azt hiszem, elég sokan, de nem illett róla beszélni. A Vigilia sem írt le róla egy sort sem. Pedig érzésem szerint, ez volt a legkeresztényibb mondanivalójú könyv, ami az utóbbi két évtizedben Magyarországon megjelent.

— *Té jártál Amerikában, mit gondolsz, ott hogyan hathat egy olyanfajta élmény, melyet Kelet-Európa közvetít nekik? Hiszen náluk egy valláshoz való tartozás tulajdonképpen a polgári intéitúciók közé tartozik.*

— Nézd, én el tudom képzelni, hogy revelatív lehet. Érdemes volna látni a Sarusok fogadtatását; egyáltalán azt, hogy a hitnek a regényben vázolt problémája hogyan jelentkezik náluk. Mindenesetre nagyon nehéz kérdés, sokkal könnyebben el tudom képzelni, hogy ez Nyugat-Európában hogyan hat. Persze, az a társadalom is nagyon erősen szekularizált.

— *Kétirányú mozgást képzelhetünk tehát el: egyrészt missziós területté nyilvánít-
hatjuk saját magunkat.*

— Másrészt mi küldhetünk misszionáriusokat . . .

— *Igen, néhány évtizeddel ezelőtt pesszimista keresztények úgy vélték, hogy Nyugat-
Európa teljesen az ateizmus uralma alá kerül és a kereszténységgel frissen megismerke-
dett Afrika fogja majd újra megtéríteni. Ezt az Afrikának tulajdonított szerepet — úgy
látszik — Kelet-Európa fogja eljátszani.*

— Ezt sokkal inkább elképzelhetőnek tartom: az ember borzongva átélt érdeklődést
észlel Kelet-Európa és a keresztény értékek iránt; ami magát a kort illeti, nem hiszem, hogy
az már poszt-krisztianus volna. A fehér ember másképp éli meg a maga hitét mind eddig, a
kort — alkalmi szóval — inkább poszt-felekezetinek hívnám.

— *Beszélgetésekben, találkozások során tapasztaltad-e Nyugaton azt, hogy a mi
történelmünk, sorsunk, hitünk az Istenre ismerés élményét bordozhatja?*

— Igen, azt hiszem, éreztem. Majdnem mindenkinek, akivel csak találkoztam — kül-
földi barátaimról beszélek — élmény volt már a létünk — a megmaradásunk — ténye is.
Majdnem mindenki féltette ezt a kérdést: hogy tudták ezt túlélni? Éreznek-e vérszomjat,
bosszúvágyat? Ezen mindig elcsodálkoztam, aki nem élte át, amit mi megéltünk, az úgy
látszik, nem értheti meg, hogy a szenvedéssel mintegy lineáris arányban csökkent a
bosszúvágy. Ha valóban keresztények volnának, akkor nekik is a szenvedéssel pontosan
ellentétes arányú bosszúvágyat kellene föltételezni, mert hiszen éppen a szenvedés az, ami
kiöli a bosszúvágyat. Nemigen találkoztam egykori halálraítélttel, aki bosszút lihegett
volna. Ez a tévedés mégis általános: igaz, nem idehaza, de külföldön igen.

— *Noha a börtönéveket átugrottuk, mégis megkérdezem: ez a fajta megbékélés, ez a
keresztényi megbocsátás, már akkor kialakult benned, vagy csak utólag? Olymódon
történt-e, mint ahogy Déry írja egyszer 1944-es bujkálására visszaemlékezve, hogy ő ott
és akkor határozta el, hogy ha ő egyszer ezt túléli, sosem fogja annak a nyilasnak a
balálát kívánni, aki most az ő életére tör.*

— Én ezt a magatartást érzem természetesnek. Ilyen körülmények közt védekezés ez; a
tudat, hogy én nem vagyok olyan. Aligha hiszem, hogy akinek a nyakát már megmérte a
hóhér, akasztasson.

— *1956-ban határozottan tapasztalható volt a nem várt türelem és megbocsátás.
Ebből a szempontból a forradalom szinte egybáztörténeti vagy údváltörténeti forduló-
pont: egy forradalom, amely — elenyésző kivétellel — nem gyűlölködik. — Ilyen
értelemben — miután a forradalom után sok évre metaforikusan az egész országot
börtönbe zárták — reménykedhetünk-e abban, hogy ez a ránk mért szenvedés,
amelynek most talán a végőráít éljük, megtanított türelemre és megbocsátásra?*

— Biztosan nem tudhatjuk, de bizakodnunk kell benne.

— *Köszönöm a beszélgetést.*

Szörényi László

MOHÁS LÍVIA

A boldogság paradoxona

Meglepő eredményre jutottak a pszichológia új kutatásai — közli a *Psychology Today* 1989. augusztusi száma —, feltételezik, hogy a boldogtalanság hajlamát a génjeinkben hordozzuk, míg a boldogságot mi magunk hozzuk létre. A józan ész szerint annál boldogabbak vagyunk, minél kevesebb boldogtalan élményben van részünk. Ez ügyes megállapítás, csak épp nem igaz. Ugyanis a boldogság illetve a boldogtalanság korántsem ugyanannak az érzésnek két ellentétes oldala. Mindkettő önállóan létező, különböző érzés. Együtt vagy egymástól függetlenül is előfordulhatnak, fokozódhatnak vagy csökkenhetnek. Ha megváltoztatjuk azokat a dolgokat, amelyek boldogtalanságot okoznak, akkor kevésbé érezzük magunkat nyomorultul, de nem biztos, hogy boldogabbak leszünk. Igen sok tanulmány hangsúlyozza, hogy bizonyos családokon végigvezethető a boldogtalanság hajlama, genetikus predispozíciója. De azzal a jelenséggel nem találkoztak a kutatók, hogy a boldogságra való hajlam is ehhez hasonlóan örökölheto lenne. Úgy vélik, a boldogság olyan készség, amit mi magunk fejleszthetünk ki magunkban.

William James azt mondta, hogy a boldogság vágya mint motiváció kivétel nélkül valamennyiünkben munkálkodik. Nos, ehhez mérten igazán meglepő, hogy a pszichológusok hosszú ideig nem foglalkoztak a boldogság-boldogtalanság tanulmányozásával. A *Psychological Abstracts International* például 1973-ig nem is jegyezte ezt mint vizsgálati témát, és még ma is van e tárgyban valami, amely az ortodox pszichológiának ellentmond. Míg a *Psychology Today* 1975-től publikálni kezdte az első boldogságvizsgálatokat. Azóta a pszichológusok pótolják a hiányt. Kidolgozták ennek az érzésnek a definícióját, mely szerint a *boldogság a szubjektív jólét érzékelése*. Kezdték körülhatárolni, hogy a különböző emberek miért és mitől boldogok vagy boldogtalanok, s miképp élük meg ezeket az érzéseket. A vizsgálatok természetesen nem találtak, nem is kerestek egyetlen receptet, amely boldoggá tehetne, de rögzítettek számos cselekvést és beállítási módot, amelyekről úgy tűnt, közelebb vihetik az embert a vágyott érzéshez.

Szomorúságra születni? Számos tanulmány foglalkozik egy- és kétpetéjű ikrekkel, s a kutatók azt is megnézték, hogy a géneknek mi a szerepe e két érzést tekintve. Laura Baker (Dél-karolinai Egyetem) és munkatársai 899 egyént hasonlítottak össze tesztek segítségével. A férfiak és nők között volt 105 egy- és kétpetéjű ikerpár- s vizsgáltak oly csoportot, amelyben a nagyszülők, szülők, valamint ifjú leszármazottaik szerepeltek.

A családtagok (mondja Baker) jobban hasonlítottak egymáshoz a boldogtalanság skáláján, mint a boldogság skáláján és az egypetéjű ikrek jóval közelebb álltak egymáshoz, mint a kétpetéjűek. Ez a felfedezés genetikus komponensre utal.

A Minnesota Egyetem ikerkutatásaiban mélyrehatóan és széleskörűen alkalmaztak személyiségteszteket. (Ez esetben a boldogságdefiníció ez volt: *készség az életörömrre*.) A vizsgált ikrek egy része együtt nőtt fel, más részük külön-külön. Azok az egypetéjű ikrek, akiket születésük óta külön neveltek, a boldogságskálán kevésbé hasonlítottak egymáshoz,

mint azok, akiket együtt neveltek. De a boldogtalanságkálát nézve a külön nevelt ikrek (noha az elmúlt 64 esztendő alatt nem is találkoztak) annyira hasonlítottak egymáshoz, mint azok, akik együtt nőttek fel.

Miért hat kevésbé a környezet a boldogtalanságra? Van egy igen mély és bensőséges kapcsolat a boldogság és a szociális interakciók között. Jó vagy boldog hangulatban könnyebben kapcsolódunk az emberekhez, érzékenyebbek, válaszképesebbek vagyunk mások iránt, a szociális klímánk emocionálisan meleg és hatásos. Míg a boldogtalanság idején inkább elzárkózunk, szociális klímánk hűvös. Mindez nem kedvez a boldogtalanság befolyásolásnak, de nem azt jelenti, hogy vannak, akik végzetesen boldogtalanságra születtek. A gének csak predispozíciók, de a valóság helyzeteit az ember választásai hozzák létre. Az ember növelheti a személyes boldogságát cselekvéseiben, tetteiben — függetlenül az örökletességtől.

Tervezd a boldogságot! A mi fülünknek kicsit naivnak hat ez a tanács. De Michael Fordyce, a floridai pszichológus nem tartja annak. Úgy gondolja, az a hiba, hogy bár az emberek nagy része életcélként a boldogságot jelöli meg, voltaképp nem tudja, hogy *számára* mit jelent ez a fogalom. Sikert? Ezt sokan mondják! S gyakran kiderül: a sikerhajszja miatt már nem jut idő magára a boldogságra.

Egyik tanulmányban a vizsgálati személyeknek a *kedvenc cselekvéseiket és kellemes élményeket* kellett az előre elkészített listából kiválasztaniuk. Felszólították őket, hogy szaporíthatják és árnyalhatják az általuk kiválasztott és felsorolt boldogságforrásokat. Amikor összehasonlították a választásokat a tesztek által jelzett „készség az életörömré”, a „szubjektív jólét érzékelése” mutatókkal, akkor a mérések és összehasonlítások is a józan ész által gyanítható eredményt mutatták. Vagyis azt, hogy azok, akik több, és többféle kedvenc cselekvést soroltak fel, a tesztek alapján is boldognak tündek, míg azok, akik csak cammogva, szegényes válaszokat adtak, a boldogság egyéb mutatószámaiban is ilyeneknek bizonyultak.

Nem az az egyedüli boldogság-faktor, hogy *mi* a kedvenc cselekvés és *mi* a kellemes élmény, hanem az is, hogy a személy érezze: ő is hatott az élményekre, a cselekvésekre. Ha csakis a jószerencsének köszönhető a boldogság, úgy érezhetjük, hogy a sors játékszerei vagyunk. Sok ember inkább szereti, ha ellenőrzése alatt tarthatja sorsát, és maga szerzi meg a vágyott dolgokat, mintha a véletlentől kapja azokat.

Ki a boldogabb? Az anyagi jólét és a boldogság kapcsolatáról ma már árnyaltabb képet mutatnak be a pszichológusok. Az igaz, hogy a nyomor nyomorulttá tehet, mégis a vizsgálatok rendre és következetesen kimutatják: ha az alapszükséglet adott, akkor az ennél több pénz egyáltalán nem biztosítéka a boldogságnak. Észak-Amerika lakosainak 70—80%-a boldog embernek nyilvánítja magát (ami jóval magasabb százalékarány, mint a föld egyéb területein), ugyanakkor a pénz nem játszik domináns szerepet az érzéseikben. 1946—1978 között például a reáljövedelem nagymértékben növekedett, ennek ellenére egyáltalán nem növekedett a lakosság boldogságszintje. Ami a boldogsághoz nélkülözhetetlen, az a bensőségesség és a szeretet. Esztendőök óta a házasságban élők következetesen azt jelentik, hogy boldogabbak, mint az özvegyek, az elváltak vagy egyéb okból egyedül élők. Ma az egyedül élők azt írják magukról, hogy boldogabbnak tartják magukat, mint a múlt évek egyedül élői. Az lehet ennek az oka, hogy a társadalom ma sokkal jobban elfogadja és méltányolja a „single” életformát, mint régen?

Vannak visszatérő elemek, amelyekkel a vizsgálódók rendre találkoznak. Egyik az *általános attitűd*: az optimisták boldogabbak a pesszimistáknál tekintet nélkül az objektív életkörülményekre.

Másik visszatérő elem a *változatosság*, amely szemben a monotóniával, sok ember számára boldogságforrás. Egy harmadik elem az *érzelmi intenzitás*, de ennek csak

bizonyos kiegyensúlyozott mértéke. A túl intenzív érzelmek (a „túl” személyiség-specifikus!) ellene hatnak a hosszú terminusoknak. A kutatók fontos tanácsként megjegyzik: jó az, ha intenzív örömökre, és pozitív érzelmekre törekszik valaki, de ha életének ezek a fő céljai, akkor valószínűleg rosszul jár.

A különféle boldogság- és közérzetkutató vizsgálódásokból levonnak 7 „szabályt”, amelyeket (ha naivnak is tartjuk a Tervezd a boldogságot! felszólítást!) érdemes meggondolni:

1. Akik úgy nyilatkoztak magukról, hogy boldog emberek, valamiben megegyeztek. Valamennyiüknek voltak szeretetteljes kapcsolataik. Amikor valaki összeállítja életviteli tervét, érdemes prioritást adnia annak az időnek, amit a szeretett személyekkel s az ő kedvükért fog eltölteni.

2. Ha a szeretet ennyire fontos a boldogsághoz, akkor az is fontos, hogy szeretni tudjuk a munkát, amit naponta végzünk. Ha nem ilyen a munkánk, akkor az eddigieknél jóval elszántabban kell kutatni, érdeklődni, gondolkodni s megkeresni azt a munkát, ami fontos számunkra.

3. Az altruizmusnak, a segítőkészségnek kétféle jótékony visszahatása van. Egyik az, hogy az altruista ember cselekvése növeli az illető önbecsülését, s az önbecsülés fontos eleme az egészséges léleknek. Másik az, hogy az altruizmusnak stressz-csökkentő, s így védő hatása lehet testre és lélekre.

4. Azt a cselekvést végezd el előbb, ami boldogít!

5. A kutatók megegyeznek abban, hogy a jól funkcionáló test egyik alappillére a boldogságnak. Ebből a köznapi igazságból számos egyéni „boldogság-terv” következhet!

6. Az élet olyan szervezettségét javasolják a közérzetkutatók, amely bár körülhatárolt célt és tevékenységeket, de elég laza ahhoz, hogy egy-egy boldogító esemény kedvéért eltérjünk tőle.

7. Ki-ki valamiben „magasröptű”, másban nem az. Perspektívában kellene nézni magunkat. Rátalálva saját magasságainkra és mélységeinkre.

JEAN COCTEAU

Mintha mennél...

*Mintha mennél de itt maradnál
egy láthatatlan ég alatt
egy más helyen hol basztalan már
nem látható a mozdulat.*

*Nagyon különböző lakásunk
kettőnket egy börtönbe zár.
Vak a szemed hogy meg ne lásson
fülem süket hangodra már.*

Szegzárdy-Csengery József fordítása

Filozófia

Ancsel Éva: Az aszimmetrikus ember

Ancsel Éva legújabb könyvében, *Az aszimmetrikus emberben* — mint a cím is sejteti — negatív szempontból, olyan ellentmondások hordozójaként közelíti meg az embert, melyeknek „pólusai nem azonos intenzitásúak (...), s nem is oltják ki egymást úgy, ahogyan ellentétes irányú vektoroktól elvárhatjuk”. Feloldhatatlan aránytalanság áll fenn szabadsága és meghatározottsága, világra nyitottsága és világhoz kötöttsége, akarata és szándékának megvalósulása, tettei és ezek következményei között, ezért aszimmetrikus az ember, nem pedig pascali „közép lény” — véli Ancsel Éva.

Irodalmi példák sorával szemlélteti az emberi nem, de kiváltképpen az egyén életét kísérő aránytalanságokat. „Nagyon régi kérdéseket” tesz fel a szerző, s „aki az emberre kérdez, az mindannyiszor szembetalálja magát szabadságának vagy szabadság-vesztésének problémájával”. A problémafelvetés középpontjában a hamleti szabadság áll. Hamlet felismeri szabadsághiányát a „börtön Dániában”, s bár ebben a „tudásban létező szabadság nemcsak aszimmetrikus viszonyban áll güzbakötöttségével, hanem ahhoz sajátos módon még hozzá is járul”, ennek az önfelismerésnek mégis föltétlen értéke van, mivel Hamlet önmagát vállalja szabadsághiány tudásában kifejeződő szabadságában, s ezért „kijut” neki „*az egyáltalában vett szabadság*”. De szabadság hiányának tudása aszimmetrikus viszonyban van a cselekvés lehetőségével.

Az ember tetteiben nem fejezi ki maradéktalanul önmagát, s nem minden tettet hajt végre, amire képes. A tettei felfedik, de egyúttal el is rejtik: aszinkronitásban van tetteivel. „Csodaszamba menő” Dávid király tette. Az Úr kezére adja Sault, de nem él a lehetőséggel, hogy leszámoljon tildözőjével. „Dávid szokásszegő tettet hajt végre, s az ilyen cselekedet többnyire éppen a személyiséggel való szinkronitás ritka esete” — ismeri el Ancsel Éva. Nem így Büchner Woyzeckje, aki egyszerre tragikus és antitragikus, „mert a személy frontális szembekerülése tétével egyértelműen tragikus jellegű, ugyanakkor

antitragikus, hiszen hiányzik a tettből a szabadságnak még a felvillanása is”.

Az ember és tetteinek aszimmetriája nem új keletű, már sajátos módon a görög tragédiákban is feltárulkozott. A rendként értelmezett világban lehetséges a tragédia, amely megtöri ezt a rendet. De többről van szó: „a fátum humanizálásáról, ennyiben visszavételről”, ami a szabadságon múlik. A tragikus hősök éppen bukásukkal valósítják meg ezt a rendet, a tragédia kifejtésében a bukás vállalásával tömök be a rend repedését. Ámde egészen más jellegű tragédia Ábrahámé, Jóbé és Jézusé, a teljes elhagyatottság, a meg-nem-értés tragédiája. Századunkban pedig különös alakot ölt: „Az emberek ... előzetes jóslatok és baljós jelek nélkül, a transzcendenciának kijáró hittel vágnak neki, hogy beteljesítsék nem is csak saját sorsukat. A történelem pedig ellenséges transzcendenciának bizonyul.” Az istenek helyett a történelem új kegyetlen játékot az anonimitásba süllyedt hősökkel. Nem is annyira a tragédia hiányáról van szó, hanem a szabadság „újfajta hiányáról”, a „nem-cselekvés szabadsága hiányzik”. Korunk tragédiája nem jut el a „megoldáshoz”, a végkifejlethez, s ez fokozza a tragikumot. A személyiség és tetteinek aszimmetriája is ilyen tragikumtól terhes, nem tud tragédiává kibontakozni és kifejlődni. A modern tragikum alapját „*a történelem kategorikus elfordulásában*” látja Ancsel Éva.

De egyáltalán mit nevezünk aszimmetriának? Az aszimmetria a szimmetria hiánya: szimmetriatlanság, aránytalanság. Két dolog akkor aszimmetrikus, ha nem fedik egymást vagy aránytalanok. A biológiában ebben az értelemben beszélünk a páros szervek, pl. a rák ollóinak, az ember veséinek aszimmetriájáról. Az ember esetében azonban nemcsak antimérjeinek aszimmetriájáról beszélhetünk, hanem természeti meghatározottságának és meghatározatlanságának aszimmetriájáról is. Ha az emberrel szembeállítjuk a többi élőlényt, akkor azok szimmetrikusnak bizonyulnak abból a szempontból, hogy életerük szimmetrikus biológiai felépítésükkel. S lám, Epimétheusz mégiscsak jó munkát végzett: szimmetriát, sőt, harmóniát hozott létre. Ámde az embert elrontotta, mintegy torz lényt eredményezett megfontolatlan cselekedete. Az ember benne — de külön — áll az egyetemes természeti összefüggésben; nyitott lehetőségként valósítja meg önmagát, szabadon fejezi ki lényegét. Mint „véges eszes lény nem

tételezheti magát anélkül, hogy ne tulajdonítana magának szabad működést” — állapítja meg J. G. Fichte. Semmiképpen sem mondhat le erről a szabadságról, mert ezzel önmagáról mondana le, s arról a lehetőségéről, hogy önmagát *legalább egyszer* „lefedje” tudásában és nem-tudásában, jó iránti vágyában és rosszra való hajlamában, vagyis hogy „szimmetrikus” legyen.

Az ember „bizonytalan ontológiai konstrukcióként” (Paul Ricoeur) nem realizálhatja sokféle képességét, s „*ezzel* épp-így-létében sohasem eshet egybe” — hangzik Ancsel Éva végső megállapítása. Ugyanakkor — kényelmes megoldásnak tartva — határozottan visszautasítja a rezigná-

ciót. Sziszifuszként inkább *újra* kérdez, s mindannyiszor a hegy lábánál találja magát, de ez nem az a hegy, ahol egykor a hegyibeszéd elhangzott a világban. A kérdezőnek nemcsak *újra*, hanem *tovább* is kell kérdeznie, ha nem akar rezignáltan lemondani a válasz megelégedésének lehetőségéről, hogy „aki szánt, reménykedve szántson, s aki csépel, abban a reményben csépeljen, hogy részesedik a termésből” (1 Kor 9, 10). Akit pedig „szertelen vágy” feszít, „legalább távoli rokona lehessen Assisi régi lakójának, kollektív emlékezetünk Szent Ferencének?” (*Kossuth*)

Boros István

Film

A hallgatás és a sötétség országa

(Werner Herzog filmje, 1970–1971)

„Az emberek elutaznak, hogy megcsodálják a hegycsúcsokat, a tenger hatalmas hullámain, a folyók bosszú folyását, az óceánok végtelen kiterjedését, a csillagok körkörös mozgását és elmennek egymás mellett anélkül, hogy csodálnák egymást.”

(Szent Ágoston)

Nem értjük egymást. Herzog gyakran beszél erről. Nem értjük a másikat, mert az egy idegen kultúrához tartozik, aszerint gondolkodik: nem is igyekszünk megérteni a másik embert. Azt hisszük, nekünk van igazunk, értsenek meg bennünket a többiek, gondolkodjanak-viselkedjenek úgy, ahogyan mi. Ha kellő hatalmunk van, akkor el is érjük ezt.

Gyakori gondolatok ezek Herzog filmjeiben. Megtaláljuk egy korai dokumentumfilmjében (Kelet-Afrika repülő orvosai), Aguirre vagy Fitzcarraldo Dél-Amerikájában, vagy ott, „Ahol a zöld hangyák álmodnak”. Nem megérteni akarjuk a másikat, hanem jó vagy rossz szándékkal átalakítani, mint Nürnberg lakói Kaspar Hausert.

Nem értjük meg egymást, süketek és vakok vagyunk egymás iránt. Még akkor is, ha jól működik halló- vagy látószervünk. Mi van, ha valóban betegek érzékszerveink, süketek, és ráadásul vakok is vagyunk? E szörnyű hiányosságok — úgy gondoljuk — lehetetlenné tesznek bármiféle kapcsolatot ember és ember, ember és környezete között. Az örök csend és az örök sötétség — csak a magányt, az egyedülletet, a lassú haldoklást jelentheti.

Így gondoljuk. Azután megnézzük Werner Herzog dokumentumfilmjét (dokumentumfilmjét?) és tudatosul bennünk, hogy vannak olyan belső érzékszervek, amelyek legalább annyira fontosak, vagy fontosabbak, mint szemünk vagy fülünk.

A filmben vak és ugyanakkor süket emberek keresik egymást, a többi embert, a világot, az életet. Arról szól a film, hogy ez *lehetséges*. Fini Straubinger egy gyerekkori balesete miatt — lezuhant a lépcsőről — elvesztette előbb a látását, majd fokozatosan a hallását is. Évtizedeken át feküdt az ágyában, egyre kevésbé kötődve a környezetéhez, amelyek már morfiummal igyekezett „csökkenti szenvedéseit”. Egy napon Fini — ki tudja e készletés, sugallat vagy megvilágosodás indokait — elhatározta, hogy segít

önmagán, segíteni fog más hozzá hasonlókon is: felkelt az ágyból. (Jegyezzük meg: Fini későn vesztette el a hallását, beszélni nem felejtett el, a világgal való ezen kapcsolatait tehát megőrizte.)

Fini megtanulja a süket-vakok érintkezési módját, a tenyeret simogató-tapintó „morze”-rendszerrel s másokat is tanít erre. Csoportot szervez, s létével, simogatásával, ölelésével önt lelket az önmagukba zárkózókba, az elveszettekbe. Feltárja számukra az élet sokféle, az ő számukra is létező örömeit. Összejöveteleket szervez, amelyeken a Finihez hasonlók vagy sokkal nehezebb helyzetben lévők „tolmács” és kéz-mozeg segítségével beszélgetnek, társalognak, verseket és történeteket „hallgatnak”: kommunikálnak. Kirándulni járnak, például az állatkertbe, ahol simogatják, etetik, érzékelik az állatokat, vagy a botanikus kertbe, ahol beszívják a virágok illatát, hogy a kaktusz — szúr. Repülőgépre ülnek, ahol nevetve, örömmel, telve izgalommal élik át életük nagy kalandját. A szomorú, ráncos, életnélküli arcok vidámak lesznek, szinte megszépülnek.

Fini sorra látogatja „országának” polgárait, kíséretével városról városra utazik. Látjuk, miként igyekszik hatni az elmeegógyintézetbe zárt, bár korántsem elmebeteg, csupán az emberi közösségből süketen-vakon kizárt nőre. Látjuk, miként képes Fini kapcsolatot létesíteni születésük óta vak és süket, s természetesen néma gyerekekkel: érintéssel, simogatással, szeretettel, hittel és valami különös Tudással.

Sok minden elérhetetlen ezen emberek számára, a zene biztosan az. Abban a formában, ahogyan az ép hallású ember átéli, bizonyára. Azonban Herzog, Finit elkísérve, bennünket is elvisz egy összejövetelekre, ahol kamarazenekar muzsikál, s látjuk, hogy egy halló a mellette ülő s örök csendben élő társa kezét fogva és mozgatva igyekszik átadni annak számára a zene ütemét... Ezen az összejöveteleken mondja egy szónok: „Többel tartozunk nektek, mint pénzzel...” Lehetséges tehát olyan humanista társadalom, amelyik embernek tekinti minden polgárát...

A sötétség és a csend országának a polgárai gyakran örülnek. Örülnek a kapcsolatoknak. Vágyódva sürgetően nyújtják ki kezüket egymás felé (látjuk a filmen), — hogy megvalósuljon

kapcsolatuk egymással, a növényekkel, a fákkal, az állatokkal: a világgal. Amelynek ők is részesei.

Nem értjük meg egymást. S vajon ezt a filmet mennyire értik a nézők? Kedves Barátom! Ott ültél nem messze tőlem a filmklubban. Amikor vége lett a filmnek, hangosan mondtad a melletted ülőnek: „Ez a film nekem semmit sem mondott! Alig vártam, hogy vége legyen!” Aztán nem maradtál ott a vitán, s nem tudtam elmondani Neked, hogy számomra mi mindenről szólt.

Arról, hogy az élet lényege: önmagunkban, kapcsolatok, kölcsönhatások nélkül semmik sem vagyunk. Tudatunkat, szellemünket, nem az agyunk tízmilliárd idegsejtje, hanem a tanulás, gondolkodás (akár mozinézés...) révén közöttük kialakult végtelen sok kapcsolat alkotja. Maga az ember is semmi önmagában. A társadalom: az emberek közti számtalan kölcsönhatás, kapcsolat. A másik érintése, megértése, segítése, s a másiktól elfogadott segítség. Az együtt átélt közös öröm.

Arról is szólt — nekem — ez a film, hogy sokan élünk a sötétség és a hallgatás országában, bár érzékszerveink birtokában vagyunk. Ott élünk, mert bezártak bennünket, vagy mert mi magunk zárkóztunk be oda? Mert nem is akarunk másokat megérteni, másokkal kapcsolatot teremteni... Azt hisszük, hogy látunk és hallunk, holott csak azt, amit mutatnak, mondanak (harsognak, ordítanak) nekünk. Vagy azt halljuk, amit hallani akarunk — s mennyi mindenre nem figyelünk oda!

Arról is szól ez a film, hogy kikerülni ebből az országból: nem érzékszerv, hanem akarat kérdése. Rajtunk múlik, ha ki akarunk törni a bűvös körből. Felszabadulásunk, megvilágosodásunk, üdvözülésünk: magunkon múlik. Segítséget kérhetünk és kaphatunk, de más nem végzi el helyettünk. Kitérni a körből, mint egy másik — nem Herzog, hanem Buñuel-filmben — az Öldöklő angyalban.

Érzékszervek? Talán van a szemünknel-fülünknel fontosabb érzékünk is. Keveseknek. Fininek — biztosan. Aki megért másokat, aki azonosul másokkal — annak van.

Csend van és sötétség?

Figyelj! Szóllítanak a többiek és fények gyúlnak ki körülötted...

György Lajos

Helyreigazítás

Májusi számunkban Kenyeres Zoltánnak Szini Gyula regényéről írott tanulmányáról lemaradt a szerző neve. A hibáért szerzőnk és olvasóink szíves elnézését kérjük!

Irodalom

Mészöly Miklós: A pille magánya

Mészöly Miklós kötetje meglehetősen vegyes írásokat tartalmaz. Egyetlen közös jellemzőjük, hogy nem fiktív prózai alkotások. Az írások az utóbbi tíz évben keletkeztek, s hét fejezetet alkotnak. A legkönnyebben meghatározhatók: kritikák, naplójegyzetek, az íróval készült interjúk, meg az alkalmi írások, amelyek egy-egy film, kiállítás, vagy könyv kapcsán születtek. A kérdés, amely az ilyen gyűjtemény olvasásakor felvetődik: mennyire időtálló és mennyire élvezhető éppen heterogén mivolta miatt. Mészöly esetében meg kell mondanunk — és nem pusztán udvariasságból —, hogy a kötetben egybegyűjtött írások nemcsak rendkívül érdekesek, hanem aktuálisak is, ami szinte képtelenségnek látszik, figyelembe véve a közép-kelet-európai térségben az utóbbi időben történt változásokat. A gyűjtemény aktualitása talán abból ered, hogy az író, közvetlen politizálás nélkül, kíméletlen őszinteséggel és felelősséggel mindig is olyan problémákkal foglalkozott, amelyek részben általános érvényűek, részben pedig a mostani magyarországi helyzetben is megoldatlanok. Példaképpen hadd említsük meg az 1980-ban Alexa Károly által készített interjúban elhangzott megállapítást: „az elmúlt évtizedek történelmektatása — enyhébb szó mellébeszélés volna — egyértelműen bűnös”. Amit annak idején merészség volt kimondani, mostanra már konkrét feladattá vált, és nemcsak Magyarországon!

Éppen a Közép-Kelet-Európával kapcsolatos kérdések játszanak nagy fontos, összekötő szerepet az egész kötetben. Ennek a problémakörnek a fontossága hirtelen egész Európa számára világossá vált, és érdekes módon a nyugati társadalmak éppen a közép-kelet-európai írókra figyelnek most, mintha tőlük várnák az útbaigazítást. Mintha sejtjenék, amit Mészöly a következőképpen fogalmazott meg: „amennyire igaz, hogy a szellemi, művészeti szféra mindig is tudott intuitív ajánlatokkal szolgálni a politikának — olyannyira nem áll ez fordítva”. Milan Kundera korábbi, kivált franciaországi híre, Václav Havel legújabb politikai szereplése és Konrád György példa nélküli hollandiai sikere a legjobb példa arra, milyen fontos szerep jutott Európa egyes népeinek és értelmiségének. Érde-

mes összevetni ezeket a tényeket azzal, amit Mészöly fejtett ki a hatalom és az irodalom közötti viszonyról és amit az „izolációs helyzetű irodalomról” mondott.

Mészöly egyéni hangja enyhén elűt például Konrád hangvételétől. Pessimistább annál; úgy látszik annak a történelmi időszaknak a tapasztalata, amelynek elején Magyarország trianoni megcsonkítása, végén az úgynevezett szocialista rendszer visszaélései állnak, a közben lezajlott háborút és a háború utáni éveket el nem felejtvé, mélyen megrendítette Mészölyt, és sokszor szinte a magyarság eltűnésétől való rettegéshez vezette. Ezért a történelem tanítása, a nemzet tudat és az egyén hovatartozása fontos helyet foglal el a kötetben, különösen pedig a már említett interjúban, ahol az író az amerikai magyarságról szól. Az amerikai út fontos tapasztalat volt az ő számára: Amerika népeinek összetartozása és együttléte vonzó modellnek tűnik a szemében, olyannak, amely talán Európa számára is követhető valamilyen módon. Ez a felfogás manapság természetesnek látszik, de ne felejtjük el, hogy ez a 80-as években szinte prófétikus hang volt.

Hogy amerikai utazása mit hozott az írónak, ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha az interjút összevetjük a Naplójegyzetek egyes részeivel, ahol egyes emberek történeteit találjuk, „nyersen”, majdnem minden írói beavatkozás nélkül megörökítve. Mészöly egész munkássága arról tanúskodik, hogy mennyire fontosak számára az egyéni emberi sorsok, amelyek leírásában előnyben részesíti a megrázó sorsfordulatokat, az átlagember tragédiáját (Szárnyas lovak). Így érthetővé válik az a megnyilatkozása, hogy a „mély realizmus” hívének tekint magát. Mészöly stílusa és elbeszélésmódja, amely sokkal inkább posztmodernnek nevezhető — anélkül hogy a posztmodernizmus divattárát felhasználná —, igen közvetett módon adja vissza a valóságot. Mégis, az országhoz, a tájhoz, a történelemhez való ragaszkodása sokkal erősebb, mint a fiatalabb generációhoz tartozó írónál, pl. Nádasnál vagy Krasznahorkainál.

Az egész kötetben fontos szerepet játszanak az irodalom egyes problémái. Mészöly anélkül, hogy teoretikus fejtegetésekbe bocsátkozna, roppant találó módon és sajátos stílusban nyilatkozik több magyar íróról, többek között Mándyról, Hajnóczyról, Esterházyról. Saját irodalmi ízlése és írásmódja is szóba kerül; érthető módon közelebb áll hozzá pl. a kilátástalanul komor Hajnóczy, mint a „derűs beállítottságú”, szellemes Esterházy.

A Naplójegyzetek nagyobb, kerek egységet alkotnak a kötetben; gondolatokat, töredékeket,

anekdotákat, aforizmákat tartalmaznak. A modern napló retorikája, laza szerkezete lehetőséget ad az íróknak, hogy mindenfajta észrevételét, benyomását kapcsolat és datálás nélkül egymás után helyezze el. Feltűnik azonban, hogy Mészöly az interjúban sokkal személyesebb módon, közvetlenebbül számol be benyomásairól és tapasztalatairól, mint naplójában, ahol inkább az író szellemi autobiográfiájáról van szó.

Lehetséges-e a magyar és a világirodalomban felhalmozódó maximákhoz, aforizmákhoz valami újat és eredetit hozzáfűzni? Mészöly naplójában akadnak ugyan kevésbé sikerült közlések is (mint például: „Műveiből hiányoznak a nők. Elhasználta őket életében.”). De azért bőven vannak érdekesek is.

Jó és fontos dolog, hogy Mészöly különböző folyóiratokban elszórt írásai ezúttal egy kötetben is megtalálhatók. (*Jelenkor*)

Jolanta Jastrzębska

Tandori Dezső: Vigyázz magadra, ne törődj velem

Figyelemre méltó, hogy a jelenkori magyar költészeti gondolkodás egyik nagyszabású megújítója csak most, három évtized versírói gyakorlata után adta közre válogatott verseit.

A kötet elolvasása után az a benyomásunk támad, hogy voltaképpen változtathatatlan, megbonthatatlan egész, amit így Tandoritól kapunk. Eredeti mű, erősen kötött kompozícióval — nem minden tanulság nélküli, ugyanakkor a szerzői szándékot szemügyre venni; a fülszövegen ez olvasható: „*egymás társaságában látbatja most, ki-ki kedvére, vagy további házi válogatásra, mindannak „bírét-jelét”, amit nevémmel „versesen”, „képversen” előremutathatok. Gondolom, ennek a könyvnek most így saját szerkezete ugyanúgy van, vagy kellene, hogy legyen, amiképpen gyűjteménye, kis raktár stb. is. Kitészik talán, miféle mozzanatok, motívumok etc. készítették elő egymást, hogyan őrződött „ugyanaz” merő más-látszatokon át...*” Tehát másfelől — fölmutatása, bekebelezése a korábbi értékeknek, a legjobb szinten, legjellemzőbb módon megvalósított költészeti törekvéseknek és igényeknek.

Tandori költészetének befogadása nem egyszerű, noha formaeszközei — ma már tisztábban

látjuk — távolról sem a költői avantgarde meg-hökkentő, nemegyszer lejárattott, és elhasznált, és az értelmezést többnyire megnehezítő eszközei. Itt az olvasónak ahhoz a versmondathoz kell szoktatnia magát, amit Tandori kitalált, ennek a ritmusába kell beleélnie magát, s amint ez a ráhangolódás sikerül, voltaképpen mind-egyik vers hamar, viszonylag hamar föltárja titkát. A mai (legalábbis a XX. századi) költői gyakorlatot figyelembe véve, és a befogadás meglévő nehézségeit sem eltitkolva, ez a kijelentés túlzásnak tetszhet. Az is. Csakhogy a Tandori-féle „ugyanaz” a fogódzó, amiről legfeljebb a költő nagyon felületesen olvasója hiheti azt, hogy sokszor ismétlődő versbéli helyzetekkel találkozott. E költészet közös nevezője lényegében egy jelentős (és nagyszabású) költői egyéniség és egyúttal egy kortörténeti jelenség *megmutatózása* az évtizedek folyamatában. Az évek, évtizedek ugyan nem jelentenek feltűnő változást a költő szemléletében, mondani-valójában („*Közbelyszerűen létezőnk — írja Tandori —; és mégis mennyi furcsaság történik velünk*”), legfeljebb — és ez korántsem lebecsülendő, sőt — egyre érettebb, egyre meghatóbb emberségében mutatkoznak meg. Egyre több (leírható a kopott szó, bátran) szép vers megírására ihleti Tandorit ez.

Kiemelkedő szépségű, valódi költői ragyogású versekben bővelkedik ez a pálya; példaként a *megrendítő* első verset említeném, a kötetindító *Hommage-t* (a *mindenkori* magyar költészet vitán felül álló értékét.) A *feltételes megálló* és *A mennyezet és a padló* c. ciklusokat, általában a verebekről, madarakról szóló verseit. Külön is ki kell emelni a *Töredék Hamletnek* című, mára már költészettörténeti határkőnek számító 1968-as első kötet teljes anyagának fölvetését. Teljes anyaggal szerepel a nevezetes második kötet is; s ugyancsak elgondolkodtató, hogy belőle se hullott ki semmi a szigorú rostán; az is úgy volt kész, ahogy annak idején megjelent. A válogatás ezért is meggyőzően bizonyítja az életműépítés kivételes radikalizmusát, amely a magyar költészetben Tandori előtt csak keveseknél ismerhető föl ilyen élességgel.

Sokféleképpen, sokféle megközelítéssel értelmezhető Tandori költői világa. Hiszen annak a költészetnek a kivételesen ritka képviselője, amely a valóság és a gondolat, egymástól való függetlenségét feltételezve, a hang, a szó, a nyelv önálló erejével, ezek önkényes konstrukciókba való rendezésével akarnak önálló világot teremteni. S meggyőződésem szerint hitelesen. (*Zrínyi*)

Mohai V. Lajos

Szép Ernő: A vőlegény

Szinte riasztóan aktuális, s jó darab: a lesüllyedés ellen mind reménytelenebb küzdelmet vívó család legalább egyik lánya, Kornélka számára kiutat látszik találni. Talán férjhez mehet Rudihoz, a fogászhoz. Rudiról azonban kiderül, hogy számára is a lesüllyedés elleni egyetlen mentesvár lenne a benősülés. Amikorra azonban mindez kiderül, Kornélka épp szerelmesnek hiszi magát Rudiba. Karjaiba, s ezáltal a félvilági életbe veti magát. A harmadik részben pedig a lánya züllésével épp megbékélő családba robban be Rudi, s felélesztve a lányban a második részben talán csak hazudott szerelmet, megmenti őt a zülléstől, azaz egy a szüleiéhez hasonlóan sivár és kilátástalan élet társává emeli.

A Szőke István rendezte előadásban kettős átok ül: a darabértelmezés — fővárosi átlaggal mérve is — túlságosan is éles, a kivitelezés pedig pontatlan ahhoz, semhogy az előadás igazi sikert arathatna. Nem (csak) a társadalmi lesüllyedés rémétől fenyegetett (alsó)középosztályról, hanem mindannyiúnkról szól ez az előadás. Olyannyira éles és kemény, hogy ez az arculcsapás mintegy lehetetlenné teszi, hogy a sértett néző megbocsássa a kivitelezés pontatlanságait. Az első részben, a vőlegény fogadására készülő család otthonában vagy tíz percig csak az ajtók döndülnek, eszeveszett és hisztériás kitörésektől tarkított sürgés-forgás eredményeként születik meg végre egy normális uzsonnához terített asztal. Az eredmény szánalmas, azonban a káosz előzőleg megidézett dermesztő képeihez vetve ez a kevés mindenként tündököl. S hogy ez a kevés is — napjaink valóságához mérten — milyen elmondhatatlanul sok, arról az iszonyatos erőfeszítéssel létrehozott szánalmas formák között vergődök, mert nevelésesen pózoló szereplők árulkodnak. A rendező csatát látszik nyerni, a nézők önmaguk úrhatnamságán nevetnek. (Olyannyira, hogy van aki a nézőtőren nevető társait méregeti botránkozó szemmel, de később ők is feloldódnak, s a siker jószerivel elkerülhetetlennek látszik.) Nem az.

A második résszel sincs látszólag különösebb baj. Csak épp az embernek feltűnik a szintűgy Szép Ernő írta Májussal való tematikus azonosság. S akaratlanul is eszébe jut a szintűgy Szőke István rendezte briliáns Május-előadás, ahol a most Rudit játszó Gáspár Tibornak Román Judit volt a partnere. A két színész, a most színpadon lévő Kováts Adél és Román Judit különbsége magyarázza, hogy ez az előadás, ha nem is ül le, de tempót veszít. Nem a színpadi események nyűgözik le a nézőt, hanem azt várjuk, hogy mi fog történni. S ez a színészi (fél)üresjárat, mely nem elmélyíti, csupán fenn tartja az addigi feszültséget, szinte bohózzattá látszik oldani a harmadik rész — az előadás jóvoltából is csak sejthetően — siralmas nevetésségességét. A nézők kibúvót leltek, talán mégsem róluk szólt a mese, így aligha kárhoztathatók azért, hogy a siker korántsem tomboló.

Sajnálatosan Szőke István elképzelései színpadon nem megvalósulnak, hanem a szereposztás egyenetlenségei miatt jó esetben is legfeljebb ha kikövetkeztethetőek. Holott a nevelésesség és a túlpatetizált tragikum közötti útvonalról, melyen életünk vergődik, rendezőink közül jószereivel ő látszik a legtöbbet tudni. Mindennek megmutatásához azonban a rendező munkájához hasonlóan hajszálpontos színészi játék szükségeltetné, s ennek bizony még a nyomait is nehéz felfedezni a Nemzeti Színház társulatában. Figyelmet érdemel — s a rendező ezirányú felelősségére utalhat —, hogy az előző rendezésében (Osztrovszkij: Erdő) is megmutatózó nyilvánvaló szereposztásbeli tévedése (ott Kubik Anna, itt Kováts Adél) mellett, Timár Éván a túlinstruálás jelei kezdenek mutatkozni. Ráadásul a mind figyelemreméltóbb Gáspár Tibor egyenletes játéka ellenére sem látszott ebben az előadásban olyan alakítás, mely Bregyán Péternek és Mihályi Győzőnek az Erdőben mutatott szerepformálásához hasonlóan mintegy a hátra vette volna a több ponton is egyetlen produkció terhére.

Erdel János

Fesztivál

A várakozást messze meghaladóan jól sikerült az idei Tavaszi Fesztivál zenei programja. Kitűnő művészeket sikerült szerződtetni a tíz napra, váratlan lemondások nem kedvetlenülítették el a közönséget, a fellépő hazai és vendégművészek pedig igyekeztek tudásuk legjavát nyújtani.

A választék egyik legkritikusabb pontja a nyitókoncert volt, amelyen Medveczky Ádám adott klasszikus magyar zeneszerzők műveiből összeállított műsort a Filharmóniai Társaság zenekara élén. Erkel Ünnepi nyitánya után Bartók III. zongoraversenyét adta elő Sándor György, aki 1946-ban a művet bemutatta. Sajnos mostani produkciója nem jelentett igazán nagy élményt. Nyilvánvaló technikai gondjai mellett — ami megbocsátható, hiszen nem fiatal művészről van szó — az interpretáció semmi olyan megvilágító erejű újdonsággal, különlegességgel, elmélyültséggel nem szolgált, amire talán számítani lehetett volna egy a szerzőhöz közel álló előadótól. Igaz, a karmester és a zenekar nem volt éppenséggel a segítségére, maszatosan, szürkén, élettelenül játszottak. Medveczky ugyan arcjátékával, mozdulataival nagy átélést mutatott, viszont a hangzás igen silány maradt. A koncert második részében Kodály Psalmus Hungaricus hangzott el, hasonló színvonalon, a gyenge napot kifogó Molnár András énekével.

Március 19-én ismét a Filharmóniai Társaság zenekara ült a Kongresszusi Központ pódiumán, ezúttal Montserrat Caballét, a nagy katalán énekesnőt kísérték, José Collado irányításával. A kételkedők meggyőződhetnek arról, hogy a három nappal korábbi gyenge zenekari játék nem a véletlen műve volt: a tagok képtelenek voltak arra az alapvetőnek mondható feladatra, hogy a különböző szólamokat lehetőleg összehangoltan, egy időben játsszák el. Ennek ellenére feledhetetlen marad a hangverseny. Montserrat Caballé hangja ma már romokban van, de ezek a romok egy hajdan gyönyörű palota maradványai, és nem egy külvárosi bérházé. A magasságok kopottak, néha a művész nő már nem ura a hangszalagjainak, de izlésének, döbbenetes atmoszféra-teremtő erejének, és a jól megválasztott műsornak köszönhetően az est az egész fesztivál egyik legnagyobb sikerét hozta. Caballé pontosan tudta, hogy mire képes, ezért csupa lassú áriát adott elő, csak egészen enyhe színvo-

nalngadozással. A két szélsőséget a kicsit halovány Manon Lescaut-ária, és a fölkkavaró Fűzfadal, a halálra készülődő Desdemona éneke képezi. Montserrat Caballé tizenkilenc éve járt itt először, most pedig minden bizonnyal utoljára. A század egyik legjelentősebb szopránját hallottuk.

Huszonkettedikén a Zeneakadémia zsűfolt-sága egy autóbúszéhoz hasonlított a BKV legsötétebb pillanataiból. Schiff András adott Bach-estet. A lelkes közönség — és kritikai fogadtatás ellenére azt kell mondanom, számomra nem volt olyan egyértelműen nagyszerű az előadás. Schiff ciklusokban gondolkodik, koncertjein mindig egyetlen szerző műveit játssza, szereti a teljes sorozatokat bemutatni, mégis legtöbbször a részletekben igazán jelentős. Néhányszor, különösen a lassú tételekben most is magával ragadó volt, de az egész műsort tekintve képtelen voltam azonosulni fölfogásával. Schiff András bevallottan konzervatív művész, és valóban, Bachot a század zongorista-legendáihoz hasonlóan játssza: érzelmesen, nagy tempóbeli, ritmikai szabadsággal. A lassú tételknél ez igen hatásos, bensőséges és megindító, de sokszor zavarba ejtőek voltak a lendületes részek egyenetlen trillái, váratlanul letett hangsúlyai. Mindenesetre Schiff magas színvonalon végzi azt, amire vállalkozott, és aki Bachot elsősorban érzelmileg kívánja megközelíteni, az teljes joggal ünnepelehte.

Másnap Cyprien Katsaris, francia zongorista adott szólóestet. Katsaris egyedülálló jelenség a pianisták között, egy múlt századból itt maradt szalonzongorista. Mindent megtesz, hogy kapcsolatba kerüljön a hallgatósággal, játék közben a széksorok felé fordul, mosolyog, a hangsúlyos részeknél szuszog, ha csak az egyik keze van elfoglalva, a másikkal gesztikulál, jelzéseket ad, hogy a nézők jobban érthessék a zene szerkezetét, és szívesen beszél is a közönséghez. Nyitott személyiségének nem is állott sokáig ellen a hallgatóság, és ha ezen a hangversenyen is annyian lettek volna, mint az egy nappal korábban, a Zeneakadémia talán már romokban heverne a tomboló lelkesedés miatt. A siker egy kicsit gyanús, de itt szó sincs széllhárosságról. Katsaris káprázatos technikájú, elegáns, zongorista, aki hozzávetőlegesen olyan szerepet tölthet be a pianisták világában, mint a karmesterek között Leonard Bernstein. Rajong a zenéért és a hangszeréért, és elég hamar meggyőz bárkit ezek nagyszerűségéről. Második fellépésén Beethoven c-moll versenyművét játszotta a Kongresszusi Központban, és ha valaki nem találta elég elmélyültnek előadását, azt is bőségesen kárpótolta a második tétel finom líraisága, az első tétel briliáns Liszt-kadenciája, és a finálé futamai.

A két Katsaris-fellépés között, március huszonegyedikén a Vigadóban lépett föl Starker János, Amerikában élő gordonkaművész, és a Botvay Károly vezette Budapesti Vonósok. Starker játékában a hangszer kapta az abszolút főszerepet. Meglepően világos színű csellójából káprázatos hangokat tudott előcsalogatni, illetve azt a benyomást keltette, mint aki nem is csalogatja a hangokat, jönnek azok maguktól. Az ilyen jellegű, leginkább talán Emmanuel Feuermann-éhez hasonló rendkívül rokonszenves művészi magatartás általában nem is téveszti el hatását, különösen, ha megfelelő színvonalú kíséret teljesíti ki az élményt. Ennek hiányában a koncert legemlékezetesebb momentuma a csodálatos csellóhang maradt.

Végeredményben az idei Tavasz Fesztivál zenei kínálata talán minden eddiginél kiemelkedőbb volt. Minden napra jutott valamilyen jelentős esemény, néha több is. Úgy látszik, tizenegynéhány év után a fesztivál valódi nemzetközi kulturális eseményé érik.

Fáy Miklós

A Monteverdi Kamarakórus lemeze

Egy Misét, egy Stabat Matert és két zsolnárt hallhatunk az Európát bejárt Monteverdi Kamarakórus előadásában egy közelmúltban megjelent hanglemezen, Kollár Éva vezényletével.

A nagymúltú együttes — amely megalakulása óta a régi zene előadását tűzte ki fő céljává — ez alkalommal is nagy örömet szerez a hallgatónak. Kollár Éva a történész alaposágával, szakértelmével közelít a ritkán megszólaló művekhez; ez azonban kevés volna az előadás „átlelkesítése” nélkül, amire talán éppen Monteverdi tanította meg elsőként a zenélő Európát.

A g-moll mise az ifjabb Domenico Scarlatti műve, akinek nevét billentyűs szonátái tették ismertté. Ettől függetlenül, a vokális zene területén is jelentős mennyiségű művet komponált,

mind egyházi zenét, mind pedig operákat. Nápolyból — illetve Olaszországból — hamarosan áttette székhelyét előbb Lisszabonba, majd Madridba, ahol a királyi udvarban tevékenykedett. Spanyolország — úgy látszik — mindig jó talajt termelt a lángoló, extrém művészetek számára, talán a nemzet vérmérsékletének köszönhetően. Már Victoria is ezt az utat nyitogatta, akinek miséjével azonos kézíratos gyűjteményben találták meg Scarlatti g-moll, „Madridi” miséjét. Aztán El Greco-tól Lorcáig és Gaudi-ig sorolhatnánk távoli, hasonló lelki berendezkedésű követőit.

Caldara — a Stabat Mater szerzője — igazi olasz barokk komponista. Ennyire „stílustiszta” talán csak hazája határain túl, például Bécsben lehet valaki és képviselheti a meghonosodott, sőt jól bejáratott olasz barokk muzsikát. Tonaszám ontotta főleg vokális műveit, melyekből egyházi zenéi a maradandóbbak. Szólókvartetterre, kórusra, vonósokra és két harsonára írott Stabat Materre valóban remekmű: különösen kiemeli ezt a négy szólista, Verebics Ibolya, Kállay Gábor, Lax Éva és Szilágyi Béla éneke, valamint a Concerto Armonico (műv. vez. Szűts Péter és Spányi Miklós) játéka. (Érdekesség: a harsonák már Caldaranál is az alvilágot jelképezik, ahogy Monteverdi Orfeójától Mozart Requiemjéig és a Varázsfüvoláig.)

A Monteverdi-zsolnárokat hallgatva az is eszünkbe jut, milyen mesterien formálja a stílusokat az idő. Monteverdi a szólóének, a monódia kibontakoztatójaként a zenetörténet egyik legintenzívebb, a szövegen keresztül a lélek rezdüléseit kifejező stílusát teremtette meg. Ugyanazek az elvek, eszközök kevéssel később, Scarlatti kezében már szinte archaikusnak hatnak, s kezdik elveszíteni eredeti jelentésüket, drámaiságukat.

A kevés hangszerkísérettel (generálbasszus) deklamált Nisi Dominum (126. zs.) és Lauda Jerusalem (147. zs.) nagyformátumú, gyönyörű feladatokat rejtő művek, melyeket sodró lendülettel szólaltat meg a kórus.

Czigány Ilkó

1990
ANNÉE LV.

vigilia

JUILLET—JULI
JULY

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

SOMMAIRE

Jean-Marie Lustiger: La dimension spirituelle de l'Europe
Miklós Maróth: Les vertus chrétiennes
Martin Kämpchen: Vivre entre les pauvres où dans la pauvreté
László Rapcsányi: Rapport sur les dernières décades des États Pontificaux
Paul Ricoeur: Le scandale du mal
Sándor Lukácsy: Messe de chasse
Interview avec Árpád Göncz, président de la République
Des rencontres avec L'Écriture Sainte (l'article de László Márton)
Nouvelles, poemes, critiques

INHALT

Jean-Marie Lustiger: Europas spirituelle Dimension
Miklós Maróth: Christliche Tugenden
Martin Kämpchen: Arm oder mit den Armen leben?
László Rapcsányi: Bericht über die letzten Jahrzehnte des Päpstlichen Staates
Paul Ricoeur: Der Skandal des Bösen
Sándor Lukácsy: Die Jagdmesse
Gespräch mit Árpád Göncz, Staatspräsident
Begegnungen mit der Heiligen Schrift — von László Márton
Erzählungen, Gedichte, Kritik

CONTENTS

Jean-Marie Lustiger: The Dimension of the European Spirit
Miklós Maróth: Christian Virtues
Martin Kämpchen: Living with or as Poor People?
László Rapcsányi: The Last Decades of the Papal State
Paul Ricoeur: The Scandal of Evil
Sándor Lukácsy: Hunter-Mass
Interview with Árpád Göncz, President of the Hungarian Republic
The Bible and me — László Márton
Short Stories, Poems, Reviews

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAV LÁSZLÓ,
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém

Index szám: 25 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177-246. 173-933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111.
Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma:
OTP 37-343-VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy
ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámújára,
feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,- Ft, 1/2 évre 240,- Ft, 1/4 évre 120,- Ft, egyes szám ára
40,- Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG
ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

